

ÚJ TENDENCIÁK A MEZŐGAZDASÁGI KISTERMELÉSBEN

OROS IVÁN

A magyar társadalomban és gazdaságban a második világháborút követő évtizedekben a mezőgazdaság és a parasztság helyzete alapvetően megváltozott. A nagybirtokok felosztásával a kisgazdaságok széles tábora jött létre. Elsősorban a földnélküliek és a törpebirtokosok részesültek a földbirtokreform juttatásaiból, a kisbirtokosok azonban már aránylag kevés földhöz jutottak. Az így létrejött kisüzemi mezőgazdasági szerkezet azonban csak rövid ideig maradt fenn. A kevés termelőeszkővel rendelkező parasztgazdaságoknak még megerősödésre sem volt idejük, amikor megkezdődött a szovjet mintára alakított szövetkezetek erőszakolt megszervezése. A szövetkezetekbe való belépés helyett azonban sokan földjüktől igyekeztek szabadulni, évről évre többen ajánlották fel földjüket az államnak. Elérkezett 1952, amikor a drasztikus intézkedések (begyűjtési kényszer, kuláklista stb.) és a rossz termés nyomán százezrével kerestek a parasztok az iparban munkát és megélhetési lehetőséget. Később a szövetkezetek és az állami gazdaságok vállalták az így műveletlenné vált földeket. 1954 és 1956 politikai változásai nyomán sok termelőszövetkezeti tag választotta a kilépést, és kereste az önállósulás útjait. Erre azonban csak kevés lehetőség nyílt, 1959-ben — ha némileg más eszközökkel is, mint korábban — a mezőgazdaság szövetkezetesítése tovább folytatódott, majd 1961-re be is fejeződött. Ettől kezdve a mezőgazdasági nagyüzemek művelték meg a termőterület túlnyomó hányadát.

Az új szerkezetű mezőgazdaság számottevő anyagi támogatással a termelés minden korábbi szintjét felülmúlta, és az 1960-as és 1970-es években szinte megtorpanás nélküli mennyiségi fejlődés következett be. A fejlődés üteme a világ és a fejlett mezőgazdasággal rendelkező országok szintjét is meghaladta, a szocialista tömbben pedig unikumnak számított. A termelés nemcsak kiemelkedő szintű hazai élelmiszer-fogyasztást tett lehetővé, hanem még olyan exportot is, amely további 4—5 millió ember ellátásához is hozzájárult.

A gazdasági recesszió bekövetkeztével 1980 után a nagyüzemi rendszerre alapozott mezőgazdaság egyre mélyülő válságba került. A termelési költségek növekedésével, az agrárrolló kinyílásával, a termelés nem kielégítő minőségével a nagyüzemek eredményessége romlott (különösen a gyengébb adottságú szövetkezeteké, ahol a termelés fajlagos költséghányada az átlagosnál nagyobb), a termelés korábban gyors fejlődése lelassult, majd megállt.

Az 1989-ben bekövetkezett társadalmi változások nyilvánvalóvá tették, hogy a mezőgazdaság korábbi szerkezete nem alkalmas a magántulajdonon

alapuló gazdaság kiépítéséhez, új utakat kell keresni. Ennek az útkeresésnek vagyunk tanúi napjainkban. Régebbi hagyományos piacaink fizetéseképtelensége, az Európai Közösséghez való alkalmazkodás, a korábbi földtulajdonosok kárpótlási igényei, mind-mind olyan új elemek, amelyek meghatározzák a jövő fejlődésének útját.

A nagyüzemi gazdaságok tagadhatatlan mennyiségi eredményei ellenére két jelenség mindvégig háttérbe szorult. Az egyik az, hogy a magyar mezőgazdaságban az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek mellett kisebb-nagyobb mértékben jelen voltak a kisméretű gazdálkodás változatos formái. Ezek termelése követte a nagyüzemi termelés fejlődését, egyes időszakokban még meg is haladta azt. Az ezektől a kisgazdaságoktól származott termékmennyiség — tehát a mezőgazdasági kistermelés — nagyobb volt, mint a mezőgazdasági és élelmiszeripari export együttes volumene. A másik, a parasztságnak mint társadalmi csoportnak a léte vagy nem léte. Azonosíthatók-e a ma mezőgazdasággal foglalkozók a korábbi parasztsággal? Milyen kapcsolatok állnak fenn a régi paraszti rétegek és leszármazottaik között? Megszűnt-e a régi parasztság, vagy csak a megváltozott viszonyokhoz való alkalmazkodásáról lehet beszélni? Az alkalmazkodás milyen utakon megy végbe, és milyen mértékben vezet a parasztság polgáriasodásához?

A kérdések megválaszolása nem könnyű, mindenképpen igényli a magánjellegű mezőgazdasági termelés elmúlt néhány évtizedes alakulásának ismeretét. Mindazonáltal nem térünk ki e helyt a magyar mezőgazdaság földbirtokrendszerének történeti alakulására, hanem csak a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése után kialakult, túlnyomórészt kis méretekben folytatott gazdálkodásra, amelyet összefogóan mezőgazdasági kistermelés névvel jelöltek. Csupán emlékeztetőül soroljuk fel azt a négy legfontosabb csoportot, amelyeket a nagyüzemekhez való kapcsolatuk és a termelőeszközökhöz való viszonyuk különböztettek meg. Ezek a következők voltak:

1. a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak háztáji gazdaságai,
2. a mezőgazdasági szakszövetkezetek tagjainak háztáji gazdaságai,
3. egyéni gazdaságok,
4. kisegítő gazdaságok.

Az említett megkülönböztetéseket a statisztika és a gazdaságelemzés 1990 óta nem alkalmazza, csupán történeti alakulásuk megismeréséhez szükséges ezzel tisztában lenni.¹

A KISTERMELÉS JELLEGE

A mezőgazdasági kistermelés kifejezés, mely az 1970-es évek derekán vult be a gazdasági, majd a politikai terminológiába, azt a többnyire kis méretekben folyó mezőgazdasági termelőtevékenységet jelöli, amelyet a társadalom különböző rétegeibe tartozó háztartások elsősorban saját munkaerejükkel, saját vagy rendelkezésükre bocsátott termelőeszközökkel folytatnak.

A kistermelők termelésének szerkezete az 1950-es évek begyűjtési anomáliáinak megszűnése után, amely jóformán a termelés teljes skáláját kívánta meg a kisgazdaságoktól, 1970 óta mindinkább lehetőségeiknek és adottságaiknak megfelelően alakult. Termelési struktúrájuk lényegesen eltér a nagyüzemekétől. Nem vetnek kalászosokat, szalastakarmányokat, a dohány kivételé-

¹ A kistermelés fogalmának és típusainak részletes kifejtését lásd [6].

vel kicsi az ipari növények vetésterülete, ugyanakkor a zöldségfélék, a burgonya, a gyümölcs és a szőlő termésének nagyobb része tőlük származik. Közülük sertés- és baromfitartással sokan foglalkoznak, nem kevesen értékesítésre is termelnek. Nem a nagygazdaságok vagy a régi parasztgazdaságok kicsinyített másai jöttek létre, hanem olyan termelési egységek, amelyek fontos ágazatokban a nagyüzemek tevékenységét kiegészítették, az ott nem termelt termékek előállítását biztosították.

Figyelemre méltók a kistermelés társadalmi vonatkozásai. Széles körű elterjedtségéből és kialakulásának folyamatából következik, hogy e termelési forma nemcsak a parasztságot, hanem a társadalom valamennyi rétegét érinti. A szövetkezetekben dolgozó parasztok mellett e tevékenységi körben az ország lakosságának több mint fele foglalatostokodik kisebb-nagyobb mértékben mezőgazdasági termeléssel, és még nagyobb azoknak a száma, akik a termelés eredményeiből részesülnek. Két alapvető indítéka különböztethető meg a kistermelésnek, az egyik a kisgazdaságok háztartási ételkészítés-szükségletének kielégítése, a másik a jövedelemkiegészítés. (Az utóbbi időben egyre inkább tért hódít a hobbi kertészkedés is, amely e két csoportba kevéssé sorolható.)

Az önellátó jelleg az árutermelés jelentős fejlődése ellenére is jellemző a kisgazdaságok túlnyomó részére. Az indítékokban hagyományos elemek is érvényesülnek. A falu hiányos áruellátása, a fejletlen falusi ételkészítés-kereskedelem éppúgy szerepet játszanak ebben, mint a friss termékek iránti igény, a kialakult étkezési szokások. (Ezeknek a hagyományoknak a fennmaradásával a jövőben is számolni kell.) A kisebb méretű, többnyire önellátásra termelő kistermelés sokkal inkább sorolható a háztartásgazdaság fogalomkörébe, mint a mezőgazdasági termelőtevékenység jellegzetes üzemei vagy az önállóan gazdálkodó parasztgazdaságok közé.

A termelőszövetkezetek alakításának kezdeti szakaszában az egyéni gazdálkodásból a közös gazdálkodásra való átmenet eszközének tekintették a háztáji gazdálkodást, ugyanakkor a háztáji termelésnek számottevő jövedelemkiegészítő szerepe is volt. A szövetkezeti tagok a közösből csak igen alacsony bérhez, osztalékhoz jutottak. Később az árutermelés növelésével a kistermelők főként a többletjövedelem, életszínvonaluk emelése érdekében vállalták a kistermelésbe fektetett túlmunkát. Nem lehet figyelem nélkül hagyni, hogy a falusi infrastruktúra kiépítéséből, a lakásépítés terheiből az állam kisebb részt vállalt, mint a városok és városlakók esetében.

A mezőgazdasági kistermelést a környezet, a lakóhely nagy mértékben befolyásolja. Ez a termelési forma a legkisebb lélekszámú községekben a legelterjedtebb. A település népességének növekedésével a kistermelés népességre számított volumene — a sertésenyésztés kivételével — fokozatosan csökken. A kistermelésre, ezen belül is főként az állattenyésztésre a falusi jellegű településeken több a lehetőség. Ugyanakkor a mezőgazdaságon kívül más kiegészítő keresetre itt csak kevés az alkalom. Ez a kistermelést végzők körét már eleve meghatározta. A városokban élő lakosság jelentős része öröklés vagy vásárlás útján telkekhez, kertekhez jutott. Az épített családi házak, üdülők mellett igen sokan folytatnak rendszerint kisebb méretű, a háztartási szükségletek kielégítéséhez hozzájáruló termelést, nem kis mértékben az emelkedő ételkészítési szokások hatására, de aktív kikapcsolódás, pihenés céljából is.

A kistermelők kis része végzi a mezőgazdasági termelést vállalkozói jelleggel. Megfelelő eszközök és elegendő munkaerő birtokában a gazdálkodók rendszerint egy-egy termelési ágazatra korlátozódva számottevő árutermelést

folytatnak, és ezzel jelentős jövedelemhez jutnak. Termelésük általában rugalmas, a piaci viszonyokhoz alkalmazkodva képesek termelési profiljukat gyorsan változtatni.

A kistermelés elsősorban a háztartások töredék munkaerejét hasznosítja, tehát jellegzetesen rész munkaidőben végzett termelés. A bérből és fizetésből élők túlmunkája e tekintetben a legfontosabb forrás. Főfoglalkozásban gyakorlatilag csak igen kevesen foglalkoznak kistermeléssel. A munkából a családtagok túlnyomó része kiveszi részét. Az aktív korú foglalkoztatottak mellett a kevés aktív korú eltartott, a nyugdíjas korúak, a gyesen, gyeden levők is jelentős mennyiségű munkát végeznek. A nagyrészt ház körüli helyszíneken elvégezhető munka sok esetben szinte elválaszthatatlan a háztartásban felmerülő egyéb munkáktól. A falusi környezetben térben és időben szinte egybefolynak ezek a tevékenységek.

A felvázolt jellegzetességekből következik, hogy a mezőgazdasági kistermelés a második gazdaság egyik fontos, leggyakoribb megnyilvánulási formája, a második gazdaság legnagyobb volumenű tétele és a lakosság valamennyi rétegét érintő fajtája.

A KISTERMELŐ HÁZTARTÁSOK

A mezőgazdasági kistermeléssel foglalkozók számát többféle módon határozhatjuk meg. A statisztikai összeírások azokat a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó háztartásokat tekintették az elmúlt 20 évben kistermelő gazdaságoknak, amelyekben a gazdálkodó és a vele közös háztartásban élők használatában levő mezőgazdasági terület (szántó, kert, gyümölcsös, szőlő, gyepergyüttes területe) 1500 négyzetméter vagy annál nagyobb; vagy a kert, a gyümölcsös és a szőlő együttes területe (a lakóházhoz tartozó megművelt területet is figyelembe véve) 800 négyzetméter vagy annál nagyobb. A földterülettel rendelkezők mellett azokat a föld nélküli háztartásokat is gazdaságnak tekintették, amelyek rendelkeztek: legalább egy sertéssel, egy szarvasmarhával, egy lóval, egy juhval, vagy 50 felnőtt baromfival, 20 anyanyúllal, vagy 20 méhcsaláddal.

1. tábla

A kistermelő gazdaságok számának alakulása

Év	A kistermelő gazdaságok száma	
	összesen (ezer)	az 1972. évi százalékában
1972.....	1681	100,0
1981.....	1500	89,2
1991.....	1324*	78,8

* Az 1991. évi általános mezőgazdasági összeírás 70 ezerrel több kistermelő gazdaságot figyelt meg, ezek tulajdonosai azonban a városok belterületén laktak, állatot alig tartottak, és az előző összeírásokból kimaradtak.

A gazdaságok számában bekövetkezett csökkenés (lásd az 1. táblát) az elmúlt 20 évben kerekén évi 1 százaléknak felelt meg. A csökkenést a faluról való elvándorlás folytatódása és a korábbi paraszti rétegekhez tartozók természetes kiöregedése, fogyása okozta. A gazdaságok évi 1 százalékos fogyása egyébként körülbelül ugyanakkora, mint a falusi lakosság csökkenése.

A lakosságnak azonban az említettnél nagyobb része foglalkozott mezőgazdasági termeléssel. 1981-ben hozzávetőleg még további 800 000 háztartásnak volt a gazdaságok jelzett szintjét el nem érő földje vagy állatállománya. Ezek száma az elmúlt időszakban növekedett. A házak és üdülők körüli művelt kiskertek tulajdonosai, a néhány baromfit tartók stb. tartoznak ebbe a csoportba. Együttvéve tehát az ország háztartásainak csaknem kétharmada végzett többé-kevésbé rendszeresen vagy csak alkalmászerűen mezőgazdasági munkát. Ez lényegesen meghaladta a mezőgazdasági keresők vagy a falusi lakosság arányát, tehát a paraszti lakosságon kívül a többi társadalmi rétegekhez tartozók, városi lakosok is művelnek földet. Az 1500 négyzetmétert el nem érő gazdasággal rendelkező termelőknek körülbelül fele olyan nagyságú művelt földterülettel rendelkezik (400–800 négyzetméterrel), amelyen egy átlagos háztartás évi zöldség- és gyümölcsszükségletének nagyobb részét meg lehet termelni.

A KISTERMELŐK TERMELŐESZKÖZEI

A kistermelők földterületének alakulásában az utóbbi húsz évben két ellentétes trend nyilvánult meg. A terület csökkenésének az 1980-as években észlelt tendenciáját az 1990-es években a vállalkozók és vállalkozások gyakoribb megjelenésével, erőteljes növekedés váltotta fel.

2. tábla

A kistermelők földterületének alakulása

Év	A kistermelők rendelkezésére álló termőterület	
	összesen (ezer hektár)	egy gazdaságra (hektár)
1972.....	1048	0,62
1981.....	810	0,54
1986.....	739	0,52
1991.....	820	0,62

A kistermelők földterületének többsége, mint már jeleztük, az intenzívebb művelési ágakba tartozik. Szántójuk részesedése az ország szántóterületéből — 1990—1991-től eltekintve — fokozatosan csökkent, a kert, a gyümölcsös és a szőlő területéből viszont csaknem kétharmados arányban részesedtek. Gyep-, erdő- és nádasterületük minimális volt, bár gyepterületük jelentősen nőtt.

3. tábla

A kistermelők rendelkezésére álló földterület aránya művelési áganként

Év	Szántó-	Kert-, gyümölcsös-, szőlő-	Gyep-, erdő-, nádas-	Összes termő-
	terület az országos százalékában			
1965.....	18,8	59,0	5,3	17,3
1972.....	18,6	60,7	5,4	17,0
1975.....	15,8	61,6	5,0	15,2
1981.....	10,2	64,4	3,9	12,2
1986.....	8,4	70,6	2,7	10,8
1990.....	12,7	74,3	4,4	14,0

A legutóbbi, az 1991-es adatoktól eltekintve a két legfontosabb kistermelői kategóriában az átlagos földterület jelentősen különbözött egymástól. 1986-ban a háztáji gazdaságok rendelkezésére 0,79 hektár földterület állt, a kisegítő és egyéb gazdaságok 0,33 hektárával szemben. Az előbbieket területének 56, az utóbbiakénak csak 9 százaléka származott „eszmei”² háztájiból.

Az eszmei háztáji és illetményföldek osztása az 1970-es évek végén kezdődött, és gyors ütemben terjedt el az ország csaknem minden régiójában (Csongrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Zala megyében lényegesen kevésbé, mint az ország többi vidékein). Az 1981-es általános mezőgazdasági összeírás alkalmával már a kistermelők földjének csaknem 40 százalékát tette ki a „megváltott” terület, azóta ez alig változott. 1991-re azonban, a privatizáció megindulásával, a korábbi években megszokottnál nagyobb háztáji földeket adtak ki a közösből, és bár az eszmei terület alig változott, mégis a nagyobb területből kisebb arányt képviselnek.

4. tábla

A megváltozott háztáji és illetményföldek

Év	Terület (ezer hektár)	A rendelkezésre álló terület százalékában
1981.....	307	38,0
1986.....	289	39,2
1991.....	293	34,5

A kistermelők közül csak igen kevesen rendelkeztek a múltban akkora földterülettel, amely a megélhetésükhöz szükséges jövedelmet teljes egészében biztosította volna. E tekintetben az állattartásban nagyobb volt a fejlődés, a vállalkozó típusú gazdaságok inkább ebben az ágazatban értek el jelentősebb termelési volument.

A gazdaságoknak a földterület nagysága szerinti megoszlása azt mutatja, hogy a kistermelők körülbelül felének a termőföldje 1991-ben még a fél hektárt sem éri el.

5. tábla

A kistermelők számának és földterületének megoszlása a földterület nagysága szerint

Földterület (hektár)	A kistermelők számának				A termőterületnek			
	megoszlása (százalék)							
	1972	1981	1986	1991	1972	1981	1986	1991*
0,19 és kevesebb	17,9	50,1	45,3	46,2	2,1	3,6	4,0	11,7
0,20—0,49	23,7	30,0	31,4	29,5	11,0	12,5	13,1	19,6
0,50—0,99	43,0	18,1	16,9	14,3	42,6	43,1	42,6	21,4
1,00—1,99	11,6	5,3	5,0	7,0	22,5	29,1	29,0	20,1
2,00 és több	3,8	1,5	1,4	3,0	21,8	11,7	11,3	27,2
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* Az összterület alapján.

² A mezőgazdasági nagyüzemek és a kistermelők között az 1970-es évek óta kialakult munkamegosztás következtében az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek az illetmény- és a háztáji földek egy részét nem adták ki művelésre dolgozóknak, hanem az azon termelt termékek fejében — kívánság szerint — terményt vagy pénzt adtak.

Nagyobb termőterületű kisgazdaság korábban alig akadt. 1991-re viszont a két hektáros vagy nagyobb gazdaságok már a kistermelők földterületének több mint egynegyedén gazdálkodtak. Az előző két évtizedben 10 hektárnál nagyobb területtel bíró gazdálkodók csak elvétve fordultak elő, 1991 márciusában azonban már 1688-an voltak, akik a kistermelők összes területének 6 százalékán gazdálkodtak.

Korábban a különböző gazdaságtípusok között rendkívül nagyok voltak a különbségek. A szakszövetkezeti tagok rendelkeztek a legnagyobb gazdaságokkal, a termelőszövetkezeti tagoknak pedig közel 13 százaléka fél hektárnál kisebb területen gazdálkodott 1986-ban. A kisegítő gazdaságoknál ugyanez az arány 79 százalékot tett ki.

A gazdaságméret alakulásánál nem hagyható figyelmen kívül, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek — különösen 1981 óta — különböző érdekeltségi formákban egyre több kistermelőt vontak be a zöldség-, szőlő-, és gyümölcsös területek művelésébe, elsősorban a kézimunka-igényes kultúrák termelésébe. Ez a nagyüzemi módon művelhető terület a kistermelők adataiban nem jelentkezik.

Az 1991. évi megnövekedett gazdaságterületben a földvisszaigénylések még csak kevéssé jelentkeztek. A növekedés legfontosabb forrását a nagyüzemektől bérelt földterületek tették ki. A bérelt területek aránya 1981 és 1991 között három és félszeresére nőtt.

A kistermelőknek 1986-ban több mint 3,5 millió különböző *gazdasági építménye* volt. Kevesebb, mint 1972-ben vagy 1981-ben.

A szövetkezetek és az állami gazdaságok kialakítása után a kisparaszti gazdaságok egyenként nem túlságosan értékes, de együttvéve mégis nagy értéket képviselő állóeszközei közül — szétszórtságuk miatt — csak igen keveset lehetett a nagyüzemi gazdaságokban használni. Ezek a termelőkapacitások, amelyek jó része állati férőhely volt, nem váltak feleslegessé, a kistermelésben ezeket továbbra is hasznosítani lehetett. Kihasználásuknak azonban jó ideig a háztáji állatállomány korlátai szabtak határt. A háztáji gazdaságok közül lényegesen több rendelkezett épületekkel, mint a kisegítő gazdaságok közül, amelyek kis részének volt valaha is számottevő gazdasága. A kistermelők közül elsősorban a korábbi kis- és középparasztnak volt gazdasági épülete. Ezek a karbantartás elhanyagolása miatt rossz állapotban voltak. A termelés erősödésével párhuzamosan a karbantartás is fejlődött, sőt a kistermelők egy része új, rendszerint korszerűen berendezett istállókat és egyéb épületeket építtetett.

A több mint 3,5 millió építmény az 1970-es években a mezőgazdaság állóeszközei értékének mintegy egynegyedét tette ki. Ha a kistermelés építményeiben előállított termékeket is a nagyüzemeknek kellett volna megtermelni, akkor a mezőgazdasági beruházások volumenét 10 évig meg kellett volna kétszerezni.

Sertés- és baromfióllal a kistermelők több mint háromnegyede rendelkezett, a többi épülettel lényegesen kevesebben. A gazdasági épületekkel rendelkező kistermelők, a tapasztalatok szerint, kevésbé számolták fel gazdaságukat, mint a többiek. A kisebb épületek jobban, a nagyobbak kevésbé voltak kihasználva. A ló- és szarvasmarha-istállóknak 1972-ben csak fele volt ezekkel az állatokkal hasznosítva, a többiben más állatokat tartottak, vagy más célt (műhelyként, garázként) szolgáltak. 1991-re ezeknek az épületeknek a száma már csak 40 százalékát tette ki a 20 évvel korábbinak. A sertés- és baromfióllak

száma gyakorlatilag alig változott. A borkezelés javulását jelzi, hogy a bor-pincék és -kamrák száma növekvőben van. (Lásd a 6. táblát.) A pajtákra, fészerekre és egyéb gazdasági épületekre mind kevesebb szükségük van a kistermelőknek.

6. tábla

A kistermelők mezőgazdasági épületei

Építmény	Az épületek száma (ezer)			Az épülettel rendelkezők aránya (százalék)		
	1972	1986	1991	1972	1986	1991
Szarvasmarha-, lóistálló	472	251	188	28	22	13
Sertésól	1488	1340	1308	88	75	91
Baromfiól	1200	1149	1149	79	78	80
Bortároló	375	313	357	22	22	25

A háztáji gazdaságok közül háromszor annyian rendelkeztek istállóval, mint a kisegítő gazdaságok, és istállóik kihasználtsága is jobb volt az utóbbiakénál. A viszonylag kevés új és jól karbantartott építményekben több állatot tartottak, mint a régi, elhanyagolt istállókban.

A kistermelők használatában levő épületek kapacitása — a kihasználtságból következően — tehát lényegesen felülmúlta azt a szintet, amit a tartott állatállomány megkívánt. Az állattenyésztés fejlesztését ez nem korlátozta, bár a kapacitásbeli és a fejlesztési lehetőségek helye nem mindig esett egybe. A kistermelés további növekedésének az épületek hiánya csak kevésbé szabhat határt, amit az is jelez, hogy a nagyüzemek állatállományuk számottevő hányadát a kistermelőkhöz helyezték ki tartásra. A legutóbbi években a vállalkozói jellegű tevékenységek egyik gyakori megnyilvánulása volt, hogy egy vagy több kistermelő bérbe vett a szövetkezetektől nagyobb istállókat vagy állattartó telepeket az állatokkal együtt.

A kistermelés mezőgazdasági munkáinak *gépesítése* gyorsan fejlődött az elmúlt két évtizedben. Ebben a legfontosabb szerepet a nagyüzemek gépei játszották, amelyeknek kisüzemi munkavégzését a kistermelés jelentőségének elismerése után egyre kevésbé gátolták. Egy 1978-as felvétel szerint a két legfontosabb növény, a kukorica termelésében a nagyüzemek a szántást 75, a vetést, ültetést 60, a szállítást 51 százalékban, a burgonya esetében ugyanezeket a műveleteket 49, 7, illetve 20 százalékban végezték el géppel a kistermelők részére. A háztáji gazdaságokban ez a munkavégzés jóval nagyobb arányú volt, mint a kisegítő gazdaságokban.

A kistermelők saját tulajdonú gépállománya is gyorsan fejlődött. 1972 óta a mezőgazdasági gépek, elsősorban a motoros kapák, a traktorok és a többi növényápolási gép állománya a többszörösére nőtt. (Lásd a 7. táblát.) A gépek száma azonban így sem elegendő.

A felsorolt gépeken kívül 1991-ben több száz aratócséplőgép, burgonyabetakarító, járvaszecskázó segítette a kistermelők munkáját, 17 ezer fejőgép mellett.

A kistermelők szállítókapacitása az 1980-as években többszörösére nőtt. 1991-ben a személygépkocsikon kívül 15 ezer kistermelői tulajdonban levő tehérgépkocsi, 11 ezer egyéb motoros szállító jármű, 22 ezer pótkocsi és 51 ezer utánfutó járult hozzá az áruszállításhoz.

7. tábla

A kistermelés géppállományának alakulása

Géptípus	A gépek száma (ezer darab)			Minden hányadik kistermelőre jut 1991-ben
	1972	1981	1991	
Kéttengelyes traktor				
9 kilowattóra teljesítmény alatt	3,1	9,0	10,3*	136
9 kilowattóra teljesítmény felett	1,2	4,4	23,1*	61
Egytengelyes kerti traktor	1,4	7,2	22,4	62
Motoros kapa	0,7	20,4	173,6	8
Univerzális motoros kertigép	1,0	2,7	36,8	38
Motoros kerti permetező	2,5	9,8	26,7	52
Egyéb motoros permetező	1,8	12,2	17,3	81

* 8 kilowattóra alatt, illetve felett.

Több összeírás kimutatta azt a tendenciát, hogy az idősebb korú kistermelők viszonylag kevesebb géppel rendelkeznek, mint a fiatalok. A szellemi alkalmazottak és ipari munkások gépellátottsága jobb volt, mint a mezőgazdasági nagyüzemek fizikai dolgozóié.

MUNKAVÉGZÉS

A mezőgazdasági kistermelés differenciálódásával az utóbbi 20 évben a kisgazdaságoknak egész sor tiszta és átmeneti típusa alakult ki a vállalkozói jellegű szakosított árutermelő gazdaságtól a hagyományos önellátó kisüzemen át a szórakozásként űzött kertészkedésig. Mindezekre a háztartásokra a rendkívül sok kézimunka-ráfordítás jellemző. A kistermelők többségéről — különösen az intenzív gazdálkodást folytatókról — elmondható, hogy életük munkacentrikus, állandó foglalkozásuk mellett a kistermelést túlmunkában folytatják. Ez életmódjukat hátrányosan befolyásolja; a kistermelőknek kevesebb a szabad idejük, kevesebb a képzésre, művelődésre fordítható idejük, erősebben kötöttek lakóhelyükhöz, mint a társadalom többi rétegei. Kivételként talán a városiak és a nem fizikai munkát végzők említhetők, akik számára az alkalmi kertészkedés a szabad idő eltöltésének egészséges és hasznos formája.

A kistermelés jellege az elmúlt három évtizedben alig változott, benne az emberi munka maradt a legfontosabb tényező. A kistermelők munkaidejéről az 1973-ban és 1982-ben végrehajtott munkaidőmérleg-felvétel adott részletes információt, amit a Központi Statisztikai Hivatal egyéb időmérleg-számításai teljes mértékben megerősítettek. Növénytermelésre és állattenyésztésre együttevve mindkét évben mintegy 2,7 milliárd munkaórát fordítottak, miközben a kistermelésben részt vevők száma körülbelül 11 százalékkal csökkent, a termelés pedig, változatlan áron számítva, legalább 15 százalékkal nőtt.

Egy háztartás kistermelésben ledolgozott munkaideje naponta átlagosan 4,9 óra volt 1982-ben. Ebből 2,7 órát növénytermelésre, 2,2 órát állatgondozásra fordítottak. Ugyanezekben a háztartásokban, az év minden munkanapjára számítva 7,6 munkaórát dolgoztak állandó munkahelyükön. A háztartási munkákra napi 6,3 órát fordítottak. Ezenkívül még naponta 1,5 órát vettek igénybe a különböző ház körüli munkák, amelyeknek egy része például a gépek, épületek javítása, a takarmányvásárlás, a terményszállítás, a termékek értékesítése stb. kötődött a kistermeléshez.

A kistermelés létrejöttét és vállalását rendkívül sok összetevő határozza meg. A kistermelés kereteit elsősorban a háztartás munkaereje (a háztartás tagjainak száma, kora, neme, foglalkozási viszonya) határozza meg. A másik fontos tényező a termelőeszközökkel való ellátottság és a kellő indíttatás (a termelési és értékesítési lehetőségek, a munkával elérhető többletjövedelem). Az objektív okok mellett nem elhanyagolhatók az olyan szubjektív tényezők sem, mint például a tradíciók ereje, az életforma, a szakértelem, a gyakorlottság és a munkakedv. Mindezen tényezők eredőjeként jön létre az a termelési kapacitás, amely egy-egy kisgazdaság méreteit, termelésének nagyságát eldönti.

Összefoglalva az elmondottakat: a magyar társadalom aktív korú lakossága a második gazdaság rendkívül nagy aránya miatt „feszítettebb” életmódot kénytelen folytatni, mint más országok állampolgárai. A legnagyobb ágazat a mezőgazdasági kistermelés a lakosság közel felének munkaintenzitását még növelte az elmúlt években azáltal, hogy a termelés globális növekedése mellett a munkát kevesebben voltak kénytelenek elvégezni. A főmunkaidőben megszerzett bérjövedelem csökkenése miatt az 1980-as években mind több jele nyilvánult meg a kisgazdaságban folytatott termelés növelésére irányuló törekvésnek, ami egy kisebb kör vállalkozói tevékenységéhez vezetett. A kistermelésből származó előnyök mellett azzal a hátrányos következménnyel is számolni kell, hogy a többletterhelés lényeges fizikai és lelki megterhelést okozhat a kistermelésben részt vevő lakosság számára.

A MEGTERMELT TERMÉKEK

A háztáji és kisegítő gazdaságokban folyó termelés a kistermelők számának és földterületének csökkenése ellenére számottevően növekedett az elmúlt két évtizedben. Termelésük fejlődése lépést tartott a nagyüzemek fejlődési ütemével. A mezőgazdasági kistermelők az elmúlt 20 év során a mezőgazdaság bruttó termelésének több mint egyharmadát, évente változóan körülbelül 34–42 százalékát állították elő. A növénytermelésben ez az arány mindig alatta maradt az állattenyésztésben kialakultnak, de a legutóbbi években a kistermelés általános növekedésén belül a növénytermelés fejlődése gyorsabb volt.

8. tábla

A mezőgazdasági kistermelés bruttó termelési értékének aránya a mezőgazdaságon belül (változatlan áron)

Év	A kistermelők		Együtt
	növényi	állati	
	termék termelése a mezőgazdaság bruttó termelésének százalékában		
1970.....	34,0	46,9	40,2
1975.....	27,3	47,1	36,3
1981.....	25,1	43,5	34,0
1985.....	26,3	44,7	36,5
1990.....	38,1	46,1	42,3

A nettó termelési értékből a kistermelők még nagyobb részt képviseltek, mint a bruttó termelésből. A nettó termelés összetevőinek egyikét a bérek,

illetve az egyéni jövedelmek, másikat az ágazatban realizált tiszta jövedelem képezi. A nettó termelés szerkezete az ágazatra jellemző, a mezőgazdaságban a bruttó munkajövedelem hányada 75 százalék, szemben például az ipar 35 százalékkal. A mezőgazdasági kistermelés nettó termelési értékét csaknem teljes egészében munkajövedelemnek lehet tekinteni.

A mezőgazdaság nettó termelési értéke rövid idő alatt megkétszereződött. 1960-ban ez csaknem felét tette ki a bruttó termelésnek. A termelőfelhasználás folyamatos növekedése következtében a nettó termelés 1990-re 32 százalékra esett vissza. Az egyes gazdaságtípusokban a műszaki fejlettség fokától függően különbözőképpen alakult. A kistermelők nettó termelésének aránya a bruttó termeléshez képest kétszer akkora volt, mint az állami gazdaságoké. Mindez a termelés jellegével magyarázható: a kistermelők sok kézimunkával és viszonylag alacsony termelőfelhasználás mellett állítják elő termékeiket.

A PARASZTSÁG ÁTRÉTEGZŐDÉSE ÉS POLGÁRIASODÁSA

Az 1940-es évek végén, az úgynevezett szocialista átszervezéssel kezdődött el a parasztság felszámolásának és átrétegződésének folyamata. A kisparasztok rövid idő alatt elvesztették legfőbb termelőeszközüket a földet, de sokszor még állataikat és egyéb eszközeiket is. Pénzjövedelmeik minimálisra csökkentek, munkájuk jellege és a termelőeszközhöz való tulajdonviszonyuk megváltozott. A parasztság kétféleképpen válaszolhatott erre: vagy vállalta a termelőszövetkezeti tagsággal járó munkát, vagy a felfejlődő nehéziparban keresett munkalehetőséget.

A gazdaságilag ésszerűtlen szerkezeti változások kényszermobilitási folyamatokat indítottak el: a gyors elvándorlást a mezőgazdaságból és a falusi nők egyre növekvő munkába állítását. Mindkettő durva megrázkódtatás volt számukra. A jelentős átáramlás az iparba lényegesen lepassztotta a paraszti réteg létszámát, amely a továbbiakban már szinte csak a termelőszövetkezeti parasztságra korlátozódott, de létszámában az is gyors ütemben csökkent.

Felvetődik a kérdés tehát, hogy beszélhetünk-e a jelen és a jövő társadalmában a parasztságról? Ehhez szorosan hozzátartozik az a kérdés is, hogy mi teszi a parasztot paraszttá? Az iparszerű termelésben részt vevő élelmiszertermelőt csak akkor tekinthetjük parasztnak, ha a korábbi fogalmat alaposan átértékeljük. Az új vállalkozói formában működő farmergazdák sem igen adják majd e fogalom korábban tipikus tartalmát. A gazdaság, a társadalom és a politika szóhasználatában lényegében az 1980-as években a paraszt fogalma már eltűnt, és jelenleg is csak bizonyos társadalmi mozgalmak tűzik zászlójukra ezt a megnevezést, meglehetősen kétes értelmezésben, inkább a hagyományok felélesztésére.

A földművelő réteg sohasem alkotott homogén tömeget. A vagyoni különbségek, a lakóhely, az életforma, a műveltség differenciái tulajdonképpen mindig megosztották a parasztságot. A kívülről alkotott parasztkép tehát sem a múltban, sem a jelenben nem fedett, illetve fed egységes társadalmi kategóriát. *Erdei Ferenc* rámutatott arra, hogy a parasztság ismérveit mindig az adott kor társadalmi összefüggéseibe beágyazva lehet csak értelmezni, és ebből következik, hogy a parasztság mint társadalmi kategória nem fogható fel „időtlen”, változatlan fogalomként. [2]

A problémát még növeli, hogy az utóbbi három évtizedben a mezőgazdasági kistermelőknek tulajdonképpen eléggé homogénnek tekinthető másfélmil-

liós rétege alakult ki, amelynek életformájában nem annyira a munkahely, mint a túlmunkában végzett kistermelői munka terhei és jövedelmei mutattak közös vonást. Az elmúlt évek bebizonyították, hogy a kistermelés nem átmeneti jelenség, fennmaradásával számolni kell, mert az az élelmiszer-ellátás szempontjából elengedhetetlen.

A falusi életviszonyok őrzik legerősebben a korábbi paraszti jelleget. Ez azonban inkább csak a formai jegyekre vonatkozik. A kistermelők túlnyomó többsége bérjellegű jövedelmeit a paraszti munkával — amely már gyakran újszerű utakat követ — csupán kiegészíti. A második gazdaság áthatja a kistermelő háztartások életét, és bizonyos mozgásteret biztosít számukra a modern életvitelhez szükséges fogyasztási javak megszerzéséhez. A kettős jövedelemszerzés nélkül ezt sokkal nehezebben érhetnék el.

A mai falusi ifjúság képzettsége és munkaköre alapján aligha azonosul a régi parasztok életformájával, és nem azt tekinti követendő útnak. Az átalakulási folyamat tulajdonképpen a korábbi parasztok, illetve a hagyományos paraszti életformában élők polgáriasodásának tekinthető, ha ezt a modern használati tárgyak megszerzésével, az életkörülmények javításával azonosítjuk.

Természetesen ez csak kezdeti szakasza a középrétegekhez közeledésnek. Az anyagi gyarapodás elsősorban az árutermelő kistermelők életét befolyásolja, de a jövedelem felhasználása tekintetében (termelésbővítés vagy életkörülményeket javító beszerzések) még e téren is vannak különbségek. Az idősebb generációkhoz tartozók életformájában ez természetesen kevésbé érvényesül.

Nem választható el a polgáriasodás útjától a kulturális fejlődés folyamata. Ennek vizsgálata mélyebb tanulmányozást kíván. Annyi azonban megállapítható, hogy a kistermelők körében viszonylag gyorsan növekszik a szellemi dolgozók aránya, fokozatosan emelkedik a kistermelők képzettségének szintje is. Mégis, a civilizációs javak megszerzése gyorsabbnak tűnik, mint a műveltségi színvonal fejlődése.

A rendszerváltozás bekövetkezésével a polgáriasodás felgyorsulásával lehet számolni. Valószínű, hogy a kialakuló „farm-” típusú nagyobb gazdaságok — amelyek mellett a kistermelés a jövedelmi viszonyok jelentősebb javulásáig szinte változatlan szinten fennmarad — meggyorsíthatják a folyamatot, annál is inkább, mert a nagyüzemekben felszabaduló agrárértelmiségiek nyilván nagyobb mértékben részt vesznek a kialakuló új vállalkozói magángazdaságok termelésében. Ha az első gazdaság az élelmiszer-termelésben megszilárdul, a kistermelő tevékenység beépül abba. A nem mezőgazdasági lakosság kistermelő gazdaságai ugyanakkor fennmaradnak jövedelemkiegészítő jelleggel.

A társadalmi megítélés a falusi lakosságot és életformát még mindig a parasztsággal azonosítja. Ennek bizonyos fokig meg is van az alapja. A kistermelő háztartások társadalmi összetételét vizsgálva eljuthatunk arra a megállapításra, hogy a származás alaposan befolyásolja a kistermelésben való részvételt. A paraszti rétegekből származók kétségtelenül nagyobb mértékben vesznek ki részüket a mezőgazdasági kistermelésből, mint a más rétegekből származók. Nyilván a falusi származás vagy lakókörnyezet, a mezőgazdasági termelésben való gyakorlottság a paraszti származásúaknál hozzájárul a kistermelésbe való könnyebb bekapcsolódáshoz. *Harcsa István* közlése szerint az értelmiségi származásúak körében a legkisebb (32%), a paraszti származásúaknál a legnagyobb (87%) a kistermelésben való részvétel aránya. [4] A régi gazdaságnagy-ság pozitívan hat a kistermelő gazdaságok méreteire.

Sokan a második gazdaságot a polgáriasodás fontos megnyilvánulási formájának tekintik, ennek ellenére azonban aligha foghatjuk fel az ebben részt vevő réteget úgy, mint a modern társadalom célkitűzéseit elsődlegesen megvalósító új polgárság képviselőit, sokkal inkább tekinthetjük ezt a polgáriasodási folyamatot a korábbi szegény és elnyomott rétegek felemelkedési útjának.

*

A mezőgazdasági kistermelés fennmaradásával még hosszú ideig kell számolni. Valószínű, hogy a kistermelők kisebb része megfelelő munkaerő és anyagi erő birtokában vállalkozóvá válik, és egy-egy termelési ágazatban specializálódik. Ezek az úgynevezett farmergazdaságok, amelyek mellett számolni kell a korábbihoz hasonló jellegű, de korszerűbb eszközökkel rendelkező közép-paraszti gazdaságok szaporodásával is. (Ezeknél a vegyes termelési profil, tehát a több lábon állás a valószínű.) A kistermelők túlnyomó többségénél az elmúlt évtizedekben kialakult saját háztartási szükségletre való termelés — némi áru-termelés mellett — fennmarad. Utóbbiak közül egyesek megfelelő eszközök birtokában a földbérlettel növelhetik termelésüket. A munkanélküliség jelenlegi vagy esetleg mégnövekvő szintje növelheti a kistermelésre fordítható munkaidőt, megfelelő piaci háttér (ami jelenleg még kevésbé biztosított) nélkül azonban ez csak kevésbé lehet vonzó.

Az 1991. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás alkalmával a gazdaságok jövőbeni szándékai is kikérdezésre kerültek. A két fő termelési ágazatban 1991 tavaszán a gazdálkodók nagy része a termelés szinten tartását tervezte.

9. tábla

A gazdálkodók jövőbeni termelési tervei

Terv	Növény- termelését	Állatte- nyésztését
	milyen irányban szándékozik megváltoztatni (százalék)	
Növelni	4,5	2,9
Szinten tartani	90,3	84,5
Csökkenteni	3,7	9,5
Megszüntetni	1,5	3,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az állattenyésztésről a termelők nyilván azért nyilatkoztak negatívabban, mert 1991-ben ez az ágazat súlyos értékesítési nehézségekkel küzdött, amely veszteségeket okozott a gazdaságoknak.

A többség tehát korábban kialakult termelési méreteit nem készül számottevően megváltoztatni. Ezt az is mutatja, hogy mindössze 60 ezer kistermelő jelezte, hogy földvisszaigénylésből, 32 ezer pedig egyéb forrásból kívánja gazdaságának területét növelni.

A mezőgazdasági kistermelők többségénél a következő években még továbbra is a jelenlegihez hasonló termelési szerkezettel kell számolni. Változás csak akkor következik be, ha a mezőgazdasági politika ennek feltételeit megteremti.

IRODALOM

- [1] *Andorka Rudolf*: A második gazdaság szerepe. *Társadalom és gazdaság*. 1991. évi 4. sz. 16—37. old.
- [2] *Erdei Ferenc*: Parasztok. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1973. 235 old.
- [3] *Harcza István*: Családok önvédelmi helyzetben. *Közgazdasági Szemle*. 1991. évi 3. sz. 307—319. old.
- [4] *Harcza István*: Alkalmazkodó családok. (Kézirat).
- [5] *Juhász Pál*: Mai képünk a parasztságról és a falusi társadalom néhány jellegzetességéről. *Medvetánc*. 1986. évi 4. — 1987. évi 1. sz. 5—17. old.
- [6] *Oros Iván*: A mezőgazdasági kistermelés. *Statistikai Szemle*. 1983. évi 12. sz. 1216—1238. old.
- [7] *Oros Iván—Schindele Miklós*: Időmérleg a háztáji és kisegítő gazdaságokban. *Statistikai Szemle*. 1977. évi 8—9. sz. 846—863. old.
- [8] *Oros Iván—Schindele Miklós*: A mezőgazdasági kistermelés munkaráfordítása és az e munkából származó jövedelem. *Munkaügyi Szemle*. 1986. évi 1—2. sz. 27—35. old.
- [9] Az integrált árutermelő kisgazdaságok főbb termékeinek költség- és jövedelemhelyezete 1989-ben. Földművelésügyi Minisztérium Statisztikai és Gazdaságelemzési Központja. (Kézirat.)
- [10] A mezőgazdasági kistermelés helyzete és jövője. Szerk.: *Varga Gyula*. Mezőgazdasági kiadó. Budapest. 1979. 230 old.

РЕЗЮМЕ

Имея перед глазами 50-летний период в развитии венгерского сельского хозяйства, автор на основании данных за последние 20 лет анализирует положение мелкого сельскохозяйственного производства.

Исследование этой темы сегодня, в период смены общественного строя является особенно актуальным, поскольку предположительно в будущем в ряде отраслей сельскохозяйственного производства на смену крупному производству придет мелкое производство.

В своем анализе автор описывает характер мелкого производства, дает характеристику домашних хозяйств, осуществляющих мелкое производство, средств производства, имеющих у мелких хозяйств и т.д., приводит сводную картину о том, кто, что и каким образом производит в рамках этого вида производства.

В заключение автор останавливается на имевших место в течение истекших сорокапятидесяти лет переменах в общественном положении, рестратификации и капитализации крестьянства.

SUMMARY

The author analyses the conditions of small-scale production in agriculture, taking account of the some 50 year past period of Hungarian agriculture, and providing figures for the last 20 years.

The subject matter is highly topical now, in the period of change in regime, since previous large-scale production will likely be replaced by small-scale production in several fields of agriculture.

In his analysis the author describes the peculiar features of small-scale production, characterizing the households engaged in small-scale production, the means of production of small-scale producers etc., thus providing an overall picture about who, what and how produce in this way of farming.

In the conclusion the author refers to changes in the social conditions, the social restratification of peasantry and to the process of bourgeois civilization taken place in the last forty-five years.

A TŐZSDEINDEXEK SZÁMÍTÁSA*

ÁBEL ISTVÁN—SÁNDOR GYÖRGY

A részvénytőzsdei indexek a részvények árváltozási ütemét vagy átlagos árszintjét mérik. Az indexek formai megjelenése és elnevezése gyakran megtévesztő. A Dow Jones-féle ipari index például a benne szereplő részvények átlagos árszintjét hivatott mutatni, így valójában nem index, hanem átlag; a Value Line átlagra pedig az index elnevezés illene. Ebben a tanulmányban mindegyik mutatót indexnek nevezük annak ellenére, hogy ezek legtöbbször valójában átlag. Az itt elemzett indexek felépítését, tartalmát bővebben tárgyaltuk korábbi ⁽¹⁾ írásunkban.

A tőzsdei indexek viselkedését, azt hogy miként tükrözik a tőzsdén végbe menő általános áralakulást, alapvetően statisztikai struktúrájuk, azaz a mintavétel, a súlyozás és az átlagszámítás módja határozza meg. E jellemzőket a későbbiekben foglaljuk össze.

Mintavétel

A mintavétel kifejezés a tőzsdeindexek világában kissé félrevezető, mivel nincs szó számottevő technikai eszközöket igénylő véletlen mintavételről. Mindegyik index bizonyos szempontok figyelembevételével, de valójában önkényesen kiválasztott vállalatok részvényei árfolyamának alakulását figyeli. A megfigyelési kör hosszú időre rögzített. Ha a vállalat olyan átalakuláson megy át, hogy mégis cserékre van szükség, akkor ezt nagyon körültekintő korrekciós számításokkal alapozzák meg annak érdekében, hogy pusztán a csere ne okozzon törést az index alakulásában. Az indexekben figyelembe vett ár minden esetben tényleges tranzakciós ár, melyet meghatározott időben mérnek (például a tőzsde zárásakor). Általában csak egyetlen piacot figyelnek. Az index az adott piac mozgásairól hivatott információt szolgáltatni, így nemigen törődnek azzal, hogy más piacokon milyen árat ért el ugyanazon vállalat részvénye. A NASDAQ¹ kivétel ez alól, mivel az számítógépes rendszer, és nem adott piachoz kötött.

A mintán alapuló indexszámítás természetes módszer volt a számítógép előtti korban, amikor teljes körű indexet számolni igen időigényes vállalkozás

* A tanulmány a Gazdaságkutató Intézet megbízásából az OTKA 681. sz. kutatási keretben készült. Köszönetet mondunk Éltető Ödönnek a tanulmány egy korábbi változatához fűzött értékes megjegyzéséiért.

¹ A National Association of Securities Dealers (NASDAQ) az értékpapír kereskedők szövetsége. Összesített indexük 5000 olyan részvényt tartalmaz, melyeket tőzsdén nem jegyeznek, tehát a közvetlen forgalomban megjelenő részvények súlyozatlan indexe. Mivel ezen részvények nagy részének forgalma egy-egy régió területén nem terjed túl, külön indexet számítanak a széles körben kinn levő, országosan elterjedt részvényekre. Ezek közül az összesített és az ipari indexet közlik a napi gazdasági hírekben.

lett volna. Ezek az indexek azonban a teljes körű indexek megjelenése után sem veszítettek népszerűségükből, részben talán azért, mert a mintán alapuló indexek igen jó közelítései a teljes körűeknek.

A mintán alapuló indexek technikai előnyei különösen az olyan kis mintás és egyszerűen számítható indexeknél egyértelmű, mint például a Dow Jones-indexek.

A Dow Jones-féle ipari index 30 iparvállalat részvényei árfolyamának számtani átlaga. Az indexbe kerülő vállalatokat úgy választották ki, hogy az lehetőleg jól reprezentálja az Egyesült Államok iparát. A kiválasztás tehát nem véletlenszerű és a vállalati kör hosszú időre rögzített, csak akkor változtatják, ha a megfigyelt vállalattal valami olyasmi történik, ami miatt nem töltheti be tovább a reprezentáns szerepét. A számításnál figyelembe vett árfolyam a részvény eredeti jegyzési helyén, vagyis a New York-i Részvénytőzsdén² kialakult árat jelenti, noha az indexben szereplő vállalatok részvényeit máshol is forgalmazzák, gyakran eltérő árakon.

Szolgáltató és szállítmányozási vállalatokra is számolnak külön Dow Jones-indexet. A számítógépek révén ezeket az indexeket rendkívül rövid idő alatt elő lehet állítani, és így szinte percről percre követhetők a piac változásai.³

A mintán alapuló indexek viselkedése nagyon jól reprezentálja a teljes piac mozgását. Ennek két oka van. Egyrészt a koncentráció folytán a mintába beválogatott néhány vállalat részvényeinek értéke az összes részvény értékének jelentős hányadát teszi ki, másrészt a piacon a részvényárak általában együtt mozognak. Ha azonban nem a részvények értékére, hanem a vállalatok többségének teljesítményére vagyunk kíváncsiak, akkor a teljes körű indexek kifejezőbbek.

A piac együttmozgására jellemző, hogy 1926 és 1965 között az egyes részvények árában bekövetkezett változásoknak csaknem felét a piac egészének változásai magyarázták. Bár ez az arány csökkenőben van, még mindig igen jelentős, olyannyira, hogy akár 8 véletlenszerűen kiválasztott részvény is jó közelítést adná a teljes piac mozgásának. (<12> 53—54. old.)

Súlyozás

A súlyozás az átlagszámítás elkerülhetetlen velejárója. Szükségessége akkor is felmerül, ha ez első látásra nem nyilvánvaló. Jó példa erre a Dow Jones-féle ipari index, mivel ez látszólag az árak súlyozatlan átlaga, de önmagukban az egyes napi értékeknek nincs jelentésük, csak az előző napi vagy más időponti adattal összevetve; így mondható, hogy ez is az árváltozásnak az egyes árakkal súlyozott átlagát mutatja. A Dow Jones-féle ipari indexnek az árakkal való súlyozása tulajdonképpen technikai véletlen, és valójában nem is sikerült statisztikai magyarázatot találni az index jó teljesítményére azon túl, hogy a piac együttmozgása miatt nemcsak a minta elemszáma elhanyagolható, hanem véletlenszerűen megválasztott súlyokkal is a piacot jól tükröző indexet lehet számolni.

² A legnagyobb és leghíresebb amerikai részvénytőzsde a New York-i Részvénytőzsde (New York Stock Exchange — NYSE), azaz a Big Board. Ez valójában értékpapírpiacon, mivel kötvényeket is forgalmaz. A másik országos tőzsde (szintén New Yorkban működik) az Amerikai Részvénytőzsde (American Stock Exchange — ASE vagy AMEX), becenevén a járda (curb), amit eredeti neve, a New York-i Járdatőzsde (New York Curb Exchange) után kapott. 1921 előtt ugyanis a tőzsde az utcán, azaz a járdán működött, a New York-i Broad Streeten nem messze a Wall Streettől. Az ASE méretére jellemző, hogy forgalma a NYSE forgalmának 6—8 százalékát teszi ki.

³ A *New York Times* szerdánként közli a Dow Jones-féle ipari index félpercenként számított értékének ábráját.

A súlyozás célja, hogy az index megfeleljen azoknak az elemzési céloknak, amelyekre használni akarják. A két legáltalánosabban használt súlyozási eljárás a piaci érték (tőkésítettség) alapján történő, valamint az egyenlő súlyozás. Az előbbi a részvények összesített piaci értékének változását mutatja be, míg az utóbbi a részvény árának tipikus vagy átlagos alakulását jelzi.

Az értéksúlyozású indexek jobban szolgálják azokat a makrogazdasági elemzési célokat, amelyek során a részvényárak alakulását más nemzetgazdasági mutatókkal kell összevetni. Ezen belül a piaci értékkel (a tőkésítettséggel) súlyozott átlagokra teljesül a makrokonzisztencia követelménye, ami azt jelenti, hogy ha az összes befektető olyan részvénycsomagot (portfóliót) tartana, amelyikben az egyes részvények aránya megegyezik az összes kinn levő részvény összetételével, akkor az index hűen tájékoztatna a befektetők vagyonának változásáról. E feltételezés a portfólió összetételéről megvalósítható lenne a gyakorlatban, míg az egyenlő súlyozású indexnek nincs makro megfelelője. Ha ugyanis minden befektető minden vállalat részvényéből tartana egyet, akkor ez a portfólió nem fedné le a teljes részvénypiacot, hiszen a vállalatok általában eltérő számban bocsátanak ki részvényeket.

Az egyenlő súlyozású indexek ugyanakkor jobban reprezentálják a véletlenszerűen kiválasztott részvény árának alakulását. Másképpen fogalmazva, ha valakinek egyetlen részvényfajtából álló egyedi portfóliója van, akkor annak értékének múltbeli és várható alakulását jobban jelzi az egyenlő súlyozású index, mint a tőkésítettséggel súlyozott.

Míg az egyenlő vagy a piaci értékkel történő súlyozás statisztikailag és közgazdaságilag egyszerűen értelmezhető és szemléltethető, az árral súlyozott indexek, mint amilyen például a Dow Jones-féle ipari index, szokatlan konstrukciók. Ebben az indexben a részvények ára igen széles sávban szóródik: az International Business Machine (IBM) és a Walt Disney részvényeit több mint 100 dollárért forgalmazzák manapság, míg a Betlehem Steel vagy az Union Carbide részvényeinek ára nem éri el a 20 dollárt sem. Mivel így az előbbi két részvény súlya több mint ötszöröse az utóbbiakénak, a Betlehem Steelnek vagy a Union Carbide-nak arányosan (például százalékban kifejezve) több mint ötször nagyobb mértékű árváltozást kell produkálnia, hogy azonos hatást gyakoroljon az indexre. Ráadásul ez az index arra sincs tekintettel, hogy az árváltozás a részvényesek mekkora körét érinti, azaz mennyi az adott részvényből a befektetők portfóliójában tartott mennyiség. Más összevetésben az IBM és az American Telephone and Telegraph (AT & T) nagyjából azonos tőkésítettségű vállalatok, azaz az összes részvényük piaci értéke nagyjából azonos. Ugyanakkor az IBM részvényeinek ára több mint 100 dollár, egy AT & T részvény pedig kevesebb, mint negyven dollár. Ha mindkét részvény ára egy százalékkal nőne, akkor ez az IBM esetében több mint 1,8 pontos növekedést indukálna az indexben, miközben ugyanilyen mértékű növekedés az AT & T esetében az indexet kevesebb, mint 0,8 ponttal növelné, annak ellenére, hogy a befektetők összvagyonra mindkét esetben azonos mértékben változna.

Bizonyos esetekben a piaci értékkel való súlyozás is félrevezető lehet. A NASDAQ-indexek például az értéksúlyozásból kifolyólag túl nagy jelentőséget tulajdonítanak néhány nagy vállalatnak. Ez a piac ugyanis a NYSE mellett másodlagos szerepet tölt be, nagyrészt kisebb, közepes vállalatok részvényeit jegyzi. Van azonban néhány, a közelmúltban rendkívül gyorsan növekvő vállalat, amelyek már elég nagyok ahhoz, hogy a NYSE-en jegyezzék

őket, tradicionális okokból azonban megmaradtak az eredeti piacon. Ezek viselkedése valójában nem tipikus ezen a piacon; így például más jellegű befektetők rendelkeznek részvényeikkel, mint a piac többi vállalatával. Ezzel magyarázható, hogy 1972-ben a NASDAQ-index még növekedést mutatott, miközben a több ezer, közvetlen forgalomban levő részvény többsége már recesszióban volt. Ilyen esetekben célszerű az egyenlő súlyozású indexeket is figyelembe venni.

Átlagolás

Bár elméletileg elképzelhető és történetileg létezett más átlagolási mód is, manapság az Egyesült Államokban csak kétfajta átlagot, a számtanit és a mértanit használják, az utóbbit is csak egyetlen index, a Value Line-átlag⁴ alkalmazza a széles körben elterjedt indexek közül.

Az átlagszámítás módjának jelentős hatása lehet az indexek nagyságára. A számtani és a mértani átlag közötti matematikai összefüggés miatt a számtani átlag nagyobb vagy egyenlő mint a mértani átlag. Előfordulhat, hogy a számtani átlag felfelé torzít. Például, ha egy 10 dolláros részvény ára 20-ra emelkedik, míg egy 20 dolláros részvény ára felére, 10 dollárra csökken, akkor a növekedési ütemek számtani átlaga 25 százalékos növekedést mutat a két részvényre vonatkozóan, holott a két részvény átlagárfolyama változatlanul 15 dollár. Továbbá, ha a következő időszakban mindkét részvény visszanyeri eredeti árát, akkor az átlagos index újabb 25 százalékos növekedést mutat, bár az átlagár továbbra is változatlan. A mértani átlag elkerüli ezt a torzítást. Ha van néhány kiugróan magas index, a többi pedig alacsony, akkor a számtani átlag nagyobb növekedést mutat, mint elemeinek többsége. A torzítás mértékét a Dow Jones-féle ipari index esetében azzal lehet jellemezni, hogy ha mértani átlaggal számolták volna, akkor az index évi átlagos növekedési üteme 2,4 százalékkal lenne kisebb. A Value Line-számtani átlag pedig évi 3,0 százalékkal nőtt volna gyorsabban, mint az eredeti mértani. Hasonlóképpen a Standard & Poor-féle ipari index, amely 1950 júniusában 17 volt és 1966 júliusára 90 körülire nőtt, mértani átlag alkalmazása esetén csak mintegy 60 lett volna 1966-ban. (<12> 59. old.)

A vállalat „cselekedeteinek” hatásai

A részvénytőzsdei index célja, hogy a beruházókat tájékoztassa a részvények beruházási értékének alakulásáról. A vállalat számos „cselekedete” azonban módosíthatja az index értékét anélkül, hogy a vállalat gazdasági teljesítményében bármi változás történne.⁵ Ezeket a hatásokat az index számítása során ki kell szűrni. Milyen típusú cselekedetre gondolunk? Változást idéz elő például, ha a vállalat saját részvényeit dobja piacra készpénzért, vagy azokért eszközöket vásárol; vagy ha a piaci árnál alacsonyabb áron való részvényvásárlási jogot biztosít az általa kiválasztottaknak. Hasonlóképpen a

⁴ A Value Line befektetési tanácsadó és befektetési alapokat kezelő (money management) cég. Az index 1700 (1500 ipari, 180 közszolgáltató és 20 vasúti), nem véletlenszerűen kiválasztott részvényt tartalmaz, melyeknek egy részét az NYSE-n és az American Stock Exchange-en forgalmazzák, de tőzsdén nem jegyzett, azaz csak a közvetlen forgalomban részt vevő vállalati részvények is vannak a megfigyelt körben. Az indexben szereplő vállalatok többségét, 85 százalékát jegyzi a NYSE-n. A Value Line-átlagok a benne szereplő részvények árainak egyenlő súlyozású mértani átlagai indexformában megadva, ahol az 1961. június 30-i állapot felel meg 100-nak. Az indexszámítás módja a következő minden nap az egyes részvények záró árfolyamát elosztják az előző napi záró árfolyamukkal; az eredményül kapott indexszámoknak kiszámolják a mértani átlagát, és az így kapott átlagos napi indexszel beszorozzák a Value Line-átlag előző napi értékét, így megkapják a legfrissebb értéket.

⁵ Ebben a részben felhasználjuk A. Cowles klasszikus munkáját. [4]

készpénzben történő osztalékfizetés előtt magasabb a részvény ára, mint utána. Ez az árfolyamváltozás a vállalat pénzügyi sikerességétől függetlenül jön létre. Az indexben ezeknek a hatásoknak értelemszerűen nem lenne szabad tükröződniük.

A pótlólagos részvénykibocsátás rontja a korábbi befektetők pozícióját, hiszen nő a részvények száma, és bár feltehetően a vállalat jövedelemtermelő képessége javul, az egy részvényre eső osztalék általában csökkenni szokott ilyen esetben.

A kibocsátó által korlátozott körben, kedvezményes áron eladott részvények szintén csorbítják az eredeti befektetők jogait, csökkentik részesedésüket.

A részesedés készpénzben történő kifizetése nyilvánvalóan változtatja (javítja) a befektető pozícióját, s a befektetés pénzügyi sikerességére, a részvényárfolyamra gyakorolt hatása attól függ, hogy a befektető mire fordítja ezt a pénzt. A problémát általában kétféleképpen oldják meg az indexformulák alkalmazói. Az egyik módszer szerint figyelmen kívül hagyják, mintha a hozam minden egyes részvény esetében az ár azonos százaléka volna. A valóságban azonban a hozam eltérő. Ekkor az a másik kézenfekvő feltételezés, hogy az osztalékot tőkésíti a befektető, vagyis azt ismét a vállalatba fekteti, ami növeli a részvény értékét (vagy ha eladja a részvényt, akkor azzal együtt adja el az éppen esedékes osztalékát is).

A részvényárindex számítása minden esetben az ár és a volumen (részvényállomány) nagyságának meghatározásával kezdődik. Az osztalék készpénzben történő fizetése az árat módosítja. A közeli jövőben történő fizetés megemeli az árat, míg az osztalékfizetés utáni időszakban, amikor a következő osztalékfizetés a távoli jövőben várható — amennyiben közben a befektetés gazdasági háttérében nem történt változás —, az ár visszaáll a korábbi szintre. Az osztalékfizetés tehát mesterségesen emelné az indexbe kerülő árat, miközben a vállalat teljesítményében semmi sem változik. Emiatt az osztalékot le szokták vonni az osztalékfizetéskor megemelkedő árból, és csak az ezzel csökkentett árfolyamot veszik figyelembe a részvényárfolyam-index számításánál.

Hasonlóképpen korrigálandó az az árváltozás, mely valamilyen kivételes jog (például kedvezményes áru, új kibocsátás hatására következik be). Az indexekben ugyanis csak a vállalat teljesítményére vonatkozó várakozásokkal kapcsolatos ármódosulásokat kívánjuk kifejezni.

H. Bierman azt elemzi <2>, hogy a vállalat saját részvényeinek visszavásárlása hogyan érinti a Dow Jones-index értékét. A vállalat ugyanis az osztalékfizetésre rendelkezésre álló pénzt a forgalomban levő részvényei egy részének visszavásárlására is felhasználhatja. Akárcsak a készpénzes osztalékfizetés, a Dow Jones-index osztóját a visszavásárlás sem módosítja. A visszavásárlásnak a forgalomban levő részvény mennyiség csökkenése miatt árfolyamnövelő hatása van. Gyakran előfordul azonban (adózási megfontolások miatt), hogy a visszavásárlást követően a vállalat megosztja részvényeit, vagy részvényosztalékot⁶ fizet, ezzel növelve részvényei számát. Így a visszavásárlás és a részvényosztalék kombinálásával végül sem a részvény árfolyama, sem a forgalomban levő részvények mennyisége nem változik, az indexet a részvényosztalék kifizetése miatt mégis korrigálják, jóllehet a visszavásárlás esetén az ellenkező irányú korrekcióra nem került sor. A részvényosztalék,

⁶ Részvényosztalék: a befektető a részvényei után járó osztalékot részvényekben kapja meg.

mint láttuk, az osztó csökkentésével jár, mivel a kisebb osztó hivatott ellensúlyozni a részvényosztalék miatti árfolyamesést.

A vállalat pénzgazdálkodása szempontjából az sem lényeges, hogy a készpénzt saját vagy idegen részvény vásárlására fordítják. Ez egyik esetben sem idézi elő az osztó korrekcióját, míg a kapcsolt lépés, a részvényosztalék kihirdetése automatikusan korrekcióval jár. E féloldalas osztómódosítás természetes következménye, hogy a Dow Jones-index idővel felfelé torzítottá válik. Bierman számításai szerint $\langle 2 \rangle$, e torzítástól megtisztítva az 1976-tól 1987-ig terjedő időszak indexe 1987-re a ténylegesnél mintegy 26 százalékkal alacsonyabb növekedést mutatott volna.

Az indexek felhasználása

Általánosságban egyik részvénytőzsdei indexről sem mondható el, hogy jobb vagy pontosabb mint a másik. Mindegyik rendelkezik valamilyen, a többiektől eltérő tulajdonsággal. Ezek a viszonylagos előnyök elsősorban az index struktúrájából származnak, de nem elhanyagolhatók a megszokottságból, ismertségből származó előnyök sem.

A *Dow Jones-féle ipari index* használata több szempontból is előnyös. A számítógép előtti korban a kis elemszám és az egyszerű számítási eljárás jelentette legfőbb előnyét. Ez részben ma is előny, hiszen pillanatok alatt kiszámolható, így a napon belüli árfolyamváltozások követésének jelenleg is csaknem kizárólagos eszköze. Ez a Dow Jones-féle ipari index esetében önmagát erősítő tényezővé vált, hiszen a befektetők rövid távú, napon belüli döntéseit ez az index ha nem is meghatározza, de befolyásolja, így nem véletlen a piac általános viselkedésével való szoros kapcsolata. Mindazonáltal a befektetők, az elemzési technika fejlődésével párhuzamosan, valószínűleg egyre nagyobb mértékben támaszkodnak más eszközökre, köztük más piaci indexekre is.

A *Dow Jones-féle szállítási indexnek* speciális előrejelző szerepe van. A Dow-elmélet szerint, amelyre ezt az előrejelző eszközt alapozzák, ha a 20 szállítási vállalat együtt mozog a 30 iparival, akkor a piac pillanatnyi trendjének folytatódása várható, ezzel szemben, ha a két index mozgása ellentétes, az jövőbeni alakulásuk bizonytalanságát jelzi.

A *Dow Jones-féle közszolgáltató indexnek* szintén különleges szerepe van. A közszolgáltató vállalatok általában magas osztalékot fizetnek, és jelentős kötvénykibocsátók, ezért ez az index rendkívül érzékeny a kamatlábakra. Mivel általában akkor emelkedik, ha a kamatlábak esnek és fordítva, gyakran használják a befektetők kamatvárakozásainak becslésére. Sokak szerint a 15 közszolgáltató vállalat tőzsdeiárfolyam-indexe jól jelzi előre a 30 iparvállalat árfolyamának várható alakulását. Bár a kapcsolat többször bizonyult igaznak, mint nem, a hipotézis korántsem bizonyított.

A *Standard & Poor 500*⁷ azáltal, hogy kronológiailag második volt az indexek között, és először adott lehetőséget a Dow Jones-index és egy piaci értéksúlyozású index összehasonlítására, ma is az egyik legfontosabb tőzsdei

⁷ A Standard and Poor's Corporation a Moody's Investors mellett az egyik legnagyobb tőzsdei tanácsadó és — ami talán fontosabb — minősítő (rating) cég. A Standard and Poor's cég is többféle indexet számít. Közülük a legtöbbet használt az S & P 500 összesített index (*S&P 500 Composite*), amelyik 400 ipari, 20 szállítási, 40 közszolgáltató és 40 pénzügyi vállalat részvényeit foglalja magába. Ezek a vállalatok is ágazataik legnagyobb vállalatai, részvényeik a legintenzívebben forgalmazottak. Az indexbe bevont 500 vállalat a NYSE-en forgalmazott vállalatok piaci értékének mintegy 80 százalékát képviseli. Ezzel szemben a Dow Jones-féle ipari index 30 vállalata körülbelül 30 százalékot.[12]

indexek egyike. Ezzel ellenőrzik, illetve bizonyítják a Dow Jones-index megbízhatóságát. Ugyanakkor mégsem szerepel a napon belül figyelemmel kísért indexek között. A Dow Jones-index mellett ez fölösleges lenne. Mivel együtt mozgásuk elég szoros, csak részletesebb, finomabb elemzés adna a Dow Jones-indexhez képest többletinformációt, amire a sokszor percek alatt meghozandó döntéseknél nincs mód.

A *NYSE-indexek*⁸ teljeskörűségükből eredően jelentenek fontos elemzési eszközt.

A többi indexnek az előbbi hárommal szemben az a fontos sajátossága, hogy nagyobb szerepet ad a közepes és kisebb vállalatoknak. Az *AMEX*⁹ a *NASDAQ* és a *Russel 2000*¹⁰ azért alkalmas erre a célra, mert a NYSE-n jegyzett igazán nagy vállalatok nem is szerepelnek ezekben az indexekben. Az AMEX ezenkívül az egyenlő súlyozás alkalmazása miatt is azonos szerepet biztosít nagy számú kisebb vállalatnak és a nagy piaci értékű nagyvállalatoknak.

A *Value Line*-átlag és a *Wilshire 5000*¹¹ a nagy elemszám miatt sokat idézett mutatók, és általában akkor használják őket, ha a piac egészének a viselkedését szembe kívánják állítani a nagyvállalatokéval. A Value Line-átlag választ ad arra a kérdésre, hogy a Dow Jones-féle ipari index miért nő gyorsabban, mint a vállalatok reálvagya.¹²

A *Barron 50-részvényindex*, a Dow Jones saját indexe, de az ott alkalmazott árral való súlyozás helyett az egyenletes portfólió feltételezésére épül, az indexben szereplő 50 részvény egyenlő súlyozású átlaga. Azonban nem egy-egy részvény árát, hanem mind az 50 részvényből egyenlő (100 dollár) értékű mennyiséget szerepeltetnek az indexben. A részvényárfolyamok azonos százalékos változása így azonos hatást gyakorol az indexre, függetlenül attól, hogy történetesen melyik egyedi részvényről van szó.

A Dow Jones-féle ipari indexszel kapcsolatban felmerült több kritika, és az a tény, hogy ennek ellenére elsődleges szerepet tölt be a piac figyelemmel kísérésében, arra utal, hogy a tradícióknak nagyon fontos szerepük van az indexek elfogadottságában. Mindemellet felhasználásuk módszereit gyaníthatóan nagyban alakította a hagyomány és az elterjedtség. Vannak indexek, amelyeket már elfelejtettek, és vannak indexek, amelyeket korábban másra használtak, mint ma.

A tőzsdei indexekkel általában a befektetőket próbálják tájékoztatni az árfolyamok alakulásáról, így az index kialakításánál a megfigyelési kör tudatos megválasztásával a tipikusnak nevezhető mozgásokat igyekeznek megjelentetni.

⁸ A New York-i Részvénytőzsde 1965-ben vezette be saját, az összes jegyzett részvényre vonatkozóan kiszámított tőzsdei indexét, amelyeket lényegében az S & P-indexekkel azonos módon számítják, azaz ez is az aggregált piaci értékek indexe. A New York-i Részvénytőzsde mindenkor teljes aggregált piaci értékét veti egybe a bázisidőszakival, azaz az 1965. december 31-ivel. Az indexet úgy korrigálták, hogy az induló értéke 50 legyen, ami közel esett az akkori átlagos részvényárhoz (ez pontosan 53,33 dollár volt). Cooke [3] a számítási módszert így adja meg: NYSE-index = Aktuális piaci érték : Bázis piaci érték.

⁹ Az *AMEX-index* speciális mutató, amelyet hivatalosan az amerikai részvénytőzsde árszintindexének neveznek. Az indexet 1966-ban vezették be. A mutató az ármozgásoknak a tőzsde összes részvényére vonatkozó súlyozatlan átlaga, amelyet úgy számolnak, hogy az egyes részvények árának napi átlagos abszolút növekedését hozzáadják, illetve csökkenését levonják az index előző napi értékéből. Az árváltozást naponta hétszer mérik: 10.30-kor, 11-től 15 óráig óránként, valamint a piac zárásakor 15.30-kor. Ezek egyszerű számtani átlaga adja az indexben számba vett értéket.

¹⁰ A *Russel 2000* kimondottan a kis- és közepes vállalatok indexe. Az indexben szereplő 2000 részvény áralakulásának számtani átlaga. Az indexbe bevont vállalatok méretére jellemző, hogy a legkisebb vállalat tőkéje 16 millió, a legnagyobb pedig 338 millió dollár. Ugyanez az adatkár a Standard and Poor's 500 esetében 37 millió, valamint 73 200 millió dollár.

¹¹ A *Wilshire 5000* a Value Line-indexekhez hasonlóan nagy számú, 5000 vállalatot vont be az indexbe a NYSE-n, az ASE-n és a közvetlen forgalomban szereplő cégek közül. Ugyanakkor ez számtani átlagot használ, szemben a Value Line mértani átlagolásával.

¹² Ez a két indexnél alkalmazott eltérő átlagszámítási móddal magyarázható, mivel a számtani átlag a mértanihoz képest felfelé torzít.

Az indexek áttekintése

Megnevezés	Minta (darab)	Súly	Matematikai tartalma
Dow Jones	kicsi (30/65)	ár	átlag
S&P's	közepes (500)	tőke	index
NYSE	teljes	tőke	index
AMEX	teljes	ár	átlag
NASDAQ	nagy (5000)	tőke	index
Value Line	közepes (17)	súlyozatlan	index
Moody	kicsi (125/200)	tőke	átlag
Barron	kicsi (5)	súlyozatlan	átlag
Wilshire	nagy (5000)	tőke	index
Russel	közepes (2)	tőke	index

Megjegyzés: a Value Line átlag kivételével — mely mértani átlag — mindegyik indexnél számtani átlagot használnak a számításokhoz.

Új index bevezetése

Az Egyesült Államokban láthatóan sok tőzsdei index használatos. A piac mozgása azonban újabb és újabb indexek bevezetésére sarkallja az ebben üzleti lehetőséget remélő cégeket. Vajon mi az üzlet az új indexekben, hiszen a régiak sem használódnak el. Régebben főképpen a gazdasági szaklapok láttak üzleti lehetőséget az indexek publikálásában, a lap iránti keresletet növelő rendszeres híryanagyként kezelték azokat. A tőkepiac fejlődésével az indexek piaca is megváltozott. Az indexalapok megjelenésével megnőtt a kereslet az indexek iránt is. Az indexalap olyan befektetési forma, mely az indexekben reprezentált részvényekhez nagyon hasonló részvényekből összeállított olyan portfóliót jelent, mely az index által leírt piac összetételét igyekszik utánózni. Amennyiben az új indexekre is kínálnak a piacon befektetési csomagokat, akkor az indexet piacra dobó céget jogdíj illeti meg. Továbbá jelentős piac épülhet az indexre a határidős és az opciós ügyleteknél.

De csupán az adatszolgáltatással is lehet keresni, ha azt egyre több kiadvány veszi át. A cégek beszámolójelentéseikben szívesen használnak olyan közismert indexet, amelyekhez viszonyítva a saját teljesítményüket jobb színben tüntethetik fel. Az e célra kialakított indexek általában mértani súlyozással készülnek, ami tudvalevőleg lefelé torzít. Így nagyobb az esély arra, hogy az indexben kifejeződő piac átlagos teljesítményét a vállalaté felülmúlja.

A legújabban, 1991 júniusában megjelent indexet a Standard and Poor cég (vagyis a McGraw-Hill egyik leányvállalata) dolgozta ki a közepes méretű vállalatokra. Az index neve: *Standard and Poor 400*. Jellemzően a Russel 2000 és a Standard and Poor közötti vállalatkategória 400 részvényére terjed ki. Az index megjelentetését az is indokolja, hogy az utóbbi időben a nagy cégek gazdaságilag nem nagyon sikeresek, s emiatt az S & P 500 index sem írja le megfelelően a piac mozgását, mivel ez főleg a nagy cégekre kialakított index, melyben a tőkésítettséget használják súlyként. Ez természetesen jó piacot teremtett az indexnek, hiszen a kisebb részvényekkel is foglalkozó befektetési cégek teljesítményében általában felülmúlták az indexet, emiatt szívesen hasonlították saját teljesítményüket ahhoz. A közeljövőben azonban fordulatra számítanak a tőkepiacon, mely ismét a nagyoknak fog kedvezni.

Várhatóan a nagy cégek részvényeinek teljesítménye jobb lesz, mint a kisebbé. A nagyokra súlyozó indexnek ez a hagyományos piaca tehát szűkülhet, miközben kialakul az igény egy másik index iránt, amelyhez ismét érdemes lesz a teljesítményt hasonlítani.

Egy-egy új index kialakítása, néhány évre visszamenőleges kiszámítása, valamint a hozzá kapcsolódó adatszolgáltatás kiépítése nem túl költséges vállalkozás, bár távolról sem kockázatmentes. A S & P 400 esetében például a bevezetési költséget néhány százezer dollárra becsülik.

IRODALOM

- [1] *Abel István—Sándor György*: Tőzsdeindexek az Egyesült Államokban. *Pénzügyi Szemle*. 1992. évi 2—3. sz. 142—154. old.
- [2] *Bierman, H.*: The Dow Jones industrials: Do you get what you see? *The Journal of Portfolio Management*. 1988. évi őszi sz. 58—63. old.
- [3] *Cooke, G. W.*: The stock markets. Schekman Publishing Company. Cambridge. 1969. 487 old.
- [4] *Cowles, A.*: Common stock indexes, 1871—1937. Cowles Commission Monograph. Principia Press. Bloomington. 1939. 394 old.
- [5] *Eiteman, W. J.—Dice, C. A.—Eiterman, D. K.*: The stock market. McGraw-Hill. New York. 1966. 540 old.
- [6] Fact Book. NASDAQ. Washington DC. 1991. 89 old.
- [7] *Fisher, K. L.*: Some new stock-market indexes. *Journal of Business*. 1966. évi 1. sz. 191—225. old.
- [8] *Fisher, K. L.*: The Wall Street waltz: Illustrated lessons from financial cycles and trends. Contemporary Books. Inc. New York. 1987. 97 old.
- [9] *Lehmann, M. B.*: Real world economic applications. The Wall Street Journal Workbook. Irwin. Homewood. 1990. 137 old.
- [10] *Lewins, S.*: Knowing your common stocks. The Value Line Investment Survey. Arnold Bernhard and Co. New York. 1980. 129 old.
- [11] *Little, J. B.—Rhodes, L.*: Understanding Wall Street. Blue Ridge Summit. Liberty House. Homewood. 1987. 97 old.
- [12] *Lorie, J. H.—Hamilton, M. T.*: The stock market: Theories and Evidence. Irwin. Homewood. 1973. 239 old.
- [13] Modern developments in investment management. Szerk.: *Lorie, J. H.—Brealey, R.*: A Book of Readings. Dryen Press. Hinsdale. 1978. 436 old.
- [14] *Schwert, G. W.*: Indexes of U. S. Stock prices from 1802 to 1987. *Journal of Business*. 1990. évi 3. sz. 399—427. old.
- [15] *Stillman, R. J.*: Dow Jones industrial average. Dow Jones Irwin. Homewood. 1968. 159 old.
- [16] The stock market and inflation. Szerk.: *Boeckh, J. A.—Coghlan, R. T.* Dow Jones Irwin. Homewood. 1982. 245 old.
- [17] *Waterfield, G.*: How to read and understand the financial news. Harper and Row. New York. 1986. 197 old.

TÁRGYSZÓ: Tőzsde.

РЕЗЮМЕ

Темпы изменения цен на акции или в ином случае поведение индексов, измеряющих средний уровень цен на них определяется в основном их статистической структурой. Авторы на примере американских биржевых индексов рассматривают вопросы в связи со взвешиванием, исчислением средних и избранием масштаба выборки.

SUMMARY

The behaviour of the indices which measure the rate of change in share prices or in other cases their average price level is basically determined by the statistical formulae of indices.

The study looks over the issues associated with weighting, averaging and the selection of sample size, using American stock exchange indices as an example.

A KETTŐS LAKCÍMBEJELENTÉS HATÁSA A HÁZTARTÁS- ÉS CSALÁDSTRUKTÚRÁRA*

SZÚCS ZOLTÁN

A háztartások, valamint a családok számának és összetételének megállapítására teljes körű adatok alapján hagyományosan tízévenként, a nullára végződő években tartott népszámlálások során nyílik lehetőség. E fontos információkat részben közvetlen, részben közvetett formában gyűjtik. Így például arra, hogy kik tartoznak egy háztartásba, a lakásban lakó személyek közvetlen megkérdezése útján nyerhető válasz, csakúgy, mint arra, hogy az adott személy a háztartásban, illetve a családban milyen szerepet foglal el, mi a családi állása. Az viszont, hogy a háztartáson belül kialakul-e család vagy sem, részint közvetett, részint közvetlen információkból állapítható meg.

Az ily módon gyűjtött információkból az alapesetekben igen egyszerűen előállíthatók az egy-egy háztartásra, illetve családra vonatkozó adatok. Alapesetnek tekintjük, hogy a háztartás minden tagjának lakása azon az egyetlen (állandó) bejelentett lakcímen található, ahol az adatfelvételre sor kerül, és az összeírt személyek valóban abban a lakásban laknak. Nem ilyen egyszerű a helyzet, ha a közös háztartásba tartozó személyek közül akár egynek is van más lakcímen bejelentett, állandó vagy ideiglenes lakása, esetleg bejelentés nélkül lakik más lakcímen. Ilyenkor — alkalmazkodva a nemzetközi ajánlásokhoz — az adott személyt az adatfeldolgozás során azon a lakcímen veszik számba, ahol munkavégzés, tanulás, gyógykezelés stb. miatt ténylegesen tartózkodik, illetve lakik. A magyar lakossági szokásokat, valamint a lakcímbjelentésről szóló rendelkezéseket figyelembe véve valószínűsíthető, hogy ez a lakcím az esetek többségében a bejelentett ideiglenes lakcím. A népszámlálás során tehát a kettős — állandó és ideiglenes — bejelentéssel rendelkező személyt elsődlegesen ott veszik számba, ahol ideiglenes bejelentéssel lakik. Ebből következik, hogy az ilyen személyt vagy személyeket a háztartás-, valamint a családstatistikában oda sorolják, ahol a népességszámban megjelennek, vagyis a nemzetközi gyakorlatnak is legmegfelelőbb lakónépességbe. (Megjegyezzük, hogy a nemzetközi statisztikai szakirodalom ezt a kategóriát nevezi állandó népességnek.)

E dolgozatban arra a kérdésre kísérelünk meg választ találni, hogy a háztartások és a családok számának és struktúrájának megállapítása közben milyen problémákkal kell szembenéznie a szakembernek a „magyar betegség”-nek is nevezhető kettős bejelentési rendszer miatt, milyen esetleges tor-

* A tanulmány a Ts 3/3—7 jelű „A családalakulás folyamatának a családok (háztartások) összetételének, demográfiai jellemzőinek és funkcióinak változása” című kutatási alirány keretében készült jelentés rövidített változata.

zításokat okoz az adatokban. Segítséget kívánunk adni az adatok felhasználói számára is azzal, hogy felhívjuk a figyelmet azokra a fontosnak vélt jelenségekre, amelyeket véleményünk szerint ismerniük kell az adatok értékeléséhez, mivel kisebb-nagyobb mértékben befolyásolják azok megbízhatóságát.

Mielőtt azonban mindezekre a kérdésekre megpróbálnánk válaszolni, röviden ismertetnünk kell néhány fogalmat, hogy a későbbiekben alkalmazott meghatározások, megfogalmazások jelentése egyértelmű legyen.¹

A *lakónépesség* magában foglalja az összeírás helyén állandó bejelentéssel lakó és más lakással nem rendelkező, továbbá az ideiglenesen bejelentett személyeket.

Az *állandó népesség* az adatfelvétel helyén állandó bejelentéssel tartózkodó népesség, függetlenül attól, hogy van-e máshol ideiglenesen bejelentett lakása.

Az *összeírt népesség* az adatfelvétel helyén állandó vagy ideiglenes bejelentéssel lakó népesség, függetlenül attól, hogy van-e az adott személynek ettől eltérő bejelentett lakcíme.

A *háztartás* azoknak az együtt lakó személyeknek összessége, akik közös lakásban vagy annak egy részében laknak, és a létfenntartási költségeket részben vagy egészben közösen viselik.

A *család* a háztársi vagy élettársi, illetve vérségi kapcsolatban együtt élők legszűkebb köre; több típusú lehet: háztársi vagy élettársi kapcsolatban együtt élők gyermek nélkül vagy nőtlen/hajadon gyermek(ek)kel, továbbá a háztárs, illetve élettárs nélkül élő szülő nőtlen/hajadon gyermek(ek)kel (ún. „egy szülő gyermekkel” típusú család). E vonatkozásban szülőnek minősül a nevelőszülő is.

E néhány fogalom vázlatos ismertetése után szólni kell még a jelen tanulmány alapjául szolgáló adatok származásáról. A szükséges adatokat, adatkombinációkat a Központi Statisztikai Hivatal által 1990. január 1-jei eszmei időponttal végrehajtott teljes körű népszámlálás állományából kiválasztott 2 százalékos képviseleti minta feldolgozása szolgáltatta. A korábbi népszámlálások és mikrocenzusok adatfeldolgozásaival ellentétben, ez alkalommal lehetőséget kaptunk arra, hogy a háztartásokra és a családokra vonatkozó néhány fontosnak tartott információ erejéig a hagyományosan lakó-, illetve állandó népességre épülő feldolgozást kiegészítsük az összeírt népesség ilyen vonatkozású adataival.

Adatok a feldolgozás módszerének függvényében

Ami a háztartások számát illeti, a bejelentkezés módjának figyelmen kívül hagyásával megállapított háztartásszám 127 ezerrel (3,3 százalékkal) haladja meg az állandó és 113 ezerrel (3,0 százalékkal) a lakónépességből számított háztartások (a továbbiakban állandó és lakónépességű háztartások, illetve családok) számát. A családok számában ugyanezek az eltérések — a több mint nyolcszáz ezerrel alacsonyabb családszám mellett — rendre 139 ezer (4,7 százalék) és 176 ezer (6,0 százalék). Mi okozza ezt az abszolút és relatív értelemben egyaránt nagy különbséget az eltérő módszerrel számított családszámok között, továbbá miért haladja meg ezen eltérések mértéke a háztartásoknál megfigyeltet?

A kérdés második részére viszonylag egyszerű a válasz. Mint láttuk, az állandó és a lakónépességű háztartásoknál a bejelentkezés módja miatt nem számba vett személy a háztartást nem szünteti meg, míg a család létrejöttét az esetek egy részében meghiúsítja; így a családok száma az összeírt népességből képzett családszámnál kisebb.

¹ Az itt nem ismertetett fogalmak magyarázatát lásd: 1990. évi népszámlálás. Részletes adatok a 2 %-os képviseleti minta alapján. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 307–328. old.

Gyakori, hogy a bejelentkezési rendszer hiányosságait kihasználva és a lakáshiány okozta kényszertől vezérelve a — főleg — fiatal házaspárok egymás szüleihez is bejelentkeznek úgy, hogy közben nem adják fel eredeti állandó lakásukat, sőt a születő gyermekeket is mindkét lakcímre — esetenként gyermekenként eltérő módon — bejelentik, így ezek a gyermek nélkül vagy ritkábban gyermekes családok egyik vagy mindkét lakcímen kimaradnak az állandó, illetve a lakónépességű családok számából, ugyanakkor az összeírt népességből képzett családok között kétszer is megjelennek. A példák felsorolása természetesen nem foglalja magában az összes lehetséges esetet, csupán illusztrálni szeretnénk velük, hogy milyen sokféle oka lehet az eltéréseknek.

Az 1. táblában láthatjuk az eltérő módszerrel számított háztartások és családok számát, valamint megadjuk a háztartásokban és családokban élők számát is. Ezek az adatok azonban csupán tájékoztató jellegűek.

1. tábla

*A háztartások és a családok, valamint az azokban élők száma
népességekategóriák szerint*

Népességekategória	Háztartások	Családok	Háztartásban	Családban
			élők	
			száma (ezer)	
Állandó népesség	3801	2974	10 400	8923
Lakónépesség	3815	2936	10 137	8618
Összeírt népesség	3928	3112	10 919	9820

A lakásba való bejelentkezés figyelembevétele minden feldolgozási módozatnál befolyásolja, mégpedig csökkenti a háztartások és a családok számát, és ennek a megyénkénti eltérésekben is jelentkeznie kell. Az egyes megyékben (Budapestet önálló megyének tekintve) eltérő arányban laknak olyanok, akiknek más megyében van a másik lakcímük, s így elvárható lenne, hogy a megyék az eltérő módon képződött háztartások és családok szerint az országos adatokon belül más-más arányt képviseljenek.² Itt elsősorban azokra a megyékre (Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg) gondolunk, amelyek lakói között az átlagot lényegesen meghaladó ún. huzamosan ingázó személy él, akik munkavállalás címén, főleg fővárosbeli ideiglenes lakcímmel rendelkeznek. Ezen eltéréseknek nem elsősorban a háztartásoknál kellene megmutatkozniuk, hiszen a háztartás ettől viszonylag ritkán szűnik meg, hanem a családoknál, ahol egy-egy személy kiválása döntő befolyással lehet a család „létrejöttére” is.

A gyakorlatban azonban ez egyáltalán nem valósul meg. A háztartások és a családok megyénkénti megoszlása ugyanaz, akár figyelembe vesszük, akár nem a lakcímbejelentés módját. Nem mutatható ki eltérés akkor sem, ha megyén belül vizsgáljuk az állandó és az összeírt népességből képzett háztartások és családok számának eltérését a lakónépességűekhez képest.

A leghátrányosabb helyzetű megyékben az átlag fölött élnek olyan kettős módon bejelentett személyek, akiknek a másik — többnyire ideiglenes — lakcíme a megyén kívül van. A példaként említett két megye mellett ide sorol-

² Természetesen az eltérő bejelentés megyén belül is létezhet, ez azonban minden megyére jellemző, így nem befolyásolja a megyék közötti és a megyén belüli viszonyokat.

ható például Hajdú-Bihar is. E megyékben nem csupán a munkalehetőség kevés, a bérek is mélyen az országos átlag alatt vannak. Ugyanakkor igen magas az átlagos családnagyság, e térségekben a legnagyobb a száz családra jutó eltartott gyermekek száma.

A családtól távoli munkavállalásnak tehát több oka van: egyrészt a munkalehetőség hiánya, másrészt az alacsony helyi jövedelmek, továbbá az eltartásra szoruló magas száma. Elsősorban azok vállalják a családtól távol élést, akiknek erre a legnagyobb szükségük van, nevezetesen akiknek nagyobb létszámú családot, több gyermeket kell eltartaniuk, s ők többnyire a házaspáros típusú családok családfői. Így érthető, hogy a távolban munkát vállaló s az ottani ideiglenes lakcíme miatt a lakónépességű családból „kieső” férj a családot nem szünteti meg, csak házaspáros típusúból egy szülő gyermekessé alakítja át.

Úgy gondoljuk, ez a magyarázata annak, hogy nem mutatható ki a várt eltérés a különböző feldolgozási módszerekkel kialakított háztartások és családok megyéknéti megoszlása között.

A lakónépességű háztartások 74,2 százaléka ún. családháztartás, azaz az adott háztartásban él legalább egy család. Ugyanez az arány az állandó népességű háztartásoknál 75,3, az összeírt népességből képződötteknél 76,0 százalék. Már ez a néhány adat is jelzi, hogy a háztartások és a családok vizsgálatát nem lehet egymástól teljes mértékben elválasztani. Mit is mutatnak tehát ezek az információk? Látható belőlük, hogy az állandó népességű háztartásokon belül magasabb a családháztartások aránya, mint a lakónépességű képzetteknél. Az összeírt népességű háztartásoknál ez az arány még kedvezőbb, hiszen ez esetben még kevesebb a lakásba való bejelentkezés módja miatt számba nem vett személy.

Még érzékletesebben bizonyítják ezt azok az adatok, amelyek az egycsaládos háztartások arányát tovább tagolják házaspáros, illetve egy szülő gyermekes típusú családokból állókra. Az egy családból álló, házaspáros típusú háztartások hányadának trendje az összes családháztartáshoz hasonlóan alakul, vagyis ekkor is az összeírt népességű alakult házaspáros családok hányada a legmagasabb (63,4%). Ellentétes irányú a változás az egy szülő gyermekes családot magukba foglaló egycsaládos háztartásoknál, bár az eltérés mértéke lényegesen alacsonyabb. E különböző mértékű és ellentétes irányú eltérések eredőjeként az egycsaládos háztartások együttes részesedése az összes háztartásból szintén a lakónépességű háztartásoknál a legalacsonyabb, őket követik az állandó népességű, majd az összeírt népesség alapján kialakított háztartások. Ez az adatsor azt is jelzi, hogy az ideiglenes lakcímük miatt a háztartásokból kimaradó személyek esetenként a második család megszűnését okozzák, növelve ezzel az egycsaládos és csökkentve a két- vagy többcsaládos háztartások részesedését.

Az előbbiekből következik, hogy a nem családháztartások részesedései különböző módon alakulnak a három háztartáshalmazban.

A lakónépességű családok 84,6 százaléka házaspáros típusú, az állandó népességűeknél ez az arány 85,2, az összeírt népességű képződötteknél pedig 86,4 százalék, azaz ugyanaz a tendencia érvényesül, mint az egycsaládos háztartásoknál. Ez nem véletlen, hiszen az egycsaládos háztartások az összes háztartásnak — népességkategóriától függően — 71-73 százalékát, a családháztartásoknak pedig mintegy 96 százalékát alkotják. Elmozdulást észlelhetünk viszont e tendenciától, ha a két fő családtípust tovább bontjuk, mégpedig a házaspáros típusú családokat házaspárookra, illetve élettársi kapcsó-

latokra, valamint az egy szülő gyermekes családokat apa gyermekkel, illetve anya gyermekkel típusúakra.

2. tábla

A háztartások összetételének alakulása

Háztartás-összetétel	Lakó-	Állandó	Összeírt
	népesség megoszlása (százalék)		
Egy családból álló háztartás	71,5	72,5	72,9
Ebből:			
Házaspáros családok*	60,6	62,1	63,4
Egy szülő gyermekes családok	10,9	10,4	9,5
Két vagy több családból álló háztartás	2,7	2,8	3,1
Családháztartás együtt	74,2	75,3	76,0
Egyszemélyes háztartás	22,3	21,3	20,4
Egyéb összetételű háztartás	3,5	3,4	3,6
Nem családháztartás együtt	25,8	24,7	24,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* Az élettársi kapcsolatokkal együtt.

A házaspárok összes családon belüli aránya a lakónépességű családok között a legalacsonyabb, míg az állandó és az összeírt népességűek között azonos. Ennek minden bizonnyal az a magyarázata, hogy az ideiglenes lakcíme miatt a családból kiváló személy — legtöbbször a családfő — általában nem járul hozzá az ideiglenes lakcímén új család létrejöttéhez, legalábbis nem házaspáros családéhoz.

Az élettársi kapcsolatoknál ettől eltérő tendencia érvényesül, ott az állandó népességből számolt arány a legalacsonyabb. Mivel ez lazább együttélési forma, mint a házassági kötelék, s az esetek viszonylag nagy hányadában kevésbé tartós, hamarabb bomlik fel, mint a törvényes házasság. Míg házasságkötéskor a párok többnyire állandó jelleggel jelentkeznek be abba a lakásba, amelyben élnek, addig az élettársi kapcsolatra lépőknél ez sokkal ritkábban következik be, a másik lakásába beköltöző fél nem adja fel állandó lakcímét, csak ideiglenesen jelentkezik be élettársához. Ez az oka annak, hogy az élettársi kapcsolatoknak az összeírt népességből alakult összes családon belüli részesedése magasabb, mint akár a lakónépességű, akár az állandó népességű családok esetében.

Az apa gyermekkel típusú családok aránya — természetesen lényegesen alacsonyabb értékekkel — az összes egy szülő gyermekes családdal azonos módon alakul a három feldolgozási módozat szerint. Bár az anya gyermekkel típusúak hányada — hasonlóan az apa gyermekkel típusúakéhoz — az összeírt népességből képződött családok között a legalacsonyabb, mégsem tekinthető a tendencia azonosnak, hiszen az ilyen típusú állandó népességű családoknak az összes családhoz viszonyított hányada csekély mértékben meghaladja a lakónépességűekét. Az, hogy az összeírt népességből kialakított egy szülő gyermekes családok mindkét típusának arányszámai alacsonyabbak, mint a másik két előállítási forma szerint képződteké, azt bizonyítja, hogy az egy szülő gyermekes családok részesedése az összes családból valójában kisebb, mint azt a lakó- vagy állandó népesség alapján közölt adatok mutatják.

3. tábla

A családok összetételének alakulása

Családösszetétel	Lakó-	Állandó	Összeírt
	népesség megoszlása (százalék)		
Házaspár	80,6	82,0	82,0
Élettársi kapcsolat	4,0	3,2	4,4
Együtt	84,6	85,2	86,4
Apa gyermekkel	3,3	2,5	2,1
Anya gyermekkel	12,1	12,3	11,5
Együtt	15,4	14,8	13,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az átlagos háztartásnagyságokat vizsgálva megállapítható, hogy az a lakónépességű háztartások esetében a legalacsonyabb, a legmagasabb pedig — mint várható volt — az összeírt népességből létrejötteknél. Ha a jelenséget a háztartást alkotó személyek száma alapján elemezzük, látható, hogy az egy-, két- és háromszemélyes háztartások aránya a lakónépességű háztartások között a legmagasabb, az összeírt népességűeknél pedig a legalacsonyabb; a négy vagy több tagúaknál a sorrend megfordul, azaz a legalacsonyabb a lakónépességből, s azt követi az állandó népességből számított részesedésük. Ez azzal magyarázható, hogy az ideiglenes lakással rendelkező személy az ideiglenes lakcímen — ahol a lakónépességű háztartás tagja — általában kisebb létszámú háztartáshoz csatlakozik, vagy külön háztartást hoz létre.

A leírt tendenciák érvényesülnek a családháztartások — azon belül az egycsaládos háztartások — esetében is, mégpedig úgy, hogy a „váltás” szintén a négy- vagy többszemélyes háztartásoknál következik be. Némileg eltér ettől az egycsaládos háztartásokon belül az egy szülő gyermekes családot magába foglaló háztartások csoportja, ahol a kétszemélyes háztartások hányada a lakónépességű háztartásoknál a legalacsonyabb (ekkor biztosan nem él a háztartásban a szülőn és a gyermekén kívül más személy). Ha viszont az ilyen típusú háztartásban legalább három személy él, akkor ismét érvényesül az általános tendencia. Ezen esetekben a szülőn és gyermekén kívül rokon és/vagy nem rokon is él a családdal, s közülük egyesek ideiglenesen jelentkeznek be a lakásba.

A gyermek nélkül élő házaspáros típusú családok aránya az állandó és az összeírt népességű családok esetében megközelítőleg azonos, míg a lakónépességű háztartásoknál valamivel magasabb. A tanulás, illetve — kisebb arányban — a munkavégzés vagy más ok miatt ideiglenes lakással is rendelkező gyermekek nem „vesznek részt” állandó lakóhelyükön a lakónépességű család kialakításában, s ha a házaspárral csak ilyen gyermek él együtt, a gyermekes családból ilyen típusú adatfeldolgozás mellett gyermektelen — pontosabban gyermek nélkül élő — család lesz. Ugyanezen gyermekek az állandó és az összeírt népességből képzett családokban természetesen családtagnak számítanak.

A házaspáros típusú családokon belül azonban nem azonos módon alakul a gyermek nélkül élők hányada a törvényes házasságon, illetve az élettársi kapcsolaton alapuló együttéléseknél. Az előbbi csoportba sorolható családok-

nál e mutató értéke nem tér el jelentősen az összes házaspáros típusú család azonos tartalmú viszonyszámainak értékétől, sőt a három családkialakítási forma szerinti arányszámok is azonos trendet mutatnak. Az élettársi kapcsolaton alapuló családoknál a gyermek nélkül élők általánostól eltérő bejelentkezési szokásait igazolja, hogy a házaspároknál csak a lakónépességből képzett gyermektelen családok arányszáma tér el, az állandó és az összeírt népességüké közel azonos, az élettársak esetében ellenben e két utóbbi módszer szerint előállított családok viszonyszámai is különböznek egymástól. Az említett tendencia érvényes az egy gyermekkel élő házaspáros családokra is, azzal az eltéréssel, hogy a mutató értékei kiegyenlítődnek a házaspárok és az élettársi kapcsolatok között, illetve az előállítás módja kevésbé befolyásolja az arányszámokat. Lényeges módosulás a két- és többgyermekes családoknál következik be: ennél a családtípusnál már a lakónépességből számítva mutathatók ki az alacsonyabb arányszámok.

4. tábla

A családok családösszetétel és a családdal élő gyermekek száma szerint (százalék)

Családösszetétel	Összesen	gyermekkel				
		0	1	2	3	4 vagy több
Lakónépesség						
Házaspár	100,0	39,8	26,1	27,4	5,4	1,3
Élettársi kapcsolat	100,0	49,6	24,4	16,3	6,3	3,4
Együtt	100,0	40,4	26,0	26,8	5,4	1,4
Apa gyermekkel	100,0	—	63,2	29,6	5,0	2,2
Anya gyermekkel	100,0	—	64,4	28,5	5,4	1,7
Együtt	100,0	—	64,1	28,8	5,3	1,8
Összesen	100,0	34,2	31,9	27,0	5,4	1,5
Állandó népesség						
Házaspár	100,0	37,2	25,4	29,8	6,1	1,5
Élettársi kapcsolat	100,0	44,2	25,8	18,7	6,9	4,4
Együtt	100,0	37,5	25,5	29,4	6,0	1,6
Apa gyermekkel	100,0	—	67,5	26,0	5,0	1,5
Anya gyermekkel	100,0	—	65,2	27,8	5,4	1,6
Együtt	100,0	—	65,6	27,6	5,3	1,5
Összesen	100,0	31,9	31,4	29,2	6,0	1,5
Összeírt népesség						
Házaspár	100,0	36,8	25,7	29,9	6,1	1,5
Élettársi kapcsolat	100,0	47,0	25,3	17,4	6,6	1,7
Együtt	100,0	37,3	25,7	29,2	6,2	1,6
Apa gyermekkel	100,0	—	69,9	23,8	4,7	1,6
Anya gyermekkel	100,0	—	66,3	26,9	5,3	1,5
Együtt	100,0	—	66,8	26,4	5,2	1,6
Összesen	100,0	32,3	31,3	28,8	6,0	1,6

Sokkal egyértelműbben alakul a családok gyermekszám szerinti megoszlása az egy szülő gyermekes családoknál. A lakónépesség esetében a legalacsonyabb mind az apa gyermekkel, mind az anya gyermekkel típusú családok részesedése, de a lakó- és az összeírt népességű családok mutatói között az első családtípusnál nagyobb az eltérés, mint a másodiknál. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy míg az anyjokkal élő gyermekek többnyire a szülővel azonos módon jelentkeznek be a lakásba — például válás esetén az anya marad a lakásban gyermekével, illetve ha a férj munkavállalás miatt távol is van, a feleség és a gyermek bejelentése azonos —, addig az apával élő gyermek sokszor csak akkor kerül a feldolgozás során vele egy családba, ha az az összeírt népességből képződik.

Ha az összes gyermek helyett csak a 15 évesnél fiatalabbakat tekintjük, megszűnik azoknak a gyermekeknek a hatása, akik akár életkoruknál, akár gazdasági aktivitásuknál fogva nem számíthatók egyértelműen a gyermekek közé, hiszen kötődésük a szülőkhöz már más jellegű, mint fiatalabb társaiké, emellett a 15 évesnél fiatalabbaknak a lakásba való bejelentettsége is jobban kapcsolódik a szülőkéhez, így az említett torzító hatások is jelentősen gyengülnek. Mindez jól lemérhető a következő adatokból. Száz lakónépességű családra 109 gyermek jut, s ez 6-tal kevesebb az állandó népességű és 5-tel az összeírt népességű családok azonos mutatójánál. Ha csak a 15 évesnél fiatalabb gyermekeket számítjuk a családhoz, a különbség eltűnik, s mindhárom módszer szerint 71-72 gyermek jut száz családra. Ebből következik, hogy a családok 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma szerinti megoszlása független a családképzés módjától. Családtípusonként ugyan kimutatható némi különbség, ez viszont elsősorban a ritkábban előforduló élettársi kapcsolatoknál, valamint az apa gyermekkel típusú családoknál jelentkezik, s nem a gyermek, hanem a szülők bejelentkezési módjának a következménye.

Az eddigiekben az 1990. évi népszámlálás háztartás- és családstatistikai adatainak egyes ismérvek szerinti feldolgozásait ismertettük. Mielőtt rátérnénk a módszertani kérdésekre, röviden szólni kell a statisztika ezen ágának céljairól.

A háztartás- és családstatisztika a társadalom legkisebb egységeinek, a háztartásoknak mint gazdasági egységeknek és a családoknak mint a legszorosabb rokoni kapcsolatban élő személyek közösségeinek az összetételét kívánja bemutatni, s ezt más ismérvekkel (például demográfiai, foglalkoztatási) össze is veti; segítséget nyújt a társadalom életével, struktúrájával kapcsolatos kérdések megértéséhez, az ezzel összefüggő problémák megoldásához mind a kormányzati, mind az önkormányzati szerveknek, valamint a téma iránt érdeklődő szakembereknek, kutatóknak.

Módszerek és értelmezések

A háztartások és a családok számát, illetve összetételét, valamint a háztartásokban és a családokban élők számát a népszámlálási adatok alapján az említett háromféle módon lehet meghatározni.

Az állandó és a lakónépesség szerinti csoportosítás biztosítja, hogy az adott személy az adatokban csak egyszer jelenjen meg. A két népességszám között mégis felmerülő eltérést a külföldi vándorlás okozza, vagyis elsősorban az a tény, hogy jelentősen több a Magyarországon állandó lakással rendelkező és külföldön munkát vállaló — ezért az összeírási elvek szerint az

adott országban ideiglenesen bejelentett lakcímmel rendelkező magyarországi — személy, mint a hazánkban ideiglenes tartózkodási, lakhatási engedéllyel tartózkodó külföldi. Mivel a lakónépesség szerinti csoportosítás azt jelenti, hogy a személyeket többségükben a tényleges tartózkodási helyükön veszik számba, a népességre vonatkozó információkat indokolt a lakónépesség alapján közölni.

E véleményünket annak ellenére is fenntartjuk, hogy tudjuk, a kettős bejelentési rendszer nem úgy működik, ahogy azt az elrendelő szervek egykoron elképzelték, vagyis hogy az ideiglenes lakcím az állandó lakástól elsősorban munkavégzés, tanulás, gyógykezelés miatt távollevők második lakcímeként szolgáljon. A valóságban a lakosságnak ezen okokon túlmenően sokféle vélt vagy valós érdeke is fűződött — és kisebb mértékben fűződik még jelenleg is — az állandó és az ideiglenes lakcímmel való manipuláláshoz. Ezenkívül zavaró lehet az is, hogy az ideiglenes bejelentett lakást ténylegesen már nem használók, de a kijelentkezést szankció hiányában végre nem hajtók egy része szintén ideiglenes lakcíme alapján kerül számbavételre. Ez utóbbi eset az országos adatokban nem okoz eltérést, de a regionális népességadatok megbízhatóságát némileg rontja.

Az állandó, illetve a lakónépesség kategóriái alapján összeállított háztartások számában az utóbbi javára jelentkező tizennégyezres eltérés annak a következménye, hogy a legalább két tagot számláló háztartásokban különböző bejelentkezési variációk fordulhatnak elő. A lakásban a háztartás

- minden tagja állandó,
- minden tagja ideiglenes,
- egyes tagja(i) állandó, mások ideiglenes

bejelentéssel lakhatnak. Ezen belül további eseteket különböztethetünk meg aszerint, hogy a lakásban állandó bejelentővel lakó, az adott háztartáshoz tartozó személy rendelkezik-e máshol ideiglenes bejelentett lakcímmel.

A kétféle csoportosításból eredő háztartásszám-eltérés tehát abból adódik, hogy az egyik típusú háztartásból a bejelentkezés módja miatt kimaradó személyek egy része egy másik lakásban — amely azonos vagy eltérő településen is lehet —, külön, többnyire egy személyből álló háztartást alkot. Mivel a munkavállalás, tanulás miatt családjuktól távol élő személyek bejelentkezési módja többségében ideiglenes, ezért ők lakónépességként alkotnak a másik lakóhelyükön új háztartást, így az e kategorizálás alapján kialakuló háztartásszám lesz a magasabb. Hogy mégis viszonylag csekélynek mondható az eltérés, az azzal magyarázható, hogy az ilyen okokból távol lakó személyek többsége intézeti háztartásokban, munkásszállásokon, diákokthonokban stb. él, így ők nem képeznek új magánháztartást, nem növelik a háztartások számát.

A különbség mintegy egyenlegként alakul ki, ugyanis a háztartás azon tagjai, akik ideiglenes lakosként kerülnek a lakónépességbe, állandó lakóhelyükön részt vesznek az állandó népességből képzett háztartások kialakulásában. Ez lehetséges oly módon, hogy a teljes háztartás egy másik helyen ugyanilyen összetétellel alkot új, állandó népességű háztartást, de lehet úgy is, hogy csatlakozik a másik lakcímen élő, ott egyébként is meglévő háztartáshoz. Ugyanez igaz a nem teljes háztartásokra is, azaz a lakónépesség alapján képzett háztartás azon tagja vagy tagjai, akik ott ideiglenes bejelentéssel laknak, a másik lakcímmükön alkothatnak új háztartást, de kapcsolódhatnak

már meglevő háztartáshoz is. Az így keletkező, az állandó népesség alapján létrejövő háztartások száma azonban alatta marad a lakónépesség szerint kialakuló új háztartások számának, s ez okozza — a jelzett egyéb okok mellett — a lakónépességű háztartások többletét az állandó népességű háztartásokkal szemben.

A háztartások (és a családok) számának és struktúrájának megállapítására a felsoroltakon kívül bizonyára még számos egyéb lehetőség kínálkozik. Ezek közül az egyik, hogy a számbavétel alapvetően az állandó, illetve a lakónépességbe való tartozás talaján áll, oly módon, hogy a lakónépességű háztartások kialakításánál nem csupán a lakónépességbe, hanem az állandó népesség körébe tartozókat is figyelembe vesszük, ha olyan háztartás tagjának vallották magukat, ahol a lakónépességhez számolt személy is él. (Állandó népességű háztartások feldolgozásakor fordítva, a lakónépességbe tartozókat is figyelembe véve történne a háztartás összeállítása.) E módszer szerint kétségtelenül csökkenne a háztartásszám, az összeírt népesség alapján képzett háztartásokhoz képest azonban — mivel az eltérő bejelentésű személyek egy része a másik lakcímén új háztartást alkot — ekkor is a tényleges fölött lenne.

A különböző módszerekkel összeállított háztartások között strukturális eltérések vannak. A bejelentkezés módjának figyelembevételével kialakított háztartásoknál a kimaradó személyek miatt — mint láttuk — megváltozhat a háztartást alkotó családok típusa és összetétele, a bejelentkezés módjának a figyelmen kívül hagyása pedig ezt a hibát kiküszöböli.

Az állandó, illetve a lakónépességű családok esetében az alapprobléma természetesen ugyanaz, mint az ugyanezen kategóriába tartozó háztartásoknál. Ha a lakónépesség alapján kerül sor a családok összeállítására, és a lakásban él olyan személy, aki ideiglenesen bejelentett lakcíme miatt nem tartozik a családhoz, akkor az alábbi esetek lehetségesek:

- létrejön a lakónépességű család, de nem jön létre sem az adott lakásban, sem máshol állandó népességű család;
- létrejön a lakónépességű család, és az adott lakásban kialakul állandó népességű család is, de a kimaradó személy a másik lakcímén nem alkot — esetleg ott lakó más személlyel — új családot;
- létrejön a lakónépességű család, kialakul az állandó népességű család is, valamint a kimaradó személy a másik lakcímén elősegíti új család kialakulását;
- létrejön a lakónépességű, de nem alakul ki állandó népességű család, viszont a kimaradó személy a másik lakcímén elősegíti egy új család kialakulását;
- nem jön létre lakónépességű, létrejön azonban állandó népességű család, és a kimaradó személy másik lakcímén nem hoz létre új családot;
- nem jön létre sem lakó-, sem állandó népességű család, viszont a kimaradó személy másik lakcímén elősegíti új család kialakulását;
- nem jön létre lakónépességű, de kialakul állandó népességű család, és a kimaradó személy másik lakcímén új családot hoz létre;
- sem lakó-, sem állandó népességű család nem képződik, viszont a kimaradó személy másik lakcímén új család kialakulását segíti elő;
- nem alakul ki sem lakó-, sem állandó népességű család, és a kimaradó személy nem hoz létre másik lakcímén új családot.

Ezekben az esetekben a kimaradó személy máshol levő lakcímén csak „lakónépességű” lehet, mivel ott ideiglenesen bejelentett lakása van; ebből következik, hogy csak lakónépességű család kialakulásában vehet részt, melyek számát akkor növeli, ha belépésével új család alakul. Csökken viszont a lakónépességű családok száma, amennyiben az illető személy miatt sem eredeti, sem másik lakcímén nem jön létre új család.

Mindezek igazak az állandó népességű családok kialakulására is, természetesen a lakónépességű családok helyébe az állandó népességűeket és az állandó bejelentettségű személyek helyébe az ideiglenesen bejelentkezetteket kell érteni.

Felvetődhet a kérdés, vajon mi az oka annak, hogy míg a lakónépességből képzett háztartások száma magasabb, mint az állandó népességből kialakultaké, addig a családok esetében az eltérés ellenkező irányú.

A máshol levő ideiglenes lakása miatt a lakónépességű háztartásokból kimaradó személy másik lakcímén jelentős számban hoz létre új háztartást, ugyanis ritkán fordul elő, hogy egy személy két háztartás költségeihez is olyan mértékben járul hozzá, hogy mindkét háztartáshoz tartozik. Az ilyen személyek jelentős része — amennyiben magánháztartásban és nem intézetben él — al-, illetve ágybérlőként vagy rokonoknál egyedülállóként, külön háztartást vezet, ezzel növelve a lakónépességű háztartások számát. Természetesen ennek az ellenkezője is megtörténhet, nevezetesen, hogy az adott lakásban ideiglenes bejelentéssel lakó személy az állandó lakcímén hoz létre új háztartást. A magyar gyakorlatban ez utóbbi eset azonban lényegesen ritkábban fordul elő, így a lakónépességű háztartások számát a kettős lakcímbjelentési rendszer nagyobb mértékben növeli, mint az állandó népességű háztartásokét.

Más a helyzet a családok esetében. Kiindulásként vegyük figyelembe, hogy a családokat alkotó személyek túlnyomó többsége ott, ahol a családja él, állandó lakos, tehát részt vesz az állandó népességű családok kialakulásában. A munkavállalás miatt távol levő férj vagy ritkábban a feleség, illetve a tanulás miatt más településen ideiglenes lakással rendelkező nőtlen/hajadon gyermek csak elenyésző hányadban tagja a másik lakcímen (lakónépességű) családnak, s még ennél is ritkább, hogy az ő bejelentésével új család alakul ki. Mivel csak ez utóbbi eset növelhetné a lakónépességű családok számát, a növekedés elhanyagolható nagyságú. Természetesen egy személy távolléte meg is hiúsíthatja a család létrejöttét, amennyiben ennek következtében nem alakul ki családmag.³ Ez azonban csak akkor befolyásolja a családok számát, ha a gyermek nélkül élő házaspár vagy a gyermektelenül, élettársi kapcsolatban élők egyike marad ki a számbavételből, illetve ha a gyermekkel élők egyik gyermeke sem vesz részt az állandó népességű családban, továbbá ha az egy szülő gyermekkel típusú családok esetében vagy a szülő, vagy az összes gyermek kimarad az állandó népességű családok képzéséből. Az állandó népességű családok közül így „elveszettek” száma csekély, nem mérsékli jelentősen az ilyen népességkategóriájú családok számának túlsúlyát a lakónépességű családokéhoz képest, annál is inkább, mivel hasonló okokból fakadó családszámvesztés ez utóbbi népességkategóriánál is jelentkezik.

Háromféle adat

A háztartás- és családadatok megbízhatóságát három fő tényező befolyásolja. Ezek:

— a kettős lakcímbjelentési rendszer, amelynek hiányosságaira, ellentmondásosságára már utaltunk;

³ Családmag a házaspár (férj, feleség) vagy élettársi kapcsolatban élő férfi és nő nőtlen/hajadon gyermekkel vagy gyermek nélkül, illetve a nőtlen/hajadon gyermekével egyedül élő apa vagy anya. Gyermeknek tekintendő a nevelt vagy örökbe fogadott gyermek is, az állami gondozott kivételével.

- a mintavételi hibából adódó eltérés, amely a lakónépességű háztartások egészére vonatkozóan $\pm 0,55$ százalékos, a szintén lakónépességű családok összes számára vonatkozóan pedig $\pm 0,67$ százalékos relatív hibát mutat 95 százalékos valószínűségi szint mellett;⁴
- a bevallás pontossága, amelynek ellenőrzésére a népszámlálás végrehajtását követő utóellenőrzési célú adatfelvétel eredményei alapján jelenleg is folyamatban van.

Felvetődik a kérdés, vajon mely módszerrel lehet a legpontosabban meghatározni a háztartások, illetve a családok számát.

Véleményünk szerint Magyarországon a háztartások valós számát összességében legjobban az állandó népességből képzett háztartások száma közelíti meg, így szűrjük ki ugyanis a leghatásosabban azokat a háztartásokat, amelyek „látszatháztartás”-ként, az „anyaháztartás” kihelyezett részeként (lásd munkavállalás, tanulás miatt távollevők) működnek. Ha azonban a vizsgálat az ellátás megszervezésével, a szükségletek felmérésével kapcsolatos, akkor — különösen kisebb régiók, települések esetén — a valós háztartásszám a lakónépességű és az összeírt népességből képzett háztartásszám között, illetve amennyiben az adott területen az állandó népességű háztartások száma meghaladja a lakónépességűekét, akkor az állandó népességű és az összeírt népességből létrejött háztartásszám között lehet.

Felmerülhet, hogy ez utóbbi esetben miért nem az összeírt népességből kialakult háztartások számát tekintjük a valósághoz legközelebb állónak. Azért nem tehetjük ezt, mert — mint arra már utaltunk — a tényleges bejelentkezések egy része nem tükrözi a lakcímbjelentési rendszer eredeti célkitűzéseit, nem a valós helyzetet rögzíti, hanem fiktív lakcímekeket takar. E fiktív lakcímekek részint vélt vagy valós egyéni érdekeket szolgálnak, részint a már korábban megszűnt tényleges lakcímekek törlésének, a lakásból való kijelentkezésnek a sokszor állampolgári hanyagságból, gondatlanságból, érdeklátnyából fakadó elmulasztásából adódnak.

Kétségtelen, hogy a fiktív lakcímekek, illetve az azokat bejelentő személyek az állandó és a lakónépességű háztartások kialakításában is részt vesznek, de minden esetben csak egyszer kerülnek a kimutatásba, míg ha a háztartások az összeírt népességből képződnek, még kis területi egységekben is megkétszereződhetnek. Minél nagyobb területi egységeket vizsgálunk, a kettőződés valószínűsége annál nagyobb.

Alapvetően más szempontok érvényesülnek a családok számának megállapításakor. E feladatnál elsősorban azt kell szem előtt tartani, hogy a családok egyes tagjai, pusztán azért, mert nem azonos módon jelentkeztek be a lakásba, ne maradjanak ki a családból. Ennek a feltételnek sem az állandó, sem a lakónépesség szerinti csoportosítás nem felel meg, ekkor ugyanis a bejelentés módja határozza meg, hogy az adott személy hozzátartozik-e a családhoz. Mégis ha e két feldolgozási módozat valamelyike közül kell választani, véleményünk szerint az állandó népességből képzett családok száma adja a ténylegeshez jobban közelítő értéket. Az ideiglenes lakóhelyen ugyanis, amely többségében a munkahely, illetve tanulók esetében a tanintézet településére utal, általában nem alakul ki új család. Az állandó lakóhelyen ezek a személyek a lakónépességű családok létrejöttében nem vesznek részt, emiatt esetenként a család ki sem alakul, ugyanakkor az állandó népességből képzett családoknak tagjai maradnak, így azok kevésbé függenek a lakásba történő bejelentkezés módjától.

⁴ A mintavételi hiba abszolút és relatív nagyságára vonatkozó részletes információkat lásd: 1990. évi népszámlálás. Részletes adatok a 2 %-os képviseleti minta alapján. IV. fejezet. (Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 299–306. old.)

Vizsgáljuk meg azt az esetet, hogy ha a bejelentkezés formáját figyelmen kívül hagyva, a teljes összeírt népesség alapján képezünk családokat. Korábban már láttuk, annak a valószínűsége, hogy egy kettős lakóhellyel rendelkező személy mindkét címen családot alkotna, meglehetősen csekély, bár nem zárható ki. A tapasztalatok szerint viszonylag gyakran előfordul, hogy a teljes család az állandó, tényleges lakóhelyén kívül az üdülőjébe is teljes létszámmal bejelentkezik, így az összeírt népességből számított családok számában kétszer szerepel. Ugyanebbe a kategóriába tartozik az a már említett példa, hogy az önálló lakással még nem rendelkező fiatal házaspár, megtartva eredeti lakcímét, egymás szüleihez is bejelentkezik, és mindkét helyre bejelentik gyermekeiket is. Az önálló lakás megszerzése után pedig az abba állandóra történő bejelentkezés automatikusan csak a régi állandó lakcímet szünteti meg, az ideiglenes lakcím megszűnését tudatosan — jól jöhet még a nagyszülő által lakott tanácsi (önkormányzati) bérlakás bérleti jogviszonyának folytatásához — vagy gondatlanságból nem jelentik be.

Úgy véljük, hogy a leírtak elég meggyőzően bizonyítják: a családok számának pontos meghatározását az itt ismertetett három feldolgozási módszer egyike sem biztosítja. Bármely bejelentési mód figyelembevételével alakítjuk ki a családokat, azok száma mindenképpen a valóságnál alacsonyabb lesz, s a példák alapján az is nyilvánvalóvá lett, hogy az összeírt népességből képzett családok száma viszont a ténylegesnél magasabb. A valóságot leginkább megközelítő családszám — mivel az állandó és a lakónépességű családok száma közül az állandó népességűeké tekinthető pontosabbnak — tehát mindenképpen az állandó népességű és az összeírt népességből képzett családok száma között van, azaz mindenképpen meghaladja a 3 milliót.

*

Milyen hatásai vannak tehát a magyarországi kettős lakcímbejelentési rendszernek a háztartások és a családok számára, valamint ezek összetételére? Az adatok igazolták az előzetes várakozásokat. A lakónépesség alapján képzett háztartások és családok száma valamelyest alatta marad a valószínű tényleges értéknek. Az eltérés a családok esetében a nagyobb. Véleményünk szerint a tényleges családszám Magyarországon jelenleg meghaladja a 3 milliót, s ez a KSH-kiadványokban publikált lakónépességű családok számánál mintegy 3, az állandó népességű családok számánál pedig mintegy 1,5—2 százalékkal magasabb, de ekkora eltérés a tényleges és a népszámlálási adatok között a nemzetközi statisztikai gyakorlatban is elfogadott.

Mind az állandó, mind az összeírt népességű családok között a lakónépességűeknél kisebb a nem teljes, azaz az egy szülőből és gyermekből álló családok hányada. Az összes lakónépességű családon belül a házaspárok hányada elmarad az állandó, illetve az összeírt népességű családokon belüli részesedésüktől. Más tendencia érvényesül az élettársak esetében, aminek a kevésbé stabil együttélési forma az oka, s ami ezzel együtt jár, az élettársi kapcsolatot létesítők csak ritkán adják fel állandó lakásukat.

A háztartás- és családstatistika nem képes a kettős lakcímbejelentési rendszer okozta ellentmondások feloldására, nem vizsgálja és nem is vizsgálhatja, hogy az egyes személyek bejelentkezése a lakásba összhangban van-e a vonatkozó rendelkezések eredeti céljaival. A megoldást csak egy új, egységes, a nemzetközi gyakorlathoz igazodó, az egyéni érdekekből fakadó torzulásokat kiszűrő lakcímbejelentési rendszer hozhatja meg. Abszolút pontos

adatokat természetesen egyetlen lakossági adatfelvételtől sem lehet elvárni, mert a torzító körülmények — és ilyen a kettős bejelentési rendszer is — ezt már eleve lehetetlenné teszik.

TÁRGYSZÓ: Népszámlálás. Családstatistika.

РЕЗЮМЕ

Автор стремится найти ответ на вопрос о том, каким образом отечественная система двойной прописки влияет на число и структуру домашних хозяйств и семей. Для анализа этой проблемы автор наряду с общепринятыми в венгерской практике разработками по проживающему и, соответственно, постоянному населению использует также и данные о домашних хозяйствах и семьях, исчисленных из всей численности населения.

SUMMARY

The study wishes to answer the question how double address registration scheme in Hungary influences the structure and number of households and families. For analysing the purposes the author used, besides data processings based on resident and standard population, that have been generally applied in the Hungarian practice, also household and family data estimated from total population.

TÖRTÉNETI DOLGOZATOK

A MAGYAR KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL ÉS A GAZDASÁGI REFORM*

PÉTERI GYÖRGY

Néhány éve egy kutatástörténeti vállalkozásba fogtam: azt vizsgálom, hogy milyen szociális, intellektuális és politikai körülmények között éledt újra a tudományos igényű közgazdasági kutatás Magyarországon az 1948/49-es kommunista hatalomátvétel után, s hogy a körülmények miként befolyásolták-formálták ezen akadémiai szektor belső tagolódását, gondolkodási, illetve kutatási stílusbeli jellemzőit. E kutatási kör egyik szelete ez a résztanulmány, mely a Központi Statisztikai Hivatal mint *kutató-* és mint *adatszolgáltató intézmény* szerepéről, jelentőségéről szól a közgazdasági kutatás 1954—1956-ban bekövetkezett radikális átalakulásában.

Miféle „radikális” átalakulás? — vetődik fel azonnal a jogosan gyanakvó olvasók többségében a kérdés. Engedjék meg, hogy ezt a korszakból származó két idézettel érzékeltessem. A sokak megkönnyebbülésére, 1954-ben végre napvilágot látott szovjet kollektív mű, a „Politikai gazdaságtan tankönyve” megállapítása szerint: „A marxista—leninista közgazdasági elméletet alkotó módon fejlesztik tovább a Szovjetunió Kommunista Pártjának és a testvéri kommunista pártoknak határozatai s Lenin és Sztálin tanítványainak és fegyvertársainak — e pártok vezetőinek — munkái, amelyek a forradalmi harc gyakorlatából, illetve a szocializmus és a kommunizmus építésének gyakorlatából leszűrt tapasztalatok általánosítása alapján új megállapításokkal és tételekkel gazdagítják a közgazdaságtudományt.”¹

A tevékenységét 1954—1955 fordulóján megindító Közgazdaság-tudományi Intézet ars poeticája viszont éppen a szovjet politikai gazdaságtani tudományfelfogás ellenében fogalmazódott meg. Az Intézet vezetőjének, *Friss Istvánnak* 1957 koraősi visszatekintése így foglalja össze a már az Intézet alapításakor is érvényesülő tudományszemléletet: „Hadat kellett üzennünk minden dogmatizmusnak. Éveken keresztül a tudományos munkát, főleg Marx, Engels, még inkább Lenin és Sztálin idézgetésével és ez idézetek kifejtésével és magyarázásával helyettesítették. (. . .) Divatba jött emellett és tudományként tetszelgett a párt és a kormány intézkedéseinek, határozatainak utólagos, tudományos nyelvezetet használó alátámasztása, igazolása ugyancsak Marxtól, Engelstől, s főleg Lenintől és Sztálintól vett idézetek segítségével. Mindezzel az áltudomá-

* A Péter György Emlékülésen, Budapesten, 1992. április 24-én, a Kossuth Klubban elhangzott hozzászólás kissé módosított változata.

¹ Az idézetet a könyv második (1955-ös) bővített kiadásának magyar fordításából vettem (vagyis a magyar harmadik kiadásból). *Politikai Gazdaságtan. Tankönyv.* Szikra, Budapest. 1956. 17. old.

nyossággal gyökeresen szakítottunk. Feladatunknak kezdettől fogva népgazdaságunk gyakorlatának kutatását tekintettük. Tények, az egy-egy jelenséggel összefüggő, lehetőleg összes tények lelkiismeretes összegyűjtésére törekedtünk, igyekeztünk ezeket alaposan, minden lehetséges összefüggésüket figyelembe véve tanulmányozni, hogy ebből a jelenségek és folyamatok belső kapcsolataira, törvényszerűségeikre, mozgásukra, fejlődésük feltételeire vonatkozó minél pontosabb következtetéseket vonhassunk le. (...) Sohasem tekintettük szentnek senkinek a megállapításait, ha azokat a gondosan megfigyelt tények nem igazolták. Egyszóval: tőlünk telhetően tudományosan dolgoztunk.”²

Az ötvenes évek második harmadában lezajló radikális átalakulás nem volt több, de nem is kevesebb, mint egy naív empiricista episztomológia sikeres meghonosítása és konszolidálása. Természetesen még a közgazdasági gondolkodás egészén belül is csak egy kicsiny sziget elhódításáról és fokozatos (visszaesésektől sem mentes) körülbástyázásról van szó, a társadalomtudományos mező egészét változatlanul uraló sztálini radikális osztályrelativizmus ellenében és rovására. Mégis, az addig egyeduralmat élvező osztályrelativista episztemológia s a reá épülő tudománypolitikai rezsim válsága és részleges visszavonulása, valamint a tényfeltárásra, illetve tényszerű megalapozású általánosításokra törekvő empiricizmus térnyerése a közgazdasági (és társadalomtudományos) gondolkodás 1948 utáni magyarországi történetének meghatározó jelentőségű mozzanatai. Itt van a forrása, intellektuális és politikai kezdőpontja azon pályáknak, melyek az 1960-as évek végére nemzetközileg is ismertté vált műveket hoztak létre; itt van a hazai közgazdasági gondolkodásban és az akadémiai közgazdászszakmában egyaránt jelentkező dualizmus és megosztottság eredete: a „polgazdosok” és a marxista—leninista brosúrák politikai-gazdaságtani diskurzusa az egyik oldalon, illetve a közgazdászok és a „komoly” (azaz empirikusan alátámasztott) közgazdaság-tudomány a másikon. Két egymástól elkülönülő és egymással szemben álló világ, két idióma, melyekben ugyanolyan otthonossággal (anyanyelvi szinten) csak néhány kiemelkedő poliglott tehetség tudott mozogni.

De mi volt, mi lehetett a szerepe az empiricista frontáttörésben a Központi Statisztikai Hivatalnak? Kutatóhelyként a Hivatal megelőlegezte azt a gazdaságkutatói és gondolkodási stílust, amely az 1956-ot követő évtizedekben fokozatosan a hazai közgazdasági gondolkodás uralkodó mintájává lett. Az 1948—1949-es akadémiai hatalomátvétel és a Friss által vezetett Közgazdaságtudományi Kutató Intézet 1954—1955-ös alapítása között a Központi Statisztikai Hivatal volt a közgazdasági kutatás egyetlen hivatásszerűen működő intézménye az országban. Statisztikai megfigyeléssel más főhatóságok is foglalkoztak, de ezt alapvetően saját adatszükségletük kielégítése érdekében tették. A Hivatalon belüli kommunista hatalomátvétel és személycsere elkerülhetetlenül visszavetette, aláásta a szakmai munka színvonalát, de Péter Györgynek a Hivatal akkori elnökének a korszak körülményeit figyelembe véve viszonylag hamar sikerült egy jelentékeny részében jól képzett, tehetséges és szakmailag ütőképes főosztályvezetői—osztályvezetői gárdát kialakítania.

Ebben — s ennek figyelembevételével általában a Statisztikai Hivatal 1956 előtti pozíciójának megértéséhez elengedhetetlen — nagy szerepe volt annak, hogy a legfelsőbb gazdaságpolitikai, politikai vezetés tudatában volt a megbízható, szakszemponatok szerint konstruált adatok, információk jelentőségének.

² A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének évkönyve. I. 1957. Akadémiai Kiadó, Budapest. é.n. 7—8. old.

A Statisztikai Hivatal munkájának legfelsőbb irányítását, ellenőrzését 1956 előtt közvetlenül *Gerő Ernő* végezte, s míg *Gerő* figyelemre sem méltatta az akadémiai közgazdasági kutatás (az MTA Közgazdasági Bizottsága, az Erdős—Siklós-féle Közgazdaságtudományi Intézet,³ illetve az egyetem) pangását, addig a Statisztikai Hivatal működésével kapcsolatos várakozásai között azt is megfogalmazta: „... a statisztikának széles körű anyagot kell nyújtania a tervezéshez, a népgazdaság irányításához, és ehhez bizony jól képzett statisztikusokra van szükség. A tervek megalapozottságához tudományosan összegyűjtött statisztikai adatokra van szükség. A statisztikának sokrétű feladatai vannak: ellenőriznie kell a párt által kitűzött célok végrehajtását, ellenőriznie kell azt is, hogy a határozat jó volt-e, vagy esetleg a határozatokat végrehajtásuk során eltorzították-e. Éppen ezért a statisztikusnak nem dogmákból kell kiindulnia, (...) nem előre elgondolt tételekhez kell igazítani az adatokat, (...) a statisztikusnak fontos feladata, hogy egyes minisztériumok esetleg egyoldalú, csupán a saját népgazdasági águkat szem előtt tartó szemlélete ellen szükség esetén fellépjen, és hogy a párt és a kormány vezetői éppen ezért támaszkodhassanak a Statisztikai Hivatal elemzéseire.”⁴

A hatalom információszükséglete, a habermasi tudástételező érdekek tipológiájának egyik komponense játszik itt szembeszökő szerepet. Az intézmény kitüntetett helyzete nem csak azzal járt, hogy a Statisztikai Hivatal vezetőinek figyelmesen kellett hallgatniuk a párt első gazdaságpolitikusának minden szavára az ún. „*Gerő Kollégium*”-okon, hanem bizonyos mértékű szabadsággal is a szakmai kérdések tekintetében. Így az, ami főhatóságként feladata és kötelessége, közgazdasági kutatóhelyként, legalábbis 1955-ig, a Statisztikai Hivatal privilégiuma volt: „külső megrendelő” számára rendszeres és módszeres empirikus megfigyeléseket végezhetett és ezek alapján elemző jelentéseket készített a magyar gazdaságban és társadalomban végbemenő folyamatokról.

Péter Györgynek és munkatársainak igazán nem lehet felróni, hogy nem éltek e szabadsággal. Ha majd érdeklődő elméletörténészek a Statisztikai Hivatal 1956 előtti, korlátozott példányszámú, legtöbbször „titkos” minőségű jelentéseit is elolvassák, rájönnek arra, hogy a magyar közgazdasági gondolat fejlődésének „internalista” története jelentékeny korrekciókra szorul. Mert az ún. „mechanizmuskutatás” története a Statisztikai Hivatalban, már valamikor 1952—1953 fordulóján elkezdődik, noha ezt többnyire *Balázsy Sándor* 1954 novemberi *Többtermelés*-beli cikkével jelölik.⁵ Erről tanúskodnak olyan kiadványok, mint az 1953 márciusi „Cipőtermelés és elosztás” (25 példány), az ugyanazon a napon kiadott „Felesleges termékek gyártása” (ugyancsak 25 példányban), a 20 példányban 1953. március végén kibocsátott „Begyűjtő és elosztó kereskedelem” c. jelentés, az 1953 szeptemberében kiadott „A beruházások tervezéséről 1950—1953” c. tematikus anyag (50 példány), majd októberben a „Néhány alapvető hiányosság a beruházások és az építőipar területén” c. 46 példányban kiadott anyag. 1954. februárban, júniusban és júliusban, ebben a sorrendben jelennek meg további, ugyancsak erőteljesen leíró jellegű, de félreérthetetlen kritikai élel és analitikus igényvel készült statisztikai feldolgozások, mint „A termelési tervek kizárólag globális teljesítésére irányuló törek-

³ Az *Erdős Péter* és *Siklós Margit* irányítása alatt álló intézmény, melyet 1953 elején megszüntettek.

⁴ KSH Levéltár, B-1.3, 6 doboz, *Kollégium* 1956. *Gerő Kollégium* 1956. július 28.-án: „*Gerő Ernő* elvtárs 1956. július 28-án elbúcsúzott a KSH Kollégiumtól . . .”. A jegyzőkönyv *Gerő* azon alkalmából tartott beszédét rögzíti, hogy a párt első titkárának pozíciójába kerülve „leadta” az addig közvetlen ellenőrzése alá tartozó Központi Statisztikai Hivatalt.

⁵ *Balázsy Sándor*: Javítsuk meg tervezési módszereinket! *Többtermelés*. I—II. 1954. évi 11. sz. 2—12. old.; valamint *Válasz* a hozzászólásokra. *Többtermelés*. 1955. évi 5. sz. 29—33. old.

vésekből eredő hiányosságok az iparban” (110 példány),⁶ „A minőség alakulása a könnyű- és élelmiszeripar területén” (67 példány) vagy „Az államigazgatás létszámhelyzete 1930—1954” (43 példány). Péter György 1954—1956-ban keletkezett esszéi⁷ pontosan e kiterjedt, kollektív tényfeltáró kutatásból adódó lehetséges elméleti és gazdaságpolitikai következtetések első megfogalmazási kísérletei.

Az 1954—1955-ben újraéledő akadémiai közgazdasági kutatás így nem teljesen előzmények nélkül fogott hozzá az államszocialista gazdasági valóság feltárásához.

Az újonnan alakuló „Friss-intézet” és általában az akadémiai gazdaságkutatás empiricista programját olyan (tudomány)politikusok fogalmazták meg és szentesítették (például *Friss István*, *Szalai Béla*), akik hosszabb vagy rövidebb ideje, de rendszeresen szerepeltek a „Bizalmas”, „Szigorúan bizalmas” vagy „Titkos” minősítésű statisztikai hivatali jelentések címzettjeinek listáin. Az akadémiai közgazdaságtan keretei között végbemenő átmenetet a polgáros osztályrelativista tudományszemléletről és tudománypolitikai gyakorlatról az empiricizmusra jogosan foghatjuk fel úgy is, mint annak a mintának az adaptálását, melyet a Statisztikai Hivatal kutatóhelyként akkor már több éve sikeresen követett.⁸ E minta tudományszemléleti mondanivalója természetesen még egy jóval *K. Popper* (vagy ha úgy tetszik, az 1953-as *M. Friedman*) előtti gondolkodást tükröz, de Magyarországon és a korszakon belül, rövid távon kétségkívül nagy előrelépést jelentett az 1948—1949-ben állami erőszakkal „kivívott” súlyos visszaesés, majd az azt követő stagnálás után.

A Központi Statisztikai Hivatal kutatóhelyként elfoglalt, kivételesen kedvező pozíciója az ötvenes évek első harmadában—felében csakis adatgyártói és -szolgáltatói feladataival összefüggésben érthető meg. Az említett viszonylagos szabadság csak az egyik oldala volt az éremnek. A másik oldalt a korszakkal nagyobb összhangban levő tilalmak, korlátozások alkották: a Statisztikai Hivatal adatai ugyanis szinte kivétel nélkül a szűk politikai elit számára készültek. Ezekhez nemcsak a nagyközönség, hanem a közgazdászok vagy a szélesebb értelemben vett közgazdászszakma sem férhettek hozzá. 1949-től a Statisztikai Hivatalnak a nagyközönséghez szóló (pontosabban annak számára korlátlanul hozzáférhető) kiadványa a propagandisztikus tervjelentéseken kívül nem volt. A statisztikai évkönyvek is a felső politikai, gazdasági vezetőréteg informálását szolgálták. (Lásd az 1. táblát.)

A Hivatal Levéltárában őrzött TÜK-listák adataiból rekonstruálható a statisztikai információ korabeli hozzáférhetősége, illetve az, hogy az ilyen információ birtoklása milyen nagy mértékben koncentrált a legfelsőbb politikai eliten belül. (Lásd a 2. táblát.)

A Statisztikai Hivatal „kutatói szabadsága” és olvasóközönségének drasztikusan korlátozott köre, a Hivatal által gyártott adatok, ismeretek hierarchikus privilégiumjellege a klasszikus sztalinista tudománypolitikai rezsim keretei között szerves egységet alkottak. A kutatói szabadság feltétele éppen az volt, hogy produktumai a szakmai és még inkább a széles nyilvánosság számára hozzáférhetetlenek voltak.

⁶ Lásd: Ipari jelentések az ötvenes évekből. *Statisztikai Szemle*. 1991. évi 7. sz. 561—580. old. (A felsorolt kiadványok ma már mind hozzáférhetők a KSH Könyvtárában.)

⁷ Lásd: *Péter György: A gazdaságosság és a jövedelmezőség jelentősége a tervgazdálkodásban*. Előszó: *Nagy Tamás*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1956. 142. old.

⁸ S ehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy a Hivatal e tekintetben azt az empiricista hagyományt folytatta — gyökeresen eltérő feltételek és vaskos korlátok között — amelynek magyarországi meghonosítója és nemzetközi színvonalú képviselője az 1949 elején felszámolt Magyar Gazdaságkutató Intézet volt.

1. tábla

A statisztikai évkönyvek példányszáma és minősítése 1949 és 1955 között

Kiadás éve	Tárgyév	Példányszám (számozott)	Minősítés
1949.....	1947	400	Bizalmas-Kézirat
1950.....	1948	400	Szigorúan bizalmas
1950.....	1949	400	Szigorúan bizalmas
1951.....	1950	250	Szigorúan bizalmas
1952.....	1951	150	Szigorúan bizalmas
(1953?)	1952	100	?
(1954?)	1953	100	?
(1955?)	1954	?	?

Forrás: a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatnál immár szabadon hozzáférhető évkönyvpéldányok (az 1952., 1953. és 1954. évekre vonatkozó évkönyvek példányain nincs feltüntetve a kiadás ideje, és a kötetek korabeli TÜK-minősítése sincs egyértelműen feltüntetve).

2. tábla

*A KSH-kiadványok címzett kategóriák közötti megoszlása**

Címzett	A kiadványok megjelenésének éve					
	1949	1950	1951	1952–53	1953–54	1949–54
MDP PB tagjai**	23,5	23,9	23,8	25,6	25,4	24,9
MDP KV-apparátus***	12,7	8,7	7,9	11,2	10,2	10,5
MDP KV-tagok	14,5	15,0	17,5	5,8	10,6	9,6
Szovjet nagykövetség	0,6	0,8	3,2	5,8	5,5	4,1
Kormány	29,5	38,3	33,3	36,8	24,2	35,0
Politikai elit együtt	80,8	86,7	85,7	85,2	75,9	84,1
Egyéb	1,8	2,5	3,2	0,6	2,1	1,4
Nem azonosítható.....	17,4	10,8	11,1	14,2	22,0	14,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* A KSH-alkalmazottaknak átadottak nélkül.

** A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága.

*** A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége.

Megjegyzés. Az 1. és a 2. tábla a KSH Levéltárában őrzött 61 TÜK-lista alapján készült. Ilyen listákat a KSH TÜK részlegének minden egyes minősített jelentéssel kapcsolatban vezetnie kellett, feltüntetve azoknak a nevét, akik a kiadványokat magkapták, valamint a kiadott példányok sorszámaikat. A címzettek munkahelyének és rangjának meghatározásánál nagyszámú, nyomtatásban megjelent, illetve levéltári (KSH Levéltár és a Politikatörténeti Intézet Levéltára) információra támaszkodtam. A hasznosított publikált munkák között szerepelnek: Prominent Hungarians; Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához; Magyar életrajzi lexikon, I–III; Magyar ki kicsoda? (TEXOFT-LÁNG. Budapest. 1990. 667 old.)

3. tábla

A KSH-kiadványok megoszlása a nomenklatúra csoportjai között*

A kinevezést gyakorló szerv*	1949.	1950.	1951.	1952–53.	1953–54.	1949–54.
	évben					
MDP PB	53,0	49,0	50,0	39,2	41,5	43,2
MDP KV Titkárság	13,0	14,3	15,4	28,5	14,4	22,1
MDP SZB.....	4,3	5,3	7,7	4,4	5,4	4,8
MDP csúcsszervek együtt ..	70,3	68,6	73,1	72,1	61,3	70,1
Alacsonyabb és ismeretlen.	29,7	31,4	26,9	27,9	38,7	29,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* A nomenklatúra forrása: Feljegyzés az 1951. évi hatásköri listáról. 1951. március 13. MSZP PILT. 276 f, 54 cs, 134 öe.

A 2. és a 3. táblában összefoglalt vizsgálat során a címzettek között mindössze két olyan ismert névvel találkozhatunk, amelyeknek tulajdonosai a kérdéses időpontban vagy a későbbiekben az akadémiai közgazdasági kutatásban is előfordultak: *Siklós Margit* (az Országos Tervhivatal munkatársa és egyidejűleg az első Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője) és *Kornai János*, a *Szabad Nép* gazdaságpolitikai rovatvezetője, majd 1955 közepétől a második, a Friss-féle Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa.

Nyilvánvaló, hogy a statisztikai adatok titkossága nemcsak a közgazdászszakra és különösen az akadémiai szektor újraéledését akadályozta, hanem a Statisztikai Hivatal mint kutatóhely tevékenységének színvonalát is aláaknáztta, lehetetlenné téve a független, szakmai szempontok szerinti megmérettetést. Péter György és munkatársai ezért megértéssel és szimpátiával reagáltak az 1954–1955-ben éledező akadémiai közgazdaságtan követeléseire a nyilvános statisztikai adatok körének radikális kiterjesztése, a közgazdász kutatók adatokkal való ellátása ügyében. Abban, hogy érdemi előrelépés e tekintetben csak az 1956. évi minisztertanácsi határozatokot követően vált lehetségessé, a Statisztikai Hivatal felelőssége elenyésző.

Az 1956 szeptemberében megjelenő és az 1949 és 1955 közötti évek viszonyait taglaló Statisztikai Zsebkönyv, illetve a Statisztikai Negyedévi Közlemények 1–2. száma mindenesetre olyan új információs politika előhírnökei voltak, mely — a továbbra is fennmaradó korlátozások ellenére — lehetővé tette a tudományos igényű közgazdasági kutatás térnyerését, megizmosodását, az empiricista ihletésű kutatási program továbbvitelét és szélesebb szakmaiszoциális megalapozását.

TÁRGYSZÓ: Statisztikai intézmény.

РЕЗЮМЕ

Настоящая статья основывается на материалах содоклада, представленного на состоявшемся 24 апреля 1992 года в Будапеште, в клубе им. Кошшута мемориальном заседании, посвященного памяти *Дердя Петера*.

Автор (являющийся профессором Института истории экономики Уппсальского Университета) в ходе своей историко-исследовательской деятельности столкнулся с вопросом о том, в каких социальных, интеллектуальных и политических условиях во второй половине 1950-ых годов после политического перелома в 1948–1949 годов в Венгрии возобновились имеющие научный характер экономические исследования.

В рамках этого исследует положение Центрального статистического управления как учреждения, занимающегося разработкой данных и научно-исследовательской деятельностью, останавливаясь на роли тогдашнего председателя, *Дердя Петера*.

SUMMARY

The study is based on a lecture delivered as an invited paper at György Péter's anniversary meeting held in the Kossuth Club in Budapest, 24 April 1992.

The author (associate professor at the Economic History Institute of the University of Uppsala) came across a problem during his research undertaking. He examined the social, intellectual and political conditions under which the economic research of scientific character had revived in Hungary in the second half of 1950s, after the political turn of 1948–1949.

Within this the author analyses the situation of the Central Statistical Office as a research unit and data supplying institution, through discussing György Péter's role, who was President of the Office in that period.

EGYESÜLETI STATISZTIKA MAGYARORSZÁGON

BOCZ JÁNOS

Az egyesületi statisztikák gyűjtése és feldolgozása jelentőségéhez képest a mai napig elhanyagolt területe a statisztikai adatgyűjtéseknek. Annak ellenére, hogy az első országos körű adatösszeírásra már 1862-ben sor került [1], az azóta eltelt egy és negyed század alatt mindössze öt országos statisztikai adatfelvételt hajtottak végre. Tekintettel az egyesületeknek a társadalomban betöltött jövőbeni szerepére a Központi Statisztikai Hivatal (Társadalomstatisztikai főosztályán belül működő politikai, érdekképviselői és egyesületi statisztikai osztály) feladatának tekinti az egyesületi nyilvántartások statisztikai célú feldolgozását és megjelentetését, továbbá az egyesületstatisztikai felvételek végrehajtását. Mintegy a felvételek előkészítő munkálataiként áttekin tettem e statisztikák történeti előzményeit és az alábbiakban az egyesületek fogalmának, jogi szabályozásának és az országos felvételek főbb szempontjainak bemutatásával az eddigi felvételek szerepére és jelentőségére kívánok rávilágítani.

FOGALMAK — JOGI SZABÁLYOZÁS

A hatályos jogi szabályozás szerint „Az egyesület olyan önkéntesen létrehozott önkormányzattal rendelkező szervezet, amely az alapszabályban meghatározott célra alakul, nyilvántartott tagsággal rendelkezik, és céljának elérésére szervezi tagjai tevékenységét. Az egyesület jogi személy”.¹ Amennyiben nemcsak szervezeti-jogi oldalról, hanem funkciók és célok szempontjából próbáljuk meghatározni az egyesületeket, a fenti fogalmi elemek tovább bővíthetők. Társadalmi szervezet s így egyesület az alkotmánnyal és törvénnyel ellentétes tevékenység, valamint elsődlegesen gazdasági-vállalkozási tevékenység végzése céljából nem alapítható. Az egyes statisztikai felvételekben szereplő egyesületek természetesen nem mindig estek egybe a fenti fogalmi elemekkel, az egyesületek értelmezését a mindenkor társadalmi-gazdasági, jogi keretek határozták meg. Ez az oka, hogy az egyesületekkel azonos jelentésűként kezelte a korabeli statisztika az egyletek, társulatok, társaskörök fogalmát is. Jelezni kell ugyanakkor azt is, hogy voltak egyesületeknek nevezett és fogalmilag is ebbe a körbe tartozó egyesülések (például cserkész- és leventeegyesületek), amelyek azonban különleges jogszabályok alapján jöttek létre, ezért nem képezték a statisztikai megfigyelés tárgyát, és így a felvételekbe sem kerültek bele.

¹1989. évi II. tv. Az egyesülési jogról. 27. paragrafus.

Az egyesületek a társadalom önszerveződésének megnyilvánulásaként egyének és csoportok érdekeinek, értékeinek kifejezésére, ezek képviselőit, valamilyen közös cél, tevékenység megvalósítására szerveződnek. Létrejöttük és működésük elemzése által visszatükröződnek a korabeli társadalmi-gazdasági struktúra folyamatai, a társadalmi haladás irányai, az állam és a társadalom viszonyrendszere. Az egyesületi statisztika jelentősége abban rejlik, hogy segítségével képet kaphatunk a társadalom szellemi és anyagi erejéről, felhasználásuk irányáról és hatékonyságáról. Mindezek szükségessé teszik az egyesületi statisztikai felvételek megújítását, a feldolgozás és nyilvántartás hatékonyságának növekedését.

Ahhoz, hogy jól eligazodjunk az egykori statisztikákban, hogy a különböző időpontokban végzett vizsgálatokat összehasonlíthassuk, át kell tekinteni és kutatni kell e témakör fogalmi rendszerét, az egyesületek létrejöttének jogi feltételeit.

Az egyesületek jogi szabályozása mind hazai, mind nemzetközi tekintetben szorosan összefonódik az egyesülési jog szabályozásának történetével. Az egyesületi jog fejlődésének 1848-tól történő bemutatásával láttelepet adhatunk az egyesülési és így az egyesületi jog korszakonként változó jellegéről, az állam beavatkozó vagy megengedő szerepéről, a szabályozás autokratikus, illetve autonóm vonásairól.

1848 előtt az egyesületek működésének engedélyezése az uralkodó kizárólagos jogát képezte, e jogkörét 1848-ig a helytartótanács, majd az abszolutizmus idején a Bécsben székelő Belügyminisztérium útján látta el. 1867 után az egyesületek felügyelete, és így az alapszabályok láttamozása a magyar belügyminiszter hatáskörébe került. Egy 1873-ban keltezett belügyminiszteri rendelet szerint az egyesületek hatósági felügyeletének feladatköre csupán az államérdek megóvására és a visszaélések megakadályozására szorítkozik. Eltekintve bizonyos speciális jellegű egyesületekre vonatkozó rendelkezésektől, valamint néhány általános, de csekély jelentőségű törvényi megfogalmazástól, a dualizmus korszakára az egyesületi jog kodifikálatlansága, a szokásjogra alapozott állami felügyeleti jog a jellemző. Ennek ellenére a különféle kormányrendeletek a politikai és munkásegyséletek, valamint a nemzetiségi egyesületek kivételével elég tág teret engednek az egyesületi élet megszerveződésének és működésének.

E viszonylag liberális egyesületfelfogást 1912-től kezdődően az egyesületi életbe történő erőteljes állami beavatkozás, hatósági ellenőrzés váltja fel. Az 1912. évi LXIII. tc. felhatalmazta a Belügyminisztériumot, hogy „... oly törvényhatóságok... területén, ahol az állam biztonsága szempontjából szükséges: 1. új egyesületeknek vagy fiókegyesületeknek alakítását megtilthatja, a már meglévő egyesületek vagy fiókegyesületek gyűlését ellenőriztetheti, működését korlátozhatja vagy felfüggesztheti...”.² Az első világháború kitörését követően e törvényi felhatalmazás alapján két miniszterelnöki rendelet gyakorlatilag megtiltotta új egyesületek vagy fiókegyesületek alakítását, és a már létező egyesületek felett szigorú hatósági kontroll lépett életbe. Két éven keresztül tilos volt új egyesületet alapítani, s ezt a szigorú csak egy 1916-ban született rendelet enyhítette, amely lehetővé tette a hadviseléssel vagy a hadi jótékonyssággal kapcsolatos célok megvalósítására szolgáló egyesületek létrehozását.

²1912. évi LXIII. törvény-cikk a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről (9. paragrafus).

A világháború után, a Károlyi-kormány idején született meg a magyar egyesületi jog első általános jellegű és egyben legliberálisabb törvényi szabályozása, amely szinte teljesen szabaddá tette az egyesületi életet. Az egyesülés és gyülekezés szabadságáról szóló 1919. évi III. Néptörvény eltörölte az egyesület szervezésének, illetve megalakulásának bejelentési kötelezettségét, és a jogi személyiség elnyerésének feltételeként megszabott bírósági bejegyzés megtagadására is csak egy esetben, büntető törvénykönyvbe ütköző cél esetében nyújtott lehetőséget. A Tanácsköztársaság alkotmánya szintén biztosította az egyesülési és szervezkedési jogot, de ezt, korlátozó jelleggel, csak a munkások és földművesek részére engedélyezte. Ezt követően egy 1919. évi szeptemberi miniszterelnöki rendelet hatályon kívül helyezte a forradalmi időszak rendelkezéseit, és egyidejűleg visszaállította az azt megelőző jogszabályok hatályát. Az 5084/1919. M.E. számú rendelet ugyanakkor lehetővé tette az 1916-os rendelet kivételein túl közérdekű célból új egyesületek alapítását és működését is.

Nem sokkal később az 1922. évi XI. tc. megtiltotta az egyesületeknek, hogy közvetlenül katonai célú tevékenységet végezzenek, és egyidejűleg általános jellegű rendelkezéseket tartalmazott az egyesületi alapszabályoknak a belügyminiszter, illetve az illetékes szakminiszter által történő kötelező láttamoztatására vonatkozóan. Az egyesületi statisztika szempontjából igen jelentős egy ugyanezen évben kiadott belügyminisztériumi rendelet, amely általános előírásokat fogalmaz meg az egyesületi alapszabályok tartalmi követelményeire, és így statisztikai szempontból is összehasonlíthatóvá teszi azokat.

A továbbiakban, a második világháborút megelőző időszakig az egyesületek jogi szabályozása alapvetően nem változott, de 1938-tól ismét az államhatalom korlátozó jellege válik uralkodóvá. Érdekességként jegyzem csak meg, hogy az erőteljes állami felügyelet és hatósági kontroll ellenére az 1930-as évek folyamán arányaiban is jelentős egyesületi élettel találkozhatunk a korabeli statisztikai adatok alapján. Az egyesülési jognak mint alapvető emberi jognak durva megsértéseként értékelhetők az 1938-tól megalkotott zsidótörvények, amelyek először korlátozzák, majd meg is tiltják a zsidó származásúak egyesületi tagságát.

1945 után az egyesületek törvényi szabályozása továbbra is háttérbe szorul, és bár az egyesülési jogot az 1946. évi I. törvény, majd az 1949. évi népköztársasági alkotmány is biztosítja — ez utóbbi ismét csak a dolgozók részére —, az egyesületek magasabb szintű jogi szabályozására csak 1955-ben kerül sor. Paradox módon az 1955. évi 18. tvr. a későbbi jogszabályokhoz viszonyítva viszonylag liberálisan szabályozza az egyesületi jogokat, ugyanakkor a kor politikai berendezése nyilvánvalóan az egyesületnek a hatalom általi elfogadottságát is megkövetelte. Az 1959-ben elfogadott polgári törvénykönyv az egyesületeket céljaik szempontjából definiálta. Megfogalmazása szerint az egyesületek a dolgozók társadalmi, kulturális és egyéb tevékenységének fejlesztése érdekében jönnek létre, nyilvántartásba vételüknek akkor van helye, ha az alapítók a törvényes feltételeknek eleget tettek, és az egyesület működésre képes. Ki kell emelni az 1972. évi alkotmánymódosítást is, amely már nemcsak a dolgozók jogaként, hanem általános állampolgári jogként is deklarálta az egyesülés szabadságát.

Az ezt megelőzően 1970-ben, majd később, az 1981-ben kiadott törvényerejű rendeletek viszont már jelzik az állami felügyelet szigorodását és kiterjesztését. Az említett időszakban bejelentési kötelezettség terheli az egyesület

alapítását célul kitűző szervezőmunkát is, s a jövőbeli felügyelő szerv a szervezőmunka feltételeinek megsértése esetén már magát a szervezést is be-tilthatta. A felügyelő szerv korlátozó jogosítványait kiterjesztették arra is, ha az egyesület előreláthatóan nem felelne meg a nyilvántartásba vétel feltételeinek, illetve ha az egyesület célja ellentétbe kerülne az állami, társadalmi és gazdasági renddel. Az 1983. évi 27. tvr. némileg csökkentette a közvetlen állami beavatkozás lehetőségét a felügyeleti jogkörök átcsoportosításával, ugyanis lehetővé tette egyrészt, hogy országos egyesület vagy annak helyi csoportja feletti felügyeletet társadalmi szervezet is elláthasson, másrészt azt is, hogy az egyesületek felügyeletét országos egyesület vagy egyesületek szövetsége is gyakorolhassa.

Mindezek arra utalnak, hogy az egyesületek jelentőségét és szerepét a társadalmi önszerveződésben a mindenkori politikai hatalom is felismerte, ennek tulajdonítható, hogy már kialakulásuktól kezdve igyekezett tevékenységüket korlátok közé szorítani, működésüket az államhatalom által kedvezőnek ítélt irányba terelni, befolyásolni.

Az egyesületi jog demokratikus normákon alapuló általános törvényi szabályozására csak 1989-ben került sor az egyesülési törvény elfogadásával, valamint a polgári törvénykönyv (ptk.) rendelkezéseinek módosításával. Az 1989. évi II. tv., valamint a ptk. hatályos rendelkezései általános jelleggel tartalmazzák a társadalmi szervezetek és így az egyesületek megalakulására, működésére és megszűnésére vonatkozó jogokat és törvényes korlátokat.

AZ ORSZÁGOS EGYESÜLETI STATISZTIKA

Mielőtt bemutatom az országos egyesületi adatfelvételeket, röviden utalok a felvételek általános nehézségeire, problémáira. A legjelentősebb nehézség kétségtelenül az egyesületek heterogén jellegéből következik. A különböző nagyságú, eltérő célkitűzésű és működésű egyesületek egységes elvek alapján történő csoportosítása és összehasonlíthatóvá tétele állandóan visszatérő probléma valamennyi korszak statisztikusai számára. A fogalmak tisztázatlansága, az egységes értelmezés, valamint a jogi és pénzügyi szabályozás hiányosságai gyakran megoldhatatlannak tűnő nehézségeket állítottak a statisztikai feldolgozások elé. Az egyesületi nyilvántartások, valamint az adatszolgáltatás bizonytalanságai ellenére a statisztikák révén mégis viszonylag megbízható áttekintést kaphatunk a vizsgált időszak egyesületi életének nagyságáról, mértékéről, a társadalmi önszerveződés sajátosságairól. Az előzőekben említett nehézségek, valamint az adatgyűjtések különböző módszerei és az egyesületek eltérő csoportosítása (lásd a 847. oldalon) miatt az egyes adatfelvételek adatai nem vagy csak igen korlátozott mértékben hasonlíthatók össze.

Az 1945 előtti felvételek

Az egyesületek első statisztikai jellegű összeírását hivatalos adatok alapján a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottmánya végezte el 1862-ben. Az összegyűjtött adatokat még ugyanazon évben a *Hunfalvy János* által szerkesztett Statisztikai Közleményekben meg is jelentették „Magyarország különböző egyletei” címen.[1] Az egyleteket tevékenységük jellege alapján öt főcsoportba osztották, és vármegyék szerint sorolták fel, Buda és Pest városok egyleteit külön is feltüntetve. A közlemény területileg csoportosítva tartal-

mazza az egyesületek nevét, székhelyét, tagjainak számát, valamint elnökeinek nevét.

Az akadémiai statisztikai bizottság összeírása szerint 1862-ben Magyarország területén 579 egyesület létezett s ebből mintegy 350 a jelenlegi országterületen. Buda és Pest városokban 101 egyesület, az összes egyesületnek több mint 17 százaléka működött. A kimutatás szerint az egyesületek között legnagyobb arányban a társalgási (45,6%), majd a jótékonyági (26,9%) egyesületek szerepeltek.³ Jelentős az egyéb kategóriába sorolt egyesületek aránya is, az egyesületeknek mintegy 8 százaléka sorolható ide. Az 1862-es felvétel felsorolásában szerepelnek a különféle részvénytársaságok és takarékpénztárak, ennek okai valószínűleg a még kiforratlan jogi-gazdasági szabályozás hiányosságaiban kereshetők. A statisztikai bizottság munkája a jelleg szerinti csoportosítás során alkalmazott összevonások ellenére⁴ megközelítően hiteles képet nyújt a korabeli egyesületi életről és a társadalmi haladásról.

A következő országos statisztikai adatfelvételt a már önálló Országos m. kir. Statisztikai Hivatal hajtotta végre 1879-ben. A hivatal az egyesületek és társulatok fontosabb adatait a törvényhatóságoknak megküldött felvételi lapok segítségével gyűjtötte be. A késedelmes beérkezés, valamint a hiánypótlások miatt az adatállomány feldolgozása is elhúzódott, és csak 1880-ban jelenhettek meg a feldolgozott adatok a Hivatalos Statisztikai Közleményekben „Magyarország egyesületei és társulatai 1878-ban” címen.⁵ A felvétel kiterjedt az egyesületek nevére, céljára, székhelyére, az alakulás évére, tagjainak számára — megkülönböztetve az alapító, pártoló, rendes és egyéb tagokat —, a tagdíjakra, a bevételek és a kiadások összegére, valamint az egyesületi vagyon értékére. Az egyesületeket és társulatokat tevékenységük alapján 16 főcsoportba sorolták, és ezeket is további alcsoportokra bontották, melyek száma összesen 76 volt. A különféle egyesületeket és a rájuk vonatkozó adatokat a közlemény célkitűzés, valamint területi és jelleg szerinti csoportosításban mutatja be. Külön is feldolgozták a megszűnt céhek helyébe lépő ipartársulatokat, melyeket iparágak szerint területi bontásban foglaltak táblába.

Az 1878-as felvétel adatai szerint Magyarországon 3995 egyesület létezett, s ebből körülbelül 2000 a jelenlegi országterületen. Budapesten 276 egyesület, az összes egyesületnek mintegy 7 százaléka működött. Az egyesületek közt legnagyobb arányban az ipartársulatok szerepelnek (31,9%), őket követik a társas egyesületek (24,1%) és az önsegélyező egyesületek (13,3%). Az 1862-es felvételtől eltérően a vegyes kategóriába tartozó egyesületek száma a jobb csoportosításnak köszönhetően nem volt jelentős, az egyesületeknek mindössze 1 százaléka tartozott ide. Az egyesületi tagok számát tekintve a legjelentősebbek az önsegélyező egyesületek (36,0%) voltak, majd a társas egyesületek (13,3%) és az ipartársulatok (10,3%) következnek. Az egyesületi vagyon értékét figyelembe véve a legnagyobb vagyonhányaddal a vízszabályozó társulatok rendelkeztek (40,6%), őket követik az önsegélyező (14,8%) és a tudományos és irodalmi (9,9%) egyesületek. Említést érdemel, hogy a felvételnek az egyesületek alapítási évére vonatkozó kérdése alapján lehetőség nyílik az egyesületi élet fejlődésére vonatkozó következtetések levonására is. Az egyesületi fogalom

³ A zárójelben szereplő százaléktételek itt és a továbbiakban az adott csoportban szereplő egyesületek adatainak az összes egyesülethez viszonyított arányát fejezi ki.

⁴ 1862-ben például azonos csoportba kerültek a meglehetősen heterogén típusú tudományos, ipar és kereskedelmi, takarékpénz- és magtári egyesületek, amelyek a későbbi felvételek során már külön vagy más csoportosításban szerepeltek a feldolgozások alkalmával.

⁵ Lásd [2]. A felvétel alapadatainak másodlagos elemzését lásd [16].

egységes értelmezésének rendezetlenségére utal, hogy elsődlegesen gazdasági, pénzügyi tevékenységet ellátó egyesülések (termelőszövetkezetek, betegsegélyező és temetkezési egyletek), valamint kényszertagságon alapuló szerveződések (tanítóegyletek) is bekerültek az 1878-as felvétel adatai közé. Jelentős nehézséget okozott viszont a feldolgozók számára az adatszolgáltatás bizonytalansága is, emiatt az adatok több tekintetben is pontatlanok. Ezt megerősíteni látszik a korabeli kritika is, mely szerint mintegy 25 százalékos pótlást lehetne végrehajtani a pontos adatközlés érdekében.⁶ Erről *Keleti Károly* a mű előszavában ma is követendő őszinteséggel így ír: „Hogy az immár teljesen összeállított kimutatás, a vázolt fáradságos és lelkiismeretes eljárás dacára sem hézagtalan, a stat. hivatal készségesen bevallja. A kezdet nehézségei csak részben voltak legyőzhetőek, már eddig is számos és tetemes hiány merült föl, s fog felmerülni ennekutánna is; ezeknek helyreigazítása a jövő munkálatoknak képezi feladatát.”⁷

A harmadik teljes körű egyesületi statisztikai adatfelvételt 1932-ben hajtott végre a Központi Statisztikai Hivatal. A felvétel mind módszertana, mind a feldolgozás részletezettsége tekintetében kiemelkedik az egyesületi statisztikák köréből. Az adatgyűjtés eredményessége érdekében a hivatal szakemberei nemcsak a hatósági nyilvántartásokra támaszkodtak, hanem egyéb eljárás módokat is alkalmazva elérték, hogy szinte minden egyesület átvegye és a megadott határidőre vissza is szolgáltatassa a kitöltött kérdőíveket. A mindössze 19 kérdést tartalmazó kérdőív mellett az egyesületeknek csatolniuk kellett alapszabályukat, éves zárszámadásukat, vagyonmérlegüket és költségvetésüket, az egyesület működéséről szóló éves jelentést, valamint az egyesületi életet szabályozó esetleges egyéb szabályzatok egy-egy példányát is. A Hivatalnak megküldött adatok, valamint a kérdőívhez csatolt mellékletek így nemcsak az összegyűjtött adatok ellenőrzését, hanem a felvétel kibővítését is lehetővé tették. Az adatgyűjtés során nem vették figyelembe az olyan egyesületeket, amelyeknek létesítése és működése különleges jogszabályok alapján történt, így a cserkészegyesületek, a levanteegyesületek stb. adatai az összesítésekben nem szerepelnek.

Dobrovits Sándor indoklása szerint „Az 1932. év végén megindított egyesületstatisztikai felvétel . . . több célt kívánt szolgálni. Egyrészt az egyesületek teljes és könnyen áttekinthető nyilvántartásának megteremtésére törekedett, hogy ennek alapján a társadalmi szervezkedésnek mélyebbre ható további megfigyelését lehetővé tegye, másrészt az egyesületek személyi és anyagi erőire vonatkozó néhány legfontosabb adat megállapításával, valamint az egyesületek célkitűzéseinek vizsgálatával a társadalmi szervezkedés méreteit, jelentőségét és irányait óhajtotta megvilágítani. Azonkívül néhány közigazgatási természetű kérdés feltevésével az egyesületek felügyeleti hatóságai számára kívánt tájékoztató adatokat szolgáltatni.” [11] A feldolgozott adatokat első ízben az 1934. évi Magyar statisztikai évkönyvben jelentették meg. Az egyesületeket tevékenységük jellege alapján 12 főcsoportra bontották, s ezeken belül további alcsoportokat állapítottak meg. Az 1934-es statisztikai évkönyv adatai alapján az egyesületeket területileg, taglétszám szerint, valamint a bevételek és kiadások részletezett adatai alapján is csoportosították.

A statisztikai hivatal összeírása szerint 1932-ben Magyarországon 14 365 egyesület létezett, ezeknek 89 százaléka aktív, működő egyesület volt, míg

⁶ *Nemzetgazdasági Szemle*. 1881. I. füzet. 161. old.

⁷ Lásd: [2] VI. old.

11 százaléka nem végzett egyesületi tevékenységet. Budapesten 2236 egyesület, az egyesületeknek több mint 15 százaléka működött.

Az egyesületek néhány jellemzője 1932-ben

Jelleg	Az egyesületek						
	száma (darab)	megoszlása (százalék)	taglétszáma (fő)*	megoszlása (százalék)	száma (darab)		
					Budapest székes- fővárosban	a 10 tj.** város- ban	a várme- gyékben
Hazafias	431	3,00	80 218	2,68	48	54	329
Vallásos	157	1,09	132 892	4,43	31	26	100
Bajtársi	497	3,46	121 390	4,05	208	130	159
Kultúr-	1 083	7,54	158 590	5,29	139	76	868
Művészeti	744	5,18	108 415	3,62	140	114	490
Tudományos	102	0,71	39 085	1,30	73	13	16
Sport-	1 331	9,27	207 152	6,91	340	191	800
Jótevény	856	5,96	160 419	5,35	172	104	580
Önsegélyező	1 389	9,67	790 674	26,37	222	152	1 015
Társaskör	3 807	26,49	476 527	15,89	147	277	3 383
Érdekképviseleti	2 351	16,37	604 293	20,16	585	471	1 295
Egyéb	1 617	11,26	118 504	3,95	131	75	1 411
Összesen	14 365	100,00	2 998 159	100,00	2236	1683	10 446

* Szavazójog nélküli pártoló tagokkal együtt.

** Törvényhatósági jogú város.

Forrás: Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam. XLII. 1934. Szerkeszti és kiadja: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1935. 70—71. old., valamint [9].

Az 1932-es felvétel alapján további csoportosítások jelentek meg a *Magyar Statisztikai Szemlében* is. [9] Az egyesületeket alapítási évük, valamint az 1932 és 1937 közötti időszakban számuk növekedése szerint is csoportosították. Külön feldolgozták az 1932-ben működő egyesületeket, és Budapest esetében összehasonlíthatóvá tették az 1878-ban, illetve 1932-ben számba vett egyesületek adatait is. Az eddigiek alapján is látható, hogy az 1932-ben lezajlott felvétel teljesszűrését és feldolgozottságát illetően is kiemelkedő az egyesületi statisztikai munkák köréből.

Az 1945 utáni felvételek

Sorrendben a negyedik országos egyesületi statisztikai felvételre 38 év elteltével, csak 1971-ben került sor. A Központi Statisztikai Hivatal által összeállított kérdőíveket az őket felügyelő szervek segítségével gyűjtötték össze az adatszolgáltatásra kötelezett egyesületektől. Külön kérdőívet szerkesztettek a sportegyesületek részére, ez kevesebb kérdést tartalmazott. Az adatgyűjtés során a megfigyelés tárgyát képezték az országos és a helyi jellegű egyesületek, a különféle egyesületi szövetségek, valamint ezek helyi csoportjai, ha azok önálló jogi személyként működtek. Nem figyelték meg a különböző társadalmi szervezeteket, a szövetkezeteket és az egyházi szervezeteket. A tíz kérdésből álló kérdőív (sportegyesületeknél csak 5 kérdés szerepelt) kiterjedt az egyesületek nevére, címére, székhelyére, az alakulás időpontjára, a helyi csoportok számára, a taglétszámra és a tagdíj összegére, az egyesület pénzügyi helyzetére, a rendszeresen megjelentetett kiadványokra, az egyesület céljára és az ezzel kapcsolatos eszközökre és módokra.

Az országos statisztikai felvételekben szereplő egyesületek csoportosítása jelleg szerint

Az 1862. Az 1878. Az 1932. Az 1970. Az 1982. Az 1989.
 évi statisztikai felvételben szereplő egyesületek csoportjai

	Az 1862.	Az 1878.	Az 1932.	Az 1970.	Az 1982.	Az 1989.
Tudományos, ipar és kereskedelmi, takarékpénz- és magtári	Tudományos és irodalmi					
Jótékonyági	Jótékony	Jótékony	Vadász-	Vadász-	Vadász-	Vadász-
Gazdasági	Gazdasági	Bajtársi	Horgász-	Horgász-	Horgász-	Horgász-
Társalgási	Társas	Társaskör	Állattenyésztő és állatvédő	Állattenyésztő és állatvédő	Állattenyésztő és állatvédő	Állattenyésztő (állatbarát)
Egyéb	Tűzoltó- Önsegélyező Művészeti	Hazafias Önsegélyező Művészeti	Tűzoltó- Biztosító önsegélyező Művészeti, kultúr-	Tűzoltó- Biztosító önsegélyező Művészeti, kultúr-, városvédő	Tűzoltó- Biztosító önsegélyező Művészeti, kultúr-, városvédő	Tűzoltó- Biztosító önsegélyező Művészeti, kultúr-, városvédő
	Gyakorló Vallásos Ipartársulatok Nevelő és oktató Termelőszövetkezet Fogyasztási szövetkezet	Sport- Vallásos Érdekképviseleti Kultúr- Egyéb	Sport- Egyéb	Sport- Egyéb	Sport- Egyéb	Sport- Egyéb*
	Kereskedelmi Vízszabályozó Vegyes					

* Gazdasági (szakmai), érdekképviseleti, környezetvédő, egészségügyi, szabadidős (hobby), iskolai (diák), ifjúsági, diáksport, sportegyesület, baráti kör, humán, nyugdíjas, vallásos.

A feldolgozott anyagokat 1972-ben jelentették meg a Központi Statisztikai Hivatal kiadványaként, „Egyesületek Magyarországon, 1970” címmel. Az egyesületeket tevékenységük alapján 9 csoportba sorolták, alcsoportokat nem képeztek. A jelleg és a területi csoportosítás mellett az egyesületeket feldolgozták az alakulás éve, a tagság létszámcsoportja, a pénzügyi helyzet, valamint a felügyelő szerv típusa szerint is. Külön feldolgozták a sportegyesületeket szakosztályok és szakosztályi tagok száma szerint, sportáganként. Említést érdemel még az egyesületi kiadványok száma és a megjelenés gyakorisága szerinti csoportosítás is. Jelezni kell ugyanakkor, hogy az egyesületi tagok nemek, illetve kor szerinti bontására vonatkozó adatoknak egy részét becsléssel állapították meg az egyesületek hiányos adatszolgáltatása miatt.

A Központi Statisztikai Hivatal adatgyűjtése szerint 1970-ben Magyarországon 8886 egyesület létezett. Budapesten működött az egyesületeknek mintegy 12,5 százaléka, összesen 1113 egyesület. Az egyesületek között legnagyobb arányban a sportegyesületek találhatók (51,4%), őket követik a tűzoltó-egyesületek (30,4%), majd a vadászegyesületek (8,2%). A taglétszámot tekintve legjelentősebbek a sportegyesületek (52,9%), majd az egyéb (15,0%), illetve a biztosító és önszegélyező egyesületek (14,9%) következnek. A legnagyobb bevétellel a sportegyesületek rendelkeznek (51,9%), őket követik a vadász- (15,7%), majd a tudományos egyesületek (11,1%). A kiadásokat illetően a sorrend megegyezik az előbbiekkkel. A kor politikai viszonyainak ismeretében érthető, ugyanakkor sajnálatos, hogy az egyesületek belső életére, illetve az egyesületek gazdálkodására vonatkozóan nem vagy csak igen korlátozott mértékben vonhatunk le következtetéseket.

A következő országos statisztikai felvételt a Központi Statisztikai Hivatal az 1970. évi adatgyűjtéssel nagyrészt megegyező módon, 1982-ben folytatta le. A feldolgozott adatok megjelentetésére 1984-ben került sor „Egyesületek Magyarországon, 1982” címmel. Az azonosságok ellenére némi különbség is mutatkozott a két felvétel között. Egyrészt 1982-ben a kérdőív egységesen vonatkozott minden egyesületi formában működő szervezetre (s így a sportegyesületeknek is az egységes kérdőívet kellett kitölteniük), másrészt a kérdések számát is bővítették, illetve részletesebb bontásban szerepeltették. Az egyesületeknek külön is fel kellett tüntetniük a jogi személyiségű tagok számát, valamint a támogatásból származó bevétel forrását. Az egyesületek pénzügyi helyzetét illetően külön alkérdésben tudakolták a költségelőirányzatot és az állóeszköz-állomány értékét. A kérdőív további újdonsága volt a munkaügyi adatokra vonatkozó kérdés, amely az egyesületnél foglalkoztatottak létszámára és keresetére irányult. Az egyesületek jelleg szerinti csoportosításánál az egyetlen eltérés 1970-hez képest, hogy a művészeti és kultúregyesületek csoportját kiegészítették a városvédő egyesületekkel. Az 1984-ben megjelentetett hivatali kiadványban az egyesületi mozgalom történeti áttekintése után közölt táblák a csoportosítás módszereit figyelembe véve lényegében megegyeznek az 1970-ben lefolytatott felvétel során alkalmazott szempontokkal, az adatok ezáltal összehasonlíthatók.

Magyarországon 1982-ben 6570 egyesület működött. Budapesti székhelyű volt 902, az egyesületeknek mintegy 13,7 százaléka. Az egyesületek között legnagyobb arányban 1982-ben is a sportegyesületek találhatók (45,8%), majd a tűzoltó-egyesületek (22,5%) és a vadászegyesületek (11,2%) következnek. A legnagyobb taglétszámmal és bevétellel rendelkező egyesületek sorrendje a nagyságrend szempontjából megegyezik az 1970-es felvétel adataival. Az 1982-

es adatok alapján a legjelentősebb kiadásai a sportegyesületeknek voltak (45,7%), őket követik a vadászegyesületek (15,2%) és a tudományos egyesületek (15,0%).

A Központi Statisztikai Hivatal által végzett országos egyesületi statisztikai adatgyűjtésre legközelebb 1989-ben, már az új egyesületi törvény elfogadása után került sor. Ez a felvétel azonban már nemcsak az egyesületekre, hanem minden, a bíróság által is nyilvántartásba vett társadalmi szervezetre kiterjedt. A felvételi kérdőívet a bírósági névjegyzékben szereplő valamennyi társadalmi szervezetnek postai úton küldték meg a hivatal munkatársai. Az adatszolgáltatást sajnos sok egyesület nem, vagy csak igen hiányosan teljesítette, ezért mintegy háromezer egyesület jelleg szerinti besorolása csak az egyesületi név alapján történt meg, és az egyesületek bevételi forrására vonatkozó tábla is csak az 5578 adatszolgáltató egyesület bevételeit tartalmazza. Az adatszolgáltatás hiányosságai miatt — az 1982-es felvételhez hasonlóan — becsléssel állapították meg az egyesületi tagok számának és nemének megoszlását is. A kérdőíven szereplő kérdések száma jelentősen csökkent, egyesületek esetében csak a legalapvetőbb adatokra terjedt ki. Részletezőbb bontás mindössze a tagok számára, illetve a bevételi forrásokra vonatkozóan szerepelt. 1989-ben a bírósági nyilvántartásban szereplő egyesületeket az 1982-es csoportosítással meg egyezően 9 csoportba sorolták, ugyanakkor az „egyéb” egyesületi csoportot további 11 alcsoportra bontották. Az egyesületek adatait a jelleg és a területi csoportosítás mellett a tagok és a bevétel nagyságcsoportja, valamint a bevételek forrása szerint is feldolgozták.

A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján 1989-ben 8514 egyesület létezett, ebből budapesti székhellyel működött 995 egyesület, az egyesületek 11,6 százaléka. Az egyesületek között legnagyobb arányban a sportegyesületek szerepelnek (36%), majd a tűzoltó-egyesületek csoportja következik (15,9%), és igen jelentős az egyéb kategóriába tartozó egyesületek száma is (15,7%). A taglétszámot tekintve a sorrendet az egyéb egyesületek vezetik (40,5%), majd a sport- (18,2%) és a biztosító, önszegélyező egyesületek (15,5%) következnek. Ez utóbbi csoportosítási szempont alapján kiemelendő, hogy az egyéb egyesületi kategóriába sorolt gazdasági (szakmai) érdekképviselői egyesületek 693 000 fős taglétszámukkal az összes egyesületi tagok 23,2 százalékát jelentik. Az 5578 adatszolgáltató egyesület adatainak feldolgozása alapján az egy egyesületre jutó legnagyobb átlagos bevétellel a biztosító és önszegélyező egyesületek rendelkeznek, őket követik a gazdasági (szakmai) érdekképviselői egyesületek és a sportegyesületek.

Egyéb egyesületi statisztikai munkák

A Központi Statisztikai Hivatal által végzett országos hivatalos adatgyűjtések között az 1989. évi volt az utolsó. Meg kell azonban említeni, hogy 1991-ben a Gazdaságkutató Intézetben belül működő Nonprofit Kutatócsoport kérdőíves adatfelvételt készített a társadalmi szervezetekről s így az egyesületekről is. A felvétel egy országos egyesületi címtár összeállítását, valamint a társadalmi szervezetek anyagi helyzetének felmérését tűzte ki céljául. A címtár összeállítása és megjelentetése folyamatban van.

Az eddigiek során csak az országos egyesületi statisztikai felvételek jellemzésére tettem kísérletet, ezt követően röviden szeretnék utalni a helyi, illetve csak egyes egyesületi típusokra kiterjedő statisztikai feldolgozások múltjára is.

A különböző egyesületi feldolgozások általában vagy egy adott város egyesületeire, vagy egy adott tevékenységi kört ellátó egyesületekre vonatkoztak. A városokat illetően Miskolc (1930), Eger (1933), Győr (1934), Kecskemét (1935) és Budapest (1936) egyesületeinek statisztikai feldolgozása jelent meg a Magyar Statisztikai Közleményekben, hiteles képet nyújtva az egyes városok társadalmi életéről és a változások irányáról. Jelentős egyesületstatisztikai munkát végzett Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala is. A fővárosi évkönyvekben már 1870-től megjelentek egyes fontosabb egyesületekre vonatkozó adatok, így például a Magyar Tudományos Akadémiáé 1870-től, a Mentőegyesületé 1887-től, a Vörös Kereszt Egylete pedig 1897-től kezdődően szerepelnek a fővárosi évkönyvekben. Említést érdemel még az ipartestületekre, majd a szabad érdekképviselőkre is kiterjedő statisztikai adatfeldolgozás, amelyet a KSH 1896 óta évente lefolytatott és ötévenként bővített formában meg is jelentetett. Kiemelhetők még a sportegyesületekről az 1931. és az 1941. évi, valamint az egyes szakszervezeti tömörülésekről 1904-től kezdődően időszakosan közölt statisztikai összeírások is. 1947 után egyesületekre vonatkozó adatközlések — a sportegyesületek kivételével — sajnos már nem szerepeltek a Központi Statisztikai Hivatal kiadványaiban.

*

Az elmúlt időszakban bekövetkezett társadalmi-gazdasági változások ismét időszerűvé teszik a társadalmi szervezetek, köztük az egyesületek adatainak egységes statisztikai felvételét és feldolgozását. E tanulmány, a teljesség igénye nélkül, a régebbi országos egyesületstatisztikai munkákat kívánta összefoglalóan bemutatni, utalva az egyesületek jogi szabályozására, az egyesületi felvételek főbb szempontjaira és sajátosságaira, kiemelve az egyesületek jelentőségét és a feldolgozás nehézségeit. Külön elemzés tárgyát képezheti a helyi jellegű egyesületi statisztikai munkák vizsgálata, amelyre itt csak érintőlegesen került sor. Remélhetően a jövőben nemcsak erre, hanem az egyleti élet fejlődésének nyomonkövetésére is lehetőség nyílik, elősegítve ezzel a társadalomban felhalmozódott erők működésének, és a civil társadalom viszonyrendszerének megismerését, feltérképezését.

FÜGGELÉK

Az egyesületi élettel kapcsolatos jogszabályok

- 1853. évi november 26-i királyi pátens.
- 1868. évi XXXVIII. tc. A népiskolai közoktatás tárgyában.
- 1868. évi XLIV. tc. A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában.
- 1869. évi IV. tc. A bírói hatalom gyakorlásáról.
- 1869. évi XVI. tc. A pénzügyintézetek, részvénytársulatok és egyletek üzletére vonatkozó bélyeg- és illeték szabályozásáról.
- 1871. évi XXXIII. tc. A királyi ügyészségről.
- 1872. évi VIII. tc. Az ipartörvény.
- 1934/1873. Eln. számú BM rendelet.
- 1508/1875. BM számú körrendelet az egyletek tárgyában.
- 5008/1875. Eln. számú BM rendelet.
- 1884. évi XVII. tc. Ipartörvény.
- 1912. évi LXIII. tc. A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről.
- 5479/1914. M. E. számú rendelet. Az egyesületi jog korlátozásáról.
- 5735/1914. M. E. számú rendelet. A háború esetére szóló kivételes intézkedések tárgyában kiadott rendeletek hatályának kiterjesztéséről.

- 1442/1916. M. E. számú rendelet. Az egyesületi jog korlátozásáról szóló 5479/1914. M. E. számú rendelet kiegészítése tárgyában.
1919. évi III. Néptörvény. Az egyesülés és gyülekezés szabadságáról.
Tanácsköztársaság Alkotmánya.
- 5084/1919. M. E. számú rendelet az egyesülési és gyülekezési jogról.
- 88.318/1919. VII. BM számú körrendelet az egyesülési és gyülekezési jog szabályozásáról szóló 5084/1919. M. E. számú rendelet végrehajtásáról.
1920. évi XVIII. tc. A mezőgazdasági érdekképviselétről.
1922. évi XI. tc. A Trianoni Békeszerződés katonai rendelkezései között foglalt egyes tilalmak és korlátozások végrehajtásáról (II. fej.)
- 77.000/1922. VII. BM számú rendelet.
1938. évi XV. tc. a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról.
1938. évi XVII. tc. az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról.
1939. évi II. tc. a honvédelemről.
1939. évi IV. tc. a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról.
- 1210/1944. M. E. számú rendelet a zsidók közszolgálatának és közmegebizátásainak, továbbá ügyvédi működésének megszüntetéséről.
- 1520/1944. M. E. számú rendelet. A zsidók önkormányzatáról és érdekképviseléről.
- 529/1945. M. E. számú rendelet a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlásáról.
1946. évi I. tc. Magyarország államformájáról.
1946. évi X. tc. az emberi alapjogok hatályosabb védelméről.
- 289.000/1946. (V. 16.) BM számú rendelet.
- 438.300/1947. BM számú rendelet.
- 1140/1948. (II. 13.) Kormány rendelet.
1949. évi XX. tv. A Magyar Népköztársaság Alkotmánya.
1955. évi 18. tvr. az egyesületekről.
1959. évi IV. tv. A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvéről.
1970. évi 35. tvr. az egyesületekről.
1972. I. tv. az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről.
1977. évi IV. tv. a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény módosításáról és egységes szövegéről.
1981. évi 29. tvr. az egyesületekről szóló 1970. évi 35. számú törvényerejű rendelet módosításáról és egységes szövegéről.
- 2037/1981. (XII. 29.) Mt. h. számú határozat. Az egyesületek felügyeletének egyes kérdéseiről.
- 15/1982. (IX. 7.) MÉM számú rendelet a mezőgazdasági és élelmezésügyi ágazat területén működő egyesületekről.
- 12/1982. (X. 12.) MM számú rendelet a művelődési célú országos egyesületekről.
- 13/1983. (EÜ. K. 13.) EÜM utasítás. A Magyar Orvostudományi Társaságok és egyesületek Szövetsége, valamint egyesületei feletti felügyeletről.
1983. évi 27. tvr. az egyesületekről szóló 1981. évi 29. számú törvényerejű rendelet módosításáról.
1989. évi II. tv. az egyesülési jogról.
- 16/1989. (II. 26.) MT rendelet a társadalmi szervezetek gazdálkodó tevékenységéről.
- 6/1989. (VI. 8.) IM rendelet a társadalmi szervezetek nyilvántartásának ügyviteli szabályairól.
1989. évi XXXI. tv. az Alkotmány módosításáról.

IRODALOM

- [1] Magyarország különböző egyletei. (Szerk.: *Hunfalvy János*) Statisztikai Közlemények. 4. köt. I. füzet. Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága. Pest. 1862. 246—269. old.
- [2] Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. (Szerk.: *Dr. Vargha Gyula.*) Hivatalos Statisztikai Közlemények. Országos m. kir. Statisztikai Hivatal. Budapest. 1880. XLII, 571 old.
- [3] A nemzetgazdaság, pénzügy és statisztika köréből. (Szerk.: *György Endre.*) *Nemzetgazdasági Szemle*. Magyar Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági és Statisztikai Állandó Bizottsága. V. évf. Budapest. 1881. évi 159—163. old.
- [4] Magyar jogi lexikon. III. köt. (Szerk.: *Márkus Dezső.*) Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest. 1900. 125—130. old.
- [5] *Thirring Gusztáv*: Akadémiánk és a hazai statisztika. Székfoglaló értekezés. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1927. 60 old.
- [6] *Mádai Lajos*: Társadalmi egyesületek statisztikája. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1930. évi. 5. sz. 465—467. old.
- [7] *Dobrovits Sándor*: Eger város társadalmi egyesületei. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1933. évi 5. sz. 351—354. old.
- [8] *Dobrovits Sándor*: Győr város egyesületei. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1934. évi 5. sz. 389—394. old.
- [9] *Dobrovits Sándor*: Magyarország egyesületeinek statisztikája. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1935. évi 1. sz. 23—37.

- [10] *Dobrovits Sándor*: Kecskemét egyesületei. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1935. évi 5. sz. 435—440. old.
- [11] *Dobrovits Sándor*: Budapest egyesületei. Szerk.: *Illyefalvi I. Lajos*. Statisztikai Közlemények. 74. köt. 3. sz. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatal. Budapest. 1936. 166 old.
- [12] *Dobrovits Sándor*: Társadalmi szervezetek. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1938. évi 4. sz. 414—418. old.
- [13] *Mike Gyula*: Magyarország sportegyesületei 1941-ben. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1943. évi 4. sz. 182—208. old.
- [14] *Domokos Attila*: A társadalmi egyesületek statisztikája. Megjelent: A magyar hivatalos statisztika történetéből. Az V. Statisztikatörténeti vándorülés előadásai és korreferátumai (Gödöllő, 1967. május 23—25.). Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztály Statisztikatörténeti Szakcsoport. Budapest. 1968. 220—229. old.
- [15] *Jobb Sándor*: Egyesületek Magyarországon. *Statisztikai Szemle*. 1972. évi 12. sz. 1219—1233. old.
- [16] *Reisz László*: Egyletek a dualizmuskori Magyarországon. *Statisztikai Szemle*. 1988. évi 10. sz. 930—946.
- [17] *Reisz László*: Egyleti könyvtárak a dualizmus idején. *Statisztikai Szemle*. 1989. évi 6. sz. 620—632. old.
- [18] *Halmi Gábor*: Az egyesülés szabadsága. *Atlantisz-Medvetánc*. 1990. 236 old.
- [19] *Kuti Éva*: A nonprofit elméletek tanulságai és a nonprofit gyakorlat lehetőségei Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*. 1991. évi 1. sz. 18—30. old.

TÁRGYSZÓ: Történeti statisztika.

РЕЗЮМЕ

Автор занимается статистикой объединений, которая в течение последних десятилетий занимала менее видное место в статистической деятельности. Он пытается охарактеризовать изменяющуюся по эпохам роль объединений, их значение в системе отношений между государством и гражданским обществом путем изложения понятия объединения и показа изменений в его правовом регулировании. В дальнейшем анализирует трудности статистического обследования объединений, а затем путем обработки источников статистики объединений в хронологическом порядке анализирует всеобщие статистические обследования объединений, отдельно останавливаясь на особенностях и сходствах каждого из них.

В ходе показа данных переписей объединений останавливается на критериях группировки, а также на изменениях, происшедших в числе важнейших объединений, численности их членов и их имуществе. В заключение автор считает желательным, чтобы в будущем путем регулярных обследований производилось наблюдение направления развития гражданского общества и в том числе сферы объединений.

SUMMARY

The author deals with association statistics, pushed to somewhat the background in the past decades. He makes an attempt to characterize the role of associations, its changes by periods, their importance in the system of relations of the state and civil society through presenting the changes in the concept of associations and in their legal regulation. He refers to the difficulties of the statistical surveys of associations, then he analyses the association statistics of national coverage through processing, in time sequence, the sources of association statistics, with special regard to the characteristics and similarities of particular surveys.

In the course of presenting the data collections on associations the author mentions the criteria of grouping, as well as the changes taken place in the number, membership and wealth of most important associations. In the concluding remarks he deems desirable to follow up the development tendencies of the civil society, and within this of the sphere of associations, by the means of regular statistical surveys in the future.

MAGYARORSZÁG IPARA 1945 NYARÁN

Írta: LAKY DEZSŐ dr.

Az ipar fejlődése átforgatja a foglalkozási viszonyokat. Megértetendő annak a döbbenetes szakadéknak mélységét, ahova a magyar ipar zuhant a második világháború után, e tanulmány néhány jellemző gazdaságstatisztikai adat közlésével indul el.

A régi Magyarország népességéből 1890-ben 1,877.816, 1900-ban 2,401.924, 1910-ben 3,106.039-en foglalkoztak iparral, illetőleg voltak iparosfoglalkozású egyének családtagjai. Ugyanezekben az időpontokban az iparos népességnek az egész népességhez való aránya is egyre megkapóbb erővel bizonyította az előbb inkább agrár színezetű Magyarország foglalkozási viszonyainak félre nem érthető átalakulását: szerény kisebbségből (12.3%), 20 év alatt jelentős csoporttá (17.0%) vált az ország iparos lakossága. A fejlődés különösen akkor ötlík szembe, ha megemlítjük azt a tényt, hogy a múlt század utolsó évtizedében az iparosnépesség száma 27.9%-kal, a századforduló után pedig 29.3%-kal szaporodott — most már nagyobb alapról számítva.

Ugyanakkor az őstermelők száma 1900-ig 3.6%, 1900—1910-ig pedig éppen csak 1.8%-kal nagyobbodott. *A népfelesleg foglalkoztatására*, — amelynek számára az őstermelés nem tudott elegendő kenyeret biztosítani — *az ipar készen állott*. És bár hatalmas versenytársa támadt az északamerikai egyesült államokbeli bevándorlási mozgalomban, az ipar mégis csaknem háromnegyed millió emberrel többet tudott a maga műhelyeiben, gyáraiban és telepein foglalkoztatni századunk első évtizedének vége után, mint ahányan a századforduló évében voltak érdekeltek az ipari munkában.

Az iparnak ez a hatalmas népességeltartó ereje az első világháború évtizedében látszólag megingott. Ha Magyarországnak 1920-as területén hasonlítjuk össze az iparosnépesség számait, a világ-

háború éveit közreévő két népszámlálás között kis visszaesést veszünk észre. Az új Magyarország iparosnépessége az 1910. évi 1,532.479 főről 1,524.755 főre csökkent. A százalékos arányszámok változása is jellemző: 1910-ben 20.1%, 1920-ban 19.1%.

A datainkból azonban az is meglátszik, hogy *a trianoni békeszerződés óta Magyarország iparosnépességének súlya nagyobb lett, mint az egész Magyarországon*.

A mai országterületen viszont kisebbedett az őstermelés szerepe: 1910-ben 55.9%, 1920-ban 55.7%, míg 1910-ben a régi határok között 62.4% volt. Magyarország földjén tehát még 1910-ben megingott az agrárfoglalkozások túlsúlya. Ez a gazdaságtársadalmi kép legjobb úton volt arra felé, hogy Magyarországot mint agráripari államot mutassa be a világgazdaság színpadán. Ezt a változást a két világháború közé eső 1930. és 1941. évi népszámlálások eredményei még határozottabban igazolták.

A mai Magyarország területén az iparosnépesség száma 1930-ban 1,883.257, 1941 januárjában 2,200.040 volt. Az iparosnépesség százalékos arányszáma 1930-ban 21.7%, 1941-ben 23.6%. Ez a hatalmas emelkedés, mely 1920-szal szemben 1930-ra (egy nagy konjunktúra tetőzése után, de még az igazi süllyedés bekövetkezése előtt) 23.5%-kal növelte az ipari népesség számokban kifejeződő súlyát, megint csak úgy jött létre, hogy az őstermelő lakosság tömege egészében szinte mozdulatlan maradt: az 1920. évi 4,454.241 főnyi őstermelő lakosság helyett 1930-ban 4,499.393, majd 1941 januárjában 4,538.728 őstermelőt számoltak meg a lakosság körében. Más foglalkozási főosztályok — nemcsak az ipar, hanem a bányászat és kohászat, a kereskedelem és hitel, stb. is sebesen haladtak előre. Így történt, hogy míg 1920-ban a két világ-

háború közé eső első népszámlálás idején Magyarország lakosságának 55.7%-a volt őstermelő, ez az arányszám 1930-ban 51.8, 1941-ben pedig 48.6 százalékra esett vissza, megcáfolhatatlan bizonyágát nyújtva annak, hogy Magyarország gazdasági élete sokak előtt talán újnak látszó, de valójában már a múltban megkezdett úton gördült előre.

A statisztika szokásos módszerét követjük, ha a bányászat és kohászat, ipar, kereskedelem és hitel, s a közlekedés körébe tartozó népességet egybefoglaljuk. Ha ezt megtesszük, az imént vázolt fejlődés még nagyobb lendülettel domborodik ki.

1910-től 1941-ig az új Magyarország lakosságában az őstermelők arányszáma — mint láttuk — 55.9%-ról 48.6%-ra hanyatlott. A bányászat, ipar és forgalom képviselői együttesen 29.9%-ról 34.9%-ra emelkedett. *Demográfiailag legtöbb haszna az iparnak és forgalomnak volt abból, hogy az őstermelés népességfoglalkoztató szerepe határértékéig jutott el, az ipar és a forgalom vállalatainak kapui pedig kitárultak az újabb munkakereső tömegek számára.*

Az őstermelő, illetőleg az ezentúl vizsgálendő *mezőgazdasági*, másrészt az ipari kereső népesség számának növekedése egyébként is egészen eltérő törvényeknek hódolt. Az ú. n. önálló s másrészt a segédszemélyzethez tartozó népességi elemek (munkások) számának fejlődése a népszámlálások tükrében meggyőző képpel verődik vissza:

Év	Mezőgazdasági		Ipari	
	önálló munkások	az á m a	önálló munkások	
1910	539.355	1.137.699	186.238	484.365
1920	556.912	1.563.239	218.702	425.656
1930	699.862	1.322.627	204.564	626.085
1941*	790.447	1.364.159	221.169	836.200

* Az adatok az őstermelésre vonatkoznak és más a definíciójuk is, mint az előző évekének.

A mezőgazdasági népességnek döcögös szaporodásában is volt bizonyos része annak, hogy az önálló birtokosok sorai közé mind többen kerültek fel. A segédszemélyzet számának gyarapodását — 20 év távlatában — a mezőgazdasági üzemek egyáltalán nem tették lehetővé.

A népszámlálások mindenekelőtt arról is tanúskodnak, hogy Magyarország iparában változatlanul fontos szerepet tölt be a kézműves iparosság. Világos

azonban, hogy a nagyipari vállalatok is hatalmas arányokban vonták magukhoz az ipar munkásseregét. A századforduló után Magyarország gazdaságtársadalmi kibontakozásának egyik legjellemzőbb vonása lett az az erő, amely mindig újabb, egymásután frissen változó munkástömegeket vonzott az ipari munka fellegváraiba.

Magyarország népességeltartó erejének hovatovább legtöbb figyelmet érdemlő támaszpontjává lett a nagyipari termelés terjeszkedő medencéje. Ezt akkor is észlelhetjük, ha a tanulmányunk szempontjából legtöbb érdeklődést keltő foglalkozási csoportok *arányszámait* idézzük a kereső népességben:

Év	A kereső népességből a(z)				
	ős- terme- lőkre	mező- gazd. munká- sokra	iparra	ön- állók- ra	ipari munká- sokra
	c s e t t				%
1910	52.14	35.18	20.74	5.67	14.18
1920	56.66	41.61	17.84	5.82	11.33
1930	50.74	33.07	21.86	5.12	15.66
1941	47.83	30.29	23.18	4.91	17.19

Az iparnak a mezőgazdasággal szemben mindjobban megizmosodó ereje ezekből a számításokból is kitűnik és megclevenedik bennük az a tanulság, hogy *az ipari munkásság volt elsősorban az, amely a mezőgazdaságból kiesett sok-sok ezer munkaképes lakosunkat sorai közé befogadta.*

A nemzeti jövedelem kialakításában az ipar a mezőgazdasággal egyenrangú tényezővé lesz. Nem kétséges, hogy Magyarország foglalkozás-statisztikai összetételének ebben a nagyjelentőségű változásában része volt *a tudatos iparfejlesztésnek.* Előbb ipari kedvezmények nyújtásával, később pedig szervesen átgondolt vámtarifa segítségével teremtődött sok új munkaalkalom a dolgozni kívánó emberek számára.

Az ipar fejlődésében átmeneti pangás mutatkozott 1920 táján. Az első világháború népességi, területi és gazdasági veszteségei által súlyosan érintett Magyarország ekkor még erősen érezte hatását azoknak a sebeknek, amelyeket egyebeken kívül az ipar értékes gyári berendezéseinek elszállítása miatt is el kellett szenvednie. A berendezésekben és nyersanyagkészletekben s másrészt a nyersanyagellátásban mutatkozó hiányok okozták, hogy Magyarország ipara 1920-

ban még nem tudta megtalálni előbbrehaladásának helyes irányát.

A 1920-as évek közepén azonban az iparosodás szinte ugrásszerűen megindult, később az ütem még jobban meggyorsult. Annál inkább figyelemre méltó ez, mert ennek az évtizednek első felébe esett az 1920: XXXVI. tc.-kel megkísérelt földreform. Ez azonban, mint az eredmények mutatták, egyáltalán nem tudta megakadályozni a mezőgazdaságtól való elvándorlást.

A mezőgazdaság és ipar erőviszonyainak eltolódását félreérthetetlenül igazolják a nemzeti jövedelemre vonatkozó számítások is. Alábbiakban azokat a számokat vetjük össze, amelyek 1924—25-től kezdve ennek a két nagyjelentőségű termelési ágának a nemzeti jövedelemben való százalékos részesedését tüntetik fel:

Év	A nemzeti jövedelemből*	
	mezőgazdaságra e s e t t	az iparra %
1924—25	46.1	27.7
1925—26	44.3	29.8
1926—27	40.1	29.5
1927—28	40.9	30.5
1928—29	41.3	29.9
1929—30	39.8	31.1
1930—31	37.3	32.1
1931—32	34.8	32.2
1932—33	30.8	31.4
1933—34	29.2	32.5
1934—35	31.2	33.1
1935—36	33.4	32.4
1936—37	34.8	32.5
1937—38	34.5	33.4
1938—39	33.6	35.4
1939—40	34.1	36.0
1940—41	31.8	38.0
1941—42	30.1	38.9
1942—43	27.1	42.7

* Annak névleges értékéből.

A számok a mai Magyarország területén képződött nemzeti jövedelemre vonatkoznak. A két számsor utolsó adatai talán már nem annyira kifogástalanok, mint az előző évekéi. Nagyjában mégis helyes alapunk van annak mérlegelésére, hogy a termelés két főágazata közül az egyik mennyire meggyengült, a másik hogyan lett a magyar közgazdaságnak konjunktúrától függetlenül is egyik legbiztosabb oszlopa.

A Magyar Gazdaságkutató Intézet forrásaiból vett ezek az adatok névleges pengőértékre vonatkoztak s figyelembevételüket zavarja az 1931 után a magyar pénzértékben is kedvezőtlen változás. A

magyar pénz értékének hanyatlása későbbben kiegyenlítődött, de a második világháború idején újra olyan megrázkódtatás történt pénzünk értékében, hogy esetleg ú. n. volumen-számítások adataira támaszkodhatnánk. Mégsem telítjük ezekkel tanulmányunk anyagát. Annak a képnek megrajzolásához, amelyre törekszünk, az iparstatisztika egyéb adatai is bőségesen elegendők. Ez azért is szerencsés eset, mert ha pl. 1945 tavaszán vagy nyarán meg akartuk volna hitelesen állapítani a nemzeti jövedelemnek nagy termelési ágazatok szerint való megoszlását, szinte leküzdhetetlen nehézségekbe ütköztünk volna, mint ütközik minden ipari termelési statisztika is, amely vizsgálódásainak igazi súlypontját nem a termelt jószágok mennyiségére, hanem azoknak mindenkori értékére helyezi.

A gyáripari telepek a nagy fejlődés útján. A vezetőszerp a gyáripari vállalatokra esik. Ez nem abból tűnik ki, hogy az ipari vállalatok között már 1930-ban abszolút többségre, azaz 53.14%-ra emelkedett azoknak munkáslétszáma, amelyek 20-nál több munkással dolgoztak, pedig a 224.772 vállalat közül csupán 1959 volt ekkora munkáslétszámú (135.804 vállalat éppenséggel segédszemélyzet nélkül dolgozott, azaz tipikusan kisüzem volt). De nem is abból, hogy 1930-ban a gyáripar 2.49 milliárd pengő termelésével szemben a kisipari üzemek új és javítási munkáinak együttes értéke 757 millió pengő volt (azaz az egész ipari termelésnek 23.31%-a származott kisiparból). Az iparosodást a gyári jellegű üzemek számának és munkáslétszámának alakulására vonatkozó adatok inkább elénk varázsolják:

Év, évek átlaga	Gyári jellegű üzemek száma	munkáslétszáma
1913	2080	219.282
1921—25	2680	189.376
1926—30	3477	219.640
1931—35	3396	189.872
1936	3700	246.269
1937	3902	276.500
1938	3990	288.512
1939	4025	327.069
1940	4059	348.914
1936—40	3935	297.453
1941	4107	354.046
1943	4387	410.417

1938-ban csaknem, 1941-ben pedig szinte pontosan kétszerannyi gyári jellegű ipartelep dolgozott Magyarországon, mint

az első világháborút megelőző időpontban. És ha a vállalkozói kedvnek ez a felgerjedése a munkáslétszám szaporodásában pontosan nem is jelentkezett, mégis az ipari foglalkoztatás rendkívüli mértékű megnagyobbodására vall a tény, hogy az egykori idők gyáripari munkáslétszámánál 1941-ben csaknem kétharmad résszel (61.5%-kal) nagyobb munkássereg dolgozott a gyáriparban; 1943-ban 87.2%-kal több.

Természetesen az átalakulás nem egyformán jelentkezett sem az ipartelepek számában, sem a munkáslétszámukban. A gyáripari telepek számának növekedése talán kevésbé is alkalmas következtetések levonására. A gazdaságtörténeti fejlődés vázolója érdekében mégis hiba volna meg nem emlékezni azokról az iparokról, amelyeknél a telepek számában, illetve a munkáslétszámában a legszembetűnőbb emelkedés mutatkozott.

A fonó- és szövőipar mindenesetre ez utóbbi iparok közé tartozik. Ennek a keretében 1913-ban csak 125 gyár dolgozott Magyarországon s az 1921—25. évek átlagában is 171; az 1938. évben már 369, sőt ez a szám 1943-ban 431-re emelkedett fel.

Ha pedig a többi ipari főcsoportokat is meg kívánjuk nevezni, amelyek fejlődésében megközelítően ilyen lendület mutatkozott, az alábbi adatokra hívjuk fel a figyelmet:

Ipari főcsoport	Gyáripari üzemek száma:			
	1913	1921—25	1938	1943
Közhasznú vill. energia fejl. .	13	138	269	255
Ruházati ipar	105	92	266	267
Papírosipar ..	52	51	102	107
Élelmezési ipar	378	688	1052	1183
Vegyészeti ipar	150	188	292	305

Viszonylag csend volt a kő-, agyag-, aszbeszt- és üvegipar, a sokszorosító- és müipar, a fa- és csontipar, a vas- és fémipar s a gépgyártás vonalán. Utóbbi két ipari főcsoportban azonban a két világháború éveiben nagy mozgólódás támadt: az egykori, az első világháborút megelőző idők 243 vas- és fémipari telepével szemben 1938-ban 345 dolgozott, a gépgyártási üzemek sorában pedig 138-cal szemben 190; az idesorolandó gyári jellegű üzemeknek a száma azután 1943-ban a vas- és fémiparban 341-et, a gépgyártásban pedig 265-öt jelzett.

A gyáripari munkáslétszámnak ipari főcsoportokba való tömörülése lényegesen más hatások alapján fejlődött. És bár szinte lenyűgöző erővel hat rájuk: az az adat, hogy a fonó- és szövőipari telepeknek 1913-ban észlelt 16.092 főnyi munkáslétszámát messze meghaladva az 1926—30. évek átlagában 39.741, 1938-ban pedig 63.918 munkás dolgozott a textiliparban, azaz közvetlenül a második világháborút megelőző esztendőben a magyar gyáripar munkáslétszámának csaknem egyhated részét a fonó- és szövőipari műhelyek foglalkoztatták, a többi ipar tekintetében a helyzet szintén lényegesen megváltozott. Amint ezt az alábbi adatok mutatják:

Ipari főcsoport	Munkáslétszám			
	1913	1926/30	1938	1943
Közhasznú vill. energia fejl. .	2.195	6.715	6.987	7.550
Ruházati ipar..	7.546	6.341	10.178	15.608
Papírosipar ..	3.028	3.306	5.560	7.799
Élelmezési ipar	40.564	32.007	34.047	44.023
Vegyészeti ipar	9.784	9.587	16.338	25.616
Vas- és fémipar	33.627	33.144	50.765	64.439
Gépgyártás	44.595	31.347	40.383	118.386

A magyar vegyészeti ipar munkájának intenzívebbé válását ezek a számok jól érzékeltetik és azt is, hogy a vas- és fémipar újraszervezkedése már a második világháború előtt megkezdődött. A gépgyártásnál a lökés csak 1937-ben mutatkozott először, hogy azután ez az ipari főcsoport ismét a régi, nagy szerepét foglalja el a magyar munkásság elhelyezésében.

A magyar ipar keletkezésének korszakai. Ha a második világháború után megmaradt magyar ipartelepek 4341 egységnyi számát a szerint részletezzük, hogy azok milyen időszakban létesültek, az első világháború egyenesen választóvonalat jelent. A második világháború szörnyű forgatagából kikerült, de részben megrongálódott gyáripari telepek közül 2251 létesült 1919-ig bezárólag, s ezeknek is több mint a fele még 1900 előtt, 2090 ipartelep ellenben csupán 1920-tól állott be a magyar közgazdaság szolgálatába.

A magyar gyáripari termelés üzeminek tehát kb. a fele régi idők alapítása, a másik fele a két világháború közé eső időkben létesült. Így van ez, mert meglevő gyáripari telepeink közül 1920—29-ig 969, 1930—39-ig 794, 1940—43-ig 288, 1944—

45-ben pedig összesen 39 gyári üzem létesült.

Annak az iparnak tehát, amelynek megindítása érdekében Magyarországnak a legközelebbmúlt években oly nagy erőfeszítéseket kellett megtennie, jelentős

része új alapítás és még egy emberöltő óta sem áll az ipari munka szolgálatában.

Az ipartelepek számának alapítási évük szerinti megoszlása annyira érdekes és tanulságos, hogy indokoltnak látjuk még néhány adat ideiktatását:

Ipari főcsoport	1919-ig	Alapítási év			később
		1920—29	1930—39	1943	
I. Vas- és fémipar	184	58	78	22	6
II. Gépgyártás	111	60	60	21	9
III. Közhasznú vill. energiatermelés és elosztás	102	120	20	1	—
IV. Kő-, agyag-, azbeszt- és üvegipar	405	94	55	21	2
V. Faipar	174	92	95	30	5
VI. Csont- és műanyagipar	4	5	1	5	—
VII. Bőripar	34	23	10	7	1
VIII. Gumiipar	4	1	5	—	1
IX. Sörte-, szőr- és tollipar	13	6	7	7	—
X. Fonó- és szövőipar	100	12	129	35	6
XI. Ruházati ipar	72	51	73	18	2
XII. Papirosipar	44	26	34	3	—
XIII. Élelmészeti és élvezeti cikkek gyártása	798	195	135	82	1
XIV. Vegyészeti ipar	120	64	79	35	6
XV. Sokszorosító- és műipar	86	22	13	1	—

Az első világháború után lényegesen átalakult, majd a második világháború felé jelentősen megerősödő ipar történetének mindig érdekes adatai lesznek ezek a számok. *Az egyoldalú agrárizmus korszakától gyors ütemben eltávolodó Magyarországon az ipari munkának szinte minden vonalon új lehetőségei támadtak, amelyek felismerése és kihasználása eredményezte, hogy Magyarországon annyira megsokasodtak a gyárkémények és a munkástömegek, amelyek reggelenként a gyárak kapuin munkahelyükre sietnek.*

A külkereskedelmi forgalom híven mutatja az ipar előretörését. Az iparnak

megnőtt jelentősége az eddig kifejtettek alapján nem lehet kétséges. De hogy a magyar közgazdaságnak mennyire nélkülözhetetlen pillérévé vált az ipar, elsősorban a gyáripar, az beszédesen igazolódik azokból a számokból is, amelyek az iparral kapcsolatos behozatal és kivitel adatait az áruk három csoportja szerint foglalják össze a két világháború közé eső korszakban.

Szembeötlük a változás, amely pár év alatt állott be. A húszas évek közepén és második felében a nyersanyag- és félgyártmánybehozatal nyomába sem ért az ipari gyártmányokénak. Később azon-

Év (évek átlaga)	Behozatal			Kivitel		
	Nyersanyagok értéke millió pengőben	Félgyártmányok értéke millió pengőben	Készárúk	Nyersanyagok értéke millió pengőben	Félgyártmányok értéke millió pengőben	Készárúk
A) Behozatal						
1921—25	73.4	166.3	337.3	10.15	22.99	46.61
1926—30	145.9	245.7	435.4	13.97	23.52	41.69
1931—35	93.6	107.4	109.1	24.20	27.86	28.29
1936	122.4	126.2	112.4	28.06	28.92	25.73
1937	148.4	150.4	126.1	30.68	31.10	26.07
1938	106.7	117.9	123.0	25.99	28.72	29.94
B) Kivitel						
1921—25	46.6	30.7	96.6	7.32	4.83	15.19
1926—30	64.9	53.4	131.7	7.28	5.98	14.76
1931—35	27.6	34.3	92.0	6.42	7.99	21.38
1936	29.5	44.6	108.1	5.86	8.84	21.42
1937	41.3	52.2	129.5	7.03	8.88	22.03
1938	31.4	43.0	124.3	6.01	8.40	23.80

ban, amikor az 1931—33. évi válság idején korlátozások léptek életbe, egyre határozottabban fölibe emelkedett annak. A 30-as évek vége felé világosan látszott, hogy a készáru-behozatal mind kisebb lett, a nyersanyag- és félgyártmány-behozatal viszont az átmeneti válság leküzdése után ismét megélenkült.

Magyarország gazdasági életének szüksége volt azoknak az áruknak legalább egy részére, amelyek előbb külföldről szállítottak be. Ezeknek előállításában azonban a hazai ipar mind tevékenyebben vett részt s ezzel a magyar piac függetlenebbé vált a külföldi importtól. A felénk importáló országok szempontjából ennek a változásnak volt bizonyos hátránya, Magyarország szempontjából viszont komoly előnye. A gyáriparat foglalkoztatni kellett. Ez feltétele volt a Magyarország munkapiacán történt átalakulásnak, amelynek segítségével az alacsonyabb béreket és gyengébb megélhetést nyújtó mezőgazdaság bérmunkásai az ipar felé tolódtak el.

Az új magyar ipar életrevalóságát mutatják a kivitel adatai is. Ipari nyersanyagot és félgyártmányt aránylag kis értékben szállítottunk külföldre. Az ipari kivitel túlnyomó része mindig készárukból állott.

Készáru-kivitelünk más versenyző államoknak nem jelenthetett komoly versenyt, de a magyar ipart hozzásegítette ahhoz, hogy 1938 felé az áru-kivitel csaknem újra biztosítani tudta a 20-as évek konjunktúráját. Csak jót lehetett következtetni a magyar iparra abból, hogy készáru-exportunk 1938-ban csaknem ugyanannyi volt, mint 1929-ben, viszont készáru-importunk csupán negyedrésze volt az akkorinak.

A kézművesipar fejlődéstörténete is tanulságos. A magyarországi iparnak közgazdasági életünkben való szerepét eddig a gyáripari statisztika néhány adatával vetítettük az olvasó elé. De bár a hazai gyáripar rendkívüli arányokban tört előre, még máig sem ment át olyan átalakuláson, amely gyökeresen háttérbe szorította volna a kézművesipart.

A kézművesipar szerepét szintén meg kell festeni néhány adattal s ha elsőnek a népszámlálásokra támaszkodó „vállalati” statisztika számaihoz nyulunk, tesszük ezt azért, mert a magyar statisztika legszebb hagyományaihoz fűződik ezeknek az adatoknak megmunkálása. Elegendőnek látszik az 1920. és 1930.

évi eredmények közlése: az 1941. évi népszámlálás feldolgozása most már alighanem, de ebben a vonatkozásban mindenesetre csonka marad.

Ipari vállalatok nagysága	1920		1930	
	száma	%-a	száma	%-a
Segéd nélkül	164.427	66.9	135.804	60.5
1—5 segéddel	73.666	30.0	80.372	35.8
6—20 segéddel	6.094	2.5	6.637	2.9
20-nál több segéddel ..	1.551	0.6	1.959	0.8
Összesen:	245.738	100.0	224.772	100.0
Ipari vállalatok segédszemélyzetének				
	száma	%-a	száma	%-a
1—5 segéddel	131.037	36.2	143.368	32.5
6—20 segéddel	57.329	15.8	62.865	14.3
20-nál több segéddel ..	172.999	47.9	233.864	53.2
Összesen:	361.365	100.0	440.097	100.0

Látnivaló, hogy az ipari vállalatok számában a 20-nál több segéddel dolgozó vállalatok száma milven elenyészően csekély volt még 1930-ban is, amikor a vállalatok száma ötödrésszel emelkedett.

Ha ezzel szemben az is tény, hogy az összes ipari vállalatok száma csökkent a 20-as évek folyamán (a magyar ipari kibontakozásnak addig észlelhetett legfontosabb szakában), ez egészséges fejlődés következménye volt, mert az egészen törpe vállalatok száma esett erősen vissza. Azok a munkások és iparossegédek ugyanis, akik 1920-ban az akkori gyáripari válság idején más elhelyezkedést nem kaptak és magukat önállósították, utóbb gyakran feladták üzemüket és gazdaságilag jobb érvényesülés után néztek. A segéddel dolgozó vállalatok száma általában szaporodott. — a nagyobb segédszemélyzetűeké inkább, mint a kisebbeké. A nagyipari vállalatok számainak szaporodása pedig éppen jellegzetes volt.

A vállalati statisztika leginkább megízlelésre érdemes tanulsága az, hogy a magyar ipar szervezetében a két világháború között 100.000 számra dolgoztak olyan egységek, amelyek kisipari jellegűek voltak, s amelyek közül sokak esetében az is kétséges volt, hogy a finomabb közgazdasági megkülönböztetést jelentő „kézműves” ipari színvonalat méltóan képviselték-e.

Az adatgyűjtésekben kevésbé járatos olvasó tájékoztatására megjegyezzük, hogy az ipari vállalatok statisztikai

adatait nem lehet egyszerűen összehasonlítani a gyáripari statisztikával. Szakemberek számára ez persze nem okoz nehézséget. De a közönség meggyőzése érdekében meg kell magyarázni, hogy *a 20-nál több segéddel dolgozó iparvállalatok száma kevesebb, mint a „gyáraké”*: a gyárak közül elég sok 20-nál kevesebb munkással dolgozik, — gyártási eljárásuk, vagy berendezésük emeli azokat a gyárak közé.

Ez azt jelenti, hogy *a 20-nál kevesebb segéddel dolgozó ipari vállalatok közül elég számos vállalat nem kisipari, vagy kézművesipari jellegű, hanem magasabbrendű ipari szervezésnek hódol.* Hogy mennyi, azt a fenti adatokból nem tudjuk pontosan kihámozni. Esetleg azt tehetnők, hogy egyszerűen a 20-nál kevesebb segéddel dolgozó vállalatok számából levonnánk azt a különbséget, amennyivel 20-nál több segédű vállalatok száma mögött marad a gyárakénak. Különösebb értelme ennek a számtani műveletnek azért sem volna, mert a magyar ipar határozott kisipari érdekeltsége amúgy is kétségtelen. Annak azonban nagyon is megvan az értelme, hogy az ipari vállalati statisztikának a segéd-személyzetre vonatkozó adatait szemügyre vegyük. Ne feledjük el, hogy a „segéd-személyzet” a tisztviselőket is magában foglalja.

Azonnal észrevehetjük, hogy 1920-tól 1930-ig a kisebb vállalatok segéd-személyzetének száma emelkedett, de a „segéd-ek” egész tömegéhez képest mégis megfogyott. A „nagyipari” vállalatok alkalmazottainak száma ugyanezen tíz év alatt 35.2%-kal lett nagyobb. Most még inkább világossá válik bárki előtt az, hogy *a magyar ipar gyárainak egyeteme milyen nagy tartalékmedence a foglalkoztatás számára.*

Megint csak oda lyukadtunk ki, hogy a két világháború között Magyarország iparában mutatkozó átalakulásnak a gyáripar terjeszkedése kölcsönzött sajátos képet. E mellett azonban *a kisiparban is figyelemreméltó erők tömörültek.* Előbb ez az erő még nagyobb volt: a kisipari üzemek segéd-személyzete 1920-ban felülmúlta a nagyiparét. 1930-ra ez a túlsúly megingott, bár a kisipari vállalatok személyzetének száma ekkor sem esett messze a nagyiparétól.

A kisiparnak a multból eredő ez a komoly szerepe jogossá teszi az érdeklődést, hogy a kisebb ipari vállalatoknak

számokban kifejeződő gazdasági jelentősége mekkora volt Magyarországon. A feladatot megkönnyíti az, hogy 1930-ban a népszámlálás mellett külön iparos-összeírást végeztek, aminek keretében a kisipari üzemi statisztika érdekes adalékait is összegyűjtötték. E felvétel során a valóban dolgozó üzemek számát és fontosabb viszonyaikat is igyekeztek megállapítani. Ilyenformán nem egy ipari vállalkozó kibukott a felvétel rostáján. Végeredményben mégis 158.119 kis- és középipari, legfeljebb 20 segédes üzemről szedtek össze adatokat, amelyek alkalmazottainak száma 169.687 volt.

Az 1941. évi népszámlálás vállalati statisztikai adatait nem ismerjük. De ismerjük az ugyanakkor megismételt *kisipari* statisztika eredményeit. Ilyenformán módunk nyílnék arra, hogy Magyarország kisiparának fejlődését az 1930. és az 1941. évek között is jellemezzük. De érjük be azzal a tájékoztatással, hogy a nem gyári jellegű ipari vállalatok száma akkor Magyarországon 184.708 volt, segéd-személyzetük száma pedig 282.841 fő. 1930-cal szemben az eltérés szinte meglepő. *A vállalatok számában 16.8%, segéd-személyzetében pedig 66.7%-os volt az emelkedés.* Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az adott esetben nem lehetett szó (sem 1930-ban, sem 1941-ben) ú. n. tökéletes tömegészlelésről. De hiszen a változás akkor is megkapó, ha a kisiparosok 1941. évi nem teljes adatait akár az 1930. évi vállalati statisztikának az összes kisipari vállalatokat jellemző adataival hasonlítjuk össze; 222.713 : 256.033!

Nemcsak az üzemek és a segéd-személyzet száma növekedett. A termelés értéke is hatalmas fejlődést mutatott. 1930-ban 757 millióra becsülték a kisipari termelés értékét, túlnyomó részt új munkák előállításából. 1940-ben kb. 1346 millió pengőre. S ha az emelkedésben bizonyos rész az árszínvonal eltolódására is vonatkozott, ebben az időben még jól működött az árak ellenőrzése s a pengő értéke elég szilárd volt. Ha a kisipari termelés 1940. évi értékét 1300—1350 millió pengőre is tesszük, még mindig az 1930. évinek közel kétszerese volt.

Egyik-másik iparban a fejlődés szinte rendkívüli volt. Nem a kisipar régi tipikus ágaiban, mint pl. a ruházati, vas- és fém-, a fa- vagy az építőiparban, hanem a kisipar számára idegenebb munkaterületen. A gumi, a vegyészeti s a papirosipar ilyenek, bizonyítva Magyarországon

iparos népének alkalmazkodó képességét, vállalkozó szellemét és találékonyságát. De mintha a társadalmi fejlődésnek az az iránya is kiérződött volna ezekből a számokból, hogy a nagyipar és a nagy-tőke gyakran fenyegetőnek vélt érvényesülése mellett is maradt hely a kisiparnak. S hogy *tulajdonképpen szervezés kérdése az, hogy a kisipari kapacitások összefogásával a kisipar a közgazdaság érdekeinek még hatályosabb szolgálatára rendeltessék.*

A jövő szempontjából is érdemes éppen ezért a két világháború közé eső időben egy másik statisztikai adatgyűjtésről is megemlékezni.

A legalább 5 alkalmazottat foglalkoztató kisipari üzemekről (és valamennyi malomról) 1935-ben külön felvétel készült. Ezekben az ú. n. *középipari* üzemekben elég jelentős tőke halmozódott fel és munkáslétszámuk is számottevő volt. Termelésük értéke az egész ipar termeléséhez képest sem elenyésző. Abban a fejlődésben, amely a magyar ipart a második világháború szörnyű csapásai ellenére egykori színvonalára, sőt annak fölébe fogja emelni, nem a legalárendeltebb szerep vár ezekre az üzemekre, amelyek száma 1935-ben 10.202 volt — a malmok nélkül is 6946. Legtöbbjük, több mint kétötöd részük élelmezési és élvezeti cikkeket gyártott. A malomipar mellett nagy szerepet játszottak a ruházati (2393 üzem), továbbá a fa- és esont-, valamint a vas- és fémipari és a gépgyártási üzemek.

Egy-egy középipari üzemre 5.18 alkalmazott esett, — a malmok kikapcsolásával 6.9. Az egy üzemre számított munkáslétszámokban nem voltak nagy különbségek: a kő-, föld-, agyag- és üvegipar, a fonó- és szövőipar és a papírosipar magasabb arányszámú 8 körül mozogtak, a minimumon szereplő vegyészeti, bőr- és ruházati iparoké 6 körül. Sok volt köztük az egészséges üzem, amire a vállalatok géperejének számából és villamosműveinek teljesítőképességéből is következtetni lehetett: *tulajdonképpen csak a fejlődés kérdése, hogy a jól megalapozott középipari üzemekből utóbb komoly ipari üzemek alakuljanak.*

Az egy munkásra eső termelés értéke a vegyészeti, bőr- és szőr-, a vas- és fém- s a sokszorosító- és műiparban olyan magas volt, hogy abban is az eljövendő idők haladásának egyik biztosítékát lehetett látni.

A rombadőlt ipar életrekeztésének nehézségei. Megkíséreltük a múltra vonatkozó források alapján a magyar ipar legújabbkori fejlődésének vázlatát adni. Ez az ipar a második világháború óta gyökeresen átalakult. Am mindaddig, míg az ipar megtette ezt az utat, tömérdek nehézséggel kellett megküzdenie. Az eltűnt, megsemmisült vagy elhurcolt gépek és berendezések helyébe másokat kellett varázsolni, a kiürült nyersanyagraktárakba újfent készleteket gyűjteni. A szakmunkások helyébe új munkásokat szerezni és azokat beoktatni. Az újra lendült termelés menetét zavartalan mozgásban tartani.

Mindezekről a kérdésekről bizonyára ebben a könyvben foglalt más tanulmányok bőséges adatot szolgáltatnának. A magam tanulmányának azonban a célja az, hogy rögzítse azt az állapotot, amelyben a magyar ipar a második világháború után volt. A bizonytalanság, tanácstalanság időpontjában.

A tanulmány szempontjából különös nehézséget okoz az időpont kérdése. Lehetetlen feladatra vállalkoznék az, aki az emlékezés fényesóvját például pontosan 1945 áprilisára vagy júniusára akarná vetíteni. Akkoriban lehetetlen volt teljesen megbízható statisztikai észleléseket folytatni. Éppen azért ennek a tanulmánynak az a közelebbi célkitűzése, hogy a szétforgácsolt adatokból is kísérelje meg összeszedni azokat a szemelvényeket, amelyek segítségével le tudunk pillantani annak a szakadéknak mélyére, ahova lezuhantunk s ahol a nagy zuhanás után az ország újra mozgatni kezdte a tagjait.

Az ipar háborús károsodásának vizsgálati módszere és fő áttekintése. Pár szóval jellemeznünk kell azt a módszert is, amelyet alkalmazni fogunk avégből, hogy valószerűen alkossuk meg bizonyos időszak statisztikai jellemzőit. Tulajdonképpen olyan adatgyűjtésre lett volna szükség, aminőt sok száz évvel ezelőtt végeztek más országokban (állítólag István király nálunk is végrehajtott volna hasonlót: *Legenda Sancti Stephani*), — nagy leltárra, új censusra, a nemzet gazdagságának leltárszerű számbavételére. *Azaz elsősorban nem azt kellett volna megállapítani, mi veszett el, hanem azt, hogy mi maradt meg, — a károk kiderítése a második teendő maradhatott volna. Nálunk azonban fordítva történt. Olyan nagyok voltak a veszteségek, olyan ijesztő mértékű az egykori szervezet felbomlása, hogy először arra gondoltak mindenütt, össze*

kell írni az elszenvedett károkat, hogy az új élet útjait megtervezhessük.

Elsőnek a Magyar Gazdaságkutató Intézet próbálkozott azzal — már 1945 nyarán — hogy a gyáripár háborús káraitól adatgyűjtést végezzen. A helyzet feltárása érdekében 300 ipartelepnek küldtek ki kérdőíveket. Azonban a megkérdezett üzemek közül mindössze 65 válaszolt. Ezek közül is csupán 55 üzem adatait lehetett érdemben felhasználni, az összes ipartelepnek alig több, mint 1,2%-át. Bár nyilvánvaló, hogy a kísérlet a „Gazdaságkutató” friss készítményének bizonyossága volt, a felvétel eredményeinek nem lehetett különösebb jelentősége.

Hamarosan azonban a Magyar Gyáripárosok Országos Szövetsége is adatgyűjtést indított a gyáripárt ért összes károsodásokról. Az volt a szándék, hogy a károk az 1943. év december havában érvényes árak szerint állapíttassanak meg, aszerint is tagolva, hogy a károk miképpen jöttek létre. Ennek az adatgyűjtésnek végső adatai szerint a magyar gyáripárt a második világháborúval kapcsolatban összesen 4,91 milliárd 1943 december havi értékelésű pengő károsodás érte. A károk legkiemelkedőbb csoportja a tulajdonképpeni háborús károk voltak: bomba, belövés, háborús tűz által okozott károk stb.: 1,83 milliárd pengő. A károsodásoknak ez a csoportja az összes károk 37,3%-át tette. A többi megoszlott olyan csoportok között, amelyek mindegyikének jelentősége elmaradt az imént említett csoport mögött.

A GYOSZ által gyűjtött adatokat tovább tagolhatjuk:

A károk megoszlása	A károk értéke millió pengő %	
Szerszámgépek	218.39	4.44
Egyéb gépek	227.67	4.63
Üzemi felszerelések	628.20	12.79
Szállítóeszközök	145.57	2.96
Irodai felszerelések ..	54.22	1.10
Épületek	797.29	16.22
Nyersanyagok	550.99	11.21
Félkészárúk	592.47	12.06
Készárúk	1.17	23.79
Gyártási segédanyagok	171.65	3.50
Készpénz	358.92	7.30

Mielőtt ezeket az adatokat mérlegelnék, idéznünk kell azt a nagyszabású statisztikai felvételt is, amelyet a Központi Statisztikai Hivatal hajtott végre 1945 késő őszién, — annak az egykori felvételnek emlékéért idézve fel újra, amelyet az

első világháború vége után végzett már egy ízben a háborúval összefüggő károkról s amelyeknek akkor is kiemelkedő része volt a gyáripár kárainak összege, habár korántsem akkora, mint a második világháború végén történt ipari károsodásoké. Ezek napról-napra sokasodtak attól fogva, mikor Magyarország területe légi és földi harcok színterévé vált.

A Statisztikai Hivatal összegezése szerint a magyar gyáripár károsodásainak értéke 1938-as pengőben számolva összesen 2,43 milliárd volt. Ebből a károsodásból 0,824 milliárd pengő harci cselekményekkel függött össze, 0,386 milliárd pengő a fegyverszüneti egyezmény következtében történt szállításokkal. A többi kárt a Statisztikai Hivatal is feldolgozta létrejöttük oka szerint. Fontosabbak azonban azok a részletek, amelyek a károk minőségi megoszlására vonatkoztak:

A károk megoszlása	A károk értéke millió pengő %	
Épületek	245.7	10.1
Műszaki létesítmények	241.7	9.9
Erőgépek	98.4	4.1
Fontosabb munkagépek	404.0	16.6
Tüzelő-, üzem- és nyersanyagok	452.0	18.6
Gyártmányok	987.6	40.7

Látnivaló, hogy a kétféle — az érdekeltségi és a hivatalos — adatgyűjtés anyaga nem egyezik. Bár, ha bizonyos nagyobb csoportoknak az összes károkból való részvételét vizsgáljuk, a megoszlási viszonyszámokban a kétféle felvétel eredményei között nem érdektelen összefüggés mutatkozik. A hivatalos eredmények két utolsó kárcsoportjának (tüzelő-, üzemi és nyersanyagok, illetve a gyártmányok) százalékszerű értéke szinte pontosan ugyanakkora, mint a GYOSZ statisztikája szerint a nyersanyagok, félkészárúk, gyártási segédanyagok és készpénzveszteségek százaléka (57,86). A károk általános megoszlásában a két felvétel eredményei tehát egymáshoz közeliednek. Különbség abban adódik, hogy az épületek kárait a Statisztikai Hivatal az összes károk 10,1%-ára teszi, a GYOSZ 16,22%-ra. Sőt, ha az irodai felszerelések kárait ideszámítjuk, a károk összege a GYOSZ-nál 17,32%-hoz vezet. Ebből az következik, hogy a gépek és felszerelések kárcsoportja a GYOSZ statisztikájában kisebb (25,7%), mint a

hivatalos felvétel szerint (30.7%). Nyitva marad az a kérdés, hogy a két felvétel módszerében mutatkozó eltérésnek milyen része van ebben. Nem tudjuk, arról van-e szó esetleg, hogy pl. az épületeknél a Statisztikai Hivatal adatai a vállalatok egykori, kissé talán el is avult számaihoz simulnak, míg viszont a GYOSZ statisztikájában a helyreállítás költségei is kifejeződnek. A problémának ez a része mégsem annyira fontos, mint annak valószínűsítése statisztikai alapon, hogy a gyár-*ipar károsodásainak összértékét a két adatgyűjtés eredményei reálisan mutatják-e be.*

Mint említettük, a Statisztikai Hivatal szerint 2.43 milliárd (1938. évi értékelésű), a GYOSZ szerint 4.91 milliárd (1943. decemberi értékelésű) pengő lett volna a károk összege. Ezt a két értéket összehasonlítva, arra kell gondolnunk, hogy pénzünk értékelésében a közbeeső öt év alatt mekkora változás történt. Az 1929. évi bázishoz képest az ipari anyagokra és termékekre vonatkozó nagykereskedelmi index 1938-ban 94 körül mozgott, viszont 1943. októberében 255 körül. Az ipart érdeklő árindex tehát öt év alatt 270-nél is magasabbra emelkedett. *A gyár-*ipar károsodásának értékét a Statisztikai Hivatal adatgyűjtése így magasabbnak mutatja, mint a GYOSZ-é.** Az 1938. évi értékek egyszerű átszámításával is azt látjuk, hogy a hivatalos adatgyűjtés kárösszege 1943. december havi árakban kifejezve kb. 6.5 milliárd pengő lett volna.

Nem tudjuk, hogy a két adatgyűjtésben ugyanazok a vállalatok vettek-e részt. Valószínűleg nem egészen ugyanazok. Azt sem, hogy a károsodások ugyanarra az időszakra történtek-e. Az sem lehetetlen, hogy a Statisztikai Hivatal számára szolgáltatott értékadatok az időbeli eltolódás következtében itt-ott feljebb csúsztak az 1938. évi exakt áraknál. Az is előfordulhatott, hogy a Statisztikai Hivatal adatgyűjtésében bizonyos árak elszámolásánál az ú. n. utánpótlási árakra irányuló hatás jelentkezett. De bármelyik adatgyűjtés eredményeit vesszük alapul, bizonyos, hogy azok a károk, amelyek a gyár-*ipart sujtották a második világháborúban, roppant nagyterjedelműek voltak, — alkalmasak arra, hogy alapjában megingathassák a gazdaságilag erősebb, több berendezésre támaszkodó ipar épületét is, mint aminő Magyarországé volt.*

Szerencse volt a nagy megpróbáltatásban, hogy a károknak aránylag tekintélyes része, kb. 60%-a — mint láttuk — a nyersanyagkészletekre, félgyártmányokra és gyártmányokra esett. Igaz, hogy ezáltal az *újra dolgozni kezdő ipar-üzemek foglalkoztatásában jelentkeztek akadályok, amelyeket az adott viszonyok között nagyon nehéz volt elhárítani. De a gyár-*ipar gépi berendezése és üzemi felszerelése mégsem pusztult el teljesen. Megvolt az alap annak a nagy újjászervezésnek végrehajtására, melynek eredményeképpen 1947-ig a magyar gyár-*ipar termelése gyorsan megerősödött.***

A gyár-*ipar kárait az iparstatisztika számos vonatkozásán át mérlegelhetjük. A gyár-*ipari statisztika adatai közül nem a legmegbízhatóbbak azok, amelyek a beru-*házott álló tőkék összegére vonatkoznak. Bizonyos fenntartással ezeket az adatokat mégis igénybe vehetjük, megvizsgálandó azt, hogy a háborús károk az iparra milyen súlyos csapást jelentettek. 1938-ban a gyár-*ipar beru-*házott tőkéinek összege 1.98 milliárdra rúgott, 1945 végén 2.54 milliárdra, szintén 1938. évi pengőben. A két számot mindenesetre csak óvatosan hasonlíthatjuk össze.*****

Lássuk csak a kérdést közelebbről. 1943. végén a statisztikai szolgálat 1938. évi érték szerint 3.31 milliárd pengőben jelölte meg a gyár-*ipar ingatlanokban és berendezésekben tömörített álló tőkéinek összegét. Hét év leforgása alatt a gyár-*iparba számottevő friss tőke vonult be. Átalakítások történtek, bővítések, racionalizálások stb. Mindezek ellenére is túlzottnak látszik az emelkedés, amely 1938. és 1943. évi adatok között mutatkozik. Azt gyanítjuk, hogy a vállalatok 1943-ban ingatlanaik és a berendezéseik statisztikai értékelését végezve, az arányértékben kifejeződő értékeltolódásokat is nem egy helyen figyelembe vették. De ha másrészt arra gondolunk, hogy az 1943. és 1945. évek között a gyár-*ipar álló tőkéinek összege 0.77 milliárd pengővel csökkent (az 1943. évi értékhez képest 23.2%-kal), ez a veszteség nem sokban tér el attól, melyet fentebb mint az erő- és munkagépek és műszaki létesítmények kárai gyanánt jelöltünk meg. Így mégis csak közelébe kezdünk férközni annak a szomorú igazságnak, hogy a második világháború végső szakaszában Magyarország gyár-*iparát a berendezések csaknem negyedrészt tevő károsodás érte.****

A károknak az álló tőkékhez arányított valószínűségi százaléka ennél nyilván

nagyobb. Nemcsak azért, mert az 1945. év végén a magyar ipar újjászervezése érdekében már komoly és eredményes lépések tétettek (azaz azok nélkül a kimutatott állótökéek összege *kisebb* lett volna), hanem azért is, mert különösen az egykori befektetések értékelése révén sok gép és egyéb berendezési tárgy egyelőre csaknem pótolhatatlan, a statisztikai észlelés vonalán magasabbra csúszott.

Próbálkozhatunk azzal az összehasonlítással is, hogy az 1938. évi beruházási összegeknek hány százalékát tették az épületekben, gépekben és berendezésekben történt károk. E károk összegét a Statisztikai Hivatal kb. 0.99 milliárd pengőben jelölte meg, ami 1.98 milliárd pengőnek 50%-a. *Igy már a magyar ipar kárainak összege sokkal végzetesebbnek tűnik fel. És ha le is tompítjuk ezt az arányszámot, aligha jár távol az igazságtól az a számítás, hogy 1945 őszén a magyar ipar egykori berendezésének, valamint épülettömbjeinek értékéből megközelítőleg kétötöd hiányzott.* Irtózatossá tették a károk mértékét annak a munkának, amely Magyarországon az iparnak újra szerepet, sőt nagyobb szerepet akart biztosítani, mint a régi idők Magyarországon.

A magyar gyárpar háborús kárainak taglalásával minden bizonnyal a kárstatisztikának a legmélyebb értelmű részletét érintettük.

A rendelkezésre álló adatokból (hivatkozom különösen Szalay Zoltánnak a Magyar Statisztikai Szemle 1946. évi január—júniusi számában megjelent tanulmányára: „*Előzetes tájékoztatás a magyar gyárpar háborús károsodásairól*”), célszerű még másokat is felhasználni. Megvilágítandó azt, hogy a háborús események milyen hatást gyakoroltak a gyárpari telepek pusztai fizikai fennállására s mennyiben okozták károsodásaikat, vagy a háborúval összefüggő más hatásaik esetleg azt, hogy üzemük szünetelni volt kénytelen.

Az 1943. évi statisztika a gyárpari telepek számát 4487-ben jelölte meg. Ezekhez a következő két évben még 380 új ipartelep kapcsolódott; 1945-re vonatkozólag 4867 gyárpari üzembről tud a statisztika, közülük azonban csak 4252 működött. Ha az utóbbi adatot hasonlítjuk össze az 1943. évivel, látjuk, hogy a második világháború befejezésének esztendejében a gyárpar meglévő ipartelepeinek számából 235 állandóan vagy átmenetileg kiesett a termelő munkából.

Ez azonban csak egyenleg. Valóban: az 1945-ben megvolt üzemek közül 615 kapcsolódott ki a termelésből. A tényleg megszűnt gyárak száma azonban csak 281 volt, a különböző okok miatt szünetelőké 334. Az elől említett gyárak a magyar közgazdasági életnek igazi nagy veszteségei. *Az üzemek 5.8%-a teljesen kipusztult* Magyarország közgazdaságából, legfeljebb egészen új alapítás formájában tud a munkában ismét résztvenni. A *szünetelő* ipari üzemek átmenetileg éppen olyan súlyos hiánya volt a gazdasági életnek. Pedig ezek száma a katasztrófa előtt volt létszámnak 6.9%-a.

A megsemmisült vagy feladott üzemek közül 98 budapesti vállalat volt, az ilyen sorsra került gyári üzemek 34.9%-a. Mivel pedig a budapesti gyári üzemek az összes magyarországi gyári üzemeknek 37.1%-a voltak 1945-ben, a kérdést csupán ezen az oldalán szemlélő vizsgálat arra az eredményre juthatna, hogy Budapest gyárjai közül kevesebb zúzódott szét, mint a vidéken.

A tönkrement üzemek közül 157 harci cselekmények folytán semmisült meg, 20 gyári berendezésének leszerelése következtében vesztette el szerepét. Egyéb körülmények folytán 104 üzem felett kondult meg a lélekharang. Látszólag még a harci cselekmények folytán elpusztult üzemeknél is a budapesti viszonyok alakultak kedvezőbben: közülük körülbelül egyharmad rész esett a fővárosra. Persze jelentőség szempontjából Budapesten a magyar gazdasági életnek komoly támaszpontjai mentek tönkre.

A szünetelő ipari üzemek közül 78 anyaghiány folytán, 57 a tulajdonos távolléte, 66 a gyári felszerelés használhatatlansága, 133 egyéb okok miatt hagyott fel tevékenységével. *Ezek az okok azonban nem állandó jellegűek voltak, hanem kiküszöbölhetőek.* Az ipar újjászervezésének egyik törekvése volt az, hogy az időleges tétlenségre utalt üzemeket fokozottan ismét beállítsa a termelés szolgálatába.

A háborús károk méreteit jobban tudjuk megítélni, ha azt nézzük meg, hogy a károsodások különböző nemei az üzemek mekkora részében fordultak elő. Az alábbi szomorúan tanulságos összeállítás szintén Szalay Zoltán cikkéből való. Ugyancsak ebből a forrásból merítjük azoknak a gyári üzemeknek számszerű adatait, amelyeknek *nem volt* háborús káruk.

Károsodás jellege	Kárt szenvedett gyári üzemek %-a
Épületek	69.3
Hajtógépek	40.4
Munkagépek	39.4
Tüzelőanyagok	49.6
Nyersanyagok	63.3
Gyártmányok	63.6
Termelőképesség csökkenése..	63.9

Az összeállításban természetesen ugyanazok a gyárak többször is szerepelnek. Sőt egészen biztos, hogy a legtöbb esetben a károknak nem is egyszerű, hanem többszörös kombinációja fordult elő. De mégis fontos az észlelésnek az a tanulsága, hogy az üzemeknek aránylag kisebb része szenvedett kárt hajtógépeiben és munkagépeiben, tehát a legkevésbé pótolható üzemi berendezésekben, mint pl. épületeiben, nyersanyag- és gyártmánykészletében, illetőleg termelőképességében.

Az olvasó bizonyára emlékszik arra a gondolatmenetre, amellyel fentebb a gyáripar kárait összezszerűen is mérlegettük. A kérdést most más oldalról megfogva, igazolva láthatja azt az álláspontot, amelyet magunkénak vallottunk.

Az a szerencsés véletlen azonban, hogy hajtógépekben és munkagépekben aránylag kisebb pusztulás történt, — illetve kevesebb üzemet ért károsodás — egyike volt azoknak a reménysugaraknak, amelyekbe kapaszkodva Magyarország elindulhatott a munka útján. Még inkább igazolódik ez, ha arra gondolunk, hogy a károsodások minden vonatkozásban sokkal súlyosabbak voltak a több munkást foglalkoztató, mintsem a kisebb gyárakban. A nagyobb gyáraknak több mint négyötöd része (82.5%-a) szenvedett épületkárt s több mint a felerészük elvesztette hajtógépeinek, munkagépeinek egy részét vagy összességét. A kisebb gyárakban ezek a károsoportok jóval enyhébbek voltak.

A Statisztikai Hivatalnak Szalay Zoltán által feldolgozott adataiból azt is láthatjuk, hogy a gyáripari üzemek termelőképességének a háborúval kapcsolatos csökkenése, illetőleg elvesztése mekkora volt:

A kapacitás csökkenésének %-a	A sújtott gyári üzemek %-a
0—19	17.9
20—39	31.9
40—59	20.9
60—79	13.9
80—100	15.4

Olyan üzem, amelynek termelőképessége 80 vagy annál nagyobb százalékban sújtott, csak az üzemeknek kb. egyhatod része volt. De a legkisebb veszteséget szenvedett üzemek száma is alig valamivel több. A legtöbb mindenesetre azoknak az üzemeknek száma volt, amelyek kapacitásuknak 20—39%-át sirathatták. *Hüen jellemzi a gyáriparban a háborús okok által elszenvedett csapások értékét az a szám, amely szerint a gyárak termelőképességének átlagos csökkenése 46.7% volt.*

A sorok középértékének másik változata, az ú. n. medián, amely esetünkben a károsult üzemek nagyságrendben középső egységével jellemzi a kapacitás csökkenését, valamivel több, mint 40%. Ismét hivatkozunk arra az eredményre, amelyhez a károk értékének mérlegelésénél jutottunk. A tanulság most is nagyjából azonos, azzal a szomorú igazsággal szolgálva, hogy az első világháború után nagy erőfeszítésekkel, tekintélyes tökebefektetésekkel és sok áldozattal létesített magyar ipar termelőképességében hatalmas ür támadt, amelynek eltüntetése érdekében a rendelkezésre álló gazdasági erők legteljesebb összefogására volt szükség. Az 1945 július 2-án, az év közepén, nagyjában abban az időpontban tehát, amelyre mondanivalóinkat összpontosítani akarjuk, a gyárak munkáslétszáma az 1944. évi átlagos létszámnak kb. 51.7%-a volt, több, mint a kapacitás kiesése folytán következtetni lehetett volna. Minthogy azonban 1944-ben a gyári munkáslétszám még mindig a maximum körül volt, ez a kapacitáshoz képest magasabb munkáslétszám azt a kemény akaratot is mutatja, hogy a gyáripari telepeken tömörítéssé össze minden ipari munkáskéz, amely az országban egyáltalán rendelkezésre áll.

Egészen kivételes azoknak a gyáraknak száma, amelyeknek nem volt káruk: 388, az összes gyárak 8.0%-a. Budapesten csupán a gyárak 6.0%-a örülhetett annak, hogy ilyen csodával határos módon menekült meg. Egyes iparok között ebben a tekintetben alig volt különbség s ha talán az élelmezési és élvezeti cikkek gyártása, továbbá a papirosipar, a sokszorosító- és műipar, valamint a csont- és műanyagipar, a gumiipar, stb. körébe tartozó iparok aránylag könnyebben is szabadultak, a többi iparokban 6% is alig volt azoknak a gyáraknak száma, amelyek a háború befejeződésének pillá-

natában első nagy számadásukat károk nélkül tudták megejteni.

Az ipar 1945. évi helyzetét legelőbb a munkáslétszám adataival jellemezzük. A magyar gyáripár háborús károsodásainak felvázolása után most már kíséreljük meg képet adni arról, *milyen volt 1945-ben a dolgozó ipar helyzete. Kívánatos megoldásnak az kínálkoznék, hogy minden vonatkozásban az 1945. év derekára vonatkozólag szedjünk össze adatokat. Vannak olyan szempontok, amelyekre nézve ezt meg is tehetjük. Általában azonban az 1945. év egésze az, amelyről adatokkal rendelkezünk. Nagyobb bajt ez nem jelent, mert 1945 derekán a magyar gyáripár újjáépítése ugyan megindult, de még sok kívánni valót hagyott maga után. Az ipari élet észrevehetőben csak a következő esztendőben tért magához. Mégis vannak olyan lehetőségek, amelyek révén 1945 közepe táján is tudunk következtetni a gyáripár helyzetére. Elsősorban ilyenek a gyáripár körében alkalmazott személyzet létszámának adatai. A gyáripari munkásság létszámát t. i. július 2-ára vonatkozólag is ismerjük, — a többi alkalmazott adatait csupán október 1-éről. Minthogy a helyzetet leginkább a munkásság létszámának változásán át tudjuk jellemezni, az 1943-ban július 2-ára, valamint október 1-ére vonatkozó adatokat vetjük össze az 1945. éviéekkel:*

Ipari főcsoport	Munkások száma			
	1943. VII. 2.	1943. X. 1.	1945. VII. 2.	1945. X. 1.
I.	62.286	64.939	36.555	42.188
II.	110.962	118.386	28.858	40.151
III.	7.516	7.550	8.040	8.455
IV.	35.233	32.921	11.986	15.424
V.	15.536	15.025	3.452	4.703
VI.	431	418	109	127
VII.	6.015	5.800	992	4.039
VIII.	2.523	2.530	3.776	1.117
IX.	1.212	1.227	562	606
X.	54.275	58.573	22.132	33.769
XI.	10.651	15.608	3.631	4.253
XII.	7.534	7.799	2.406	3.216
XIII.	39.594	44.023	21.000	28.025
XIV.	25.352	25.616	12.276	15.617
XV.	9.858	10.002	5.200	6.189
Összesen:	388.978	410.417	160.975	207.879

Közvetlenül a második világháború befejezését követő időben a gyáripár az 1943. évi munkáslétszám felét sem tudta foglalkoztatni, — csupán 41.38%-át. Különösen nagy volt a munkáslétszám zuhanása a gépgyártásban (100 : 26), a kő-, föld- és üvegiparban (100 : 34), a faipar-

ban (100 : 22), a bőrparban (100 : 16.5). Enyhébb volt a létszám összezsugorodása a vas- és fémiparban (100 : 59.6), a fonó- és szövőiparban (100 : 40.8), az élelmezési iparban (100 : 53.8), a vegyészeti iparban (100 : 48.4) s a sokszorosító- és műiparban (100 : 52.7). Egyes ipari főcsoportokban, — elsősorban a közhasznú villamos energiatermelés és elosztás és a gumiipar telepein — a munkáslétszám még nagyobb is volt 1945 júliusban, mint két évvel előbb.

A magyar ipar újraéledésének hirdetője az a körülmény, hogy 1945 őszére három hónap alatt a munkáslétszám már több mint egynegyed részével (29.1%-kal) lett nagyobb, mint július 2-án. Különösen a gépgyártási (+39.1%), a bőrpari (+30.7%), a fonó- és szövőipari (+52.6%) vállalatok munkamenetében támadt sok új munkaalkalom, bár a papiros-, az élelmezési és a vegyészeti iparok is erős fejlődést mutattak. Így történt, hogy 1945 októberében a két évvel ezelőtti munkáslétszámnak újra több mint 52%-a talált helyet: a vas- és fémiparban 66.2%, a bőrparban 70.1%, az élelmezési iparban 65.9%, a vegyészeti iparban 61.1%. Az élelterő ismét visszatért a magyar gyáriparba.

Ezeknek az adatoknak a birtokában szinte kisebb jelentősége van azoknak a számoknak, amelyek segítségével — mindig október 1-ére vonatkoztatva — a többi gyári személyzet számát hasonlítjuk össze: a gyárvezetők száma 1943-ban 6.127, 1945-ben 4596 volt; az egyéb tisztviselők 1943-ban 51.564, 1945-ben 27.289; a művezetők 1943-ban 6980, 1945-ben 5199.

Igy is jól megérthetjük az ipar újjászervezésének sok nehézségét. A művezetők számában aránylag csekély csökkenés mutatkozott. A gyárvezetőkében is. *Az egyéb tisztviselők száma azonban csaknem felére zuhant vissza.* Ez a csökkenés egyaránt vonatkozik az ipartelepi és központi tisztviselőkre.

A munkáslétszámban előbb vázolt komoly gyarapodással lehet megmagyarázni azt a tényt is, hogy az 1945. évi átlagos munkáslétszámban nem látszott akkora leszakadás a korábbi évekkal szemben, mint a július 1-ére vonatkozó adatok szerint. 1938-ban az átlagos munkáslétszám 288.512 volt, 1943-ban 391.838, 1945-ben 178.931.

Az átlagos munkáslétszám tehát 1945-ben nem érte el az 1943. évi munkáslétszám felét (pontosan 47.5% volt), de a

második világháborút megelőző év átlagos munkáslétszámának felerészén túl-emelkedett (62% volt). *Ebben a vonatkozásban tehát a magyar gyáripár 1945. évi helyzete jobbnak látszott, mint amire tanulmányunk egyéb részeiben következtettünk.* A magyarizációt is érintettük. *A gyáripár sok sebből vérző teste miatt azonban a munkanap- és munkaóráteljesítmény az egykori időkének jóval mögötte maradt, — inkább mint az átlagos munkáslétszám adatai:*

Év	A munkások	
	munkanap- teljesítménye	munkaóra- teljesítménye
1938	83.620.447	703.675.870
1943	113.779.136	1.006.330.202
1945	42.759.607	355.664.785

Mérőszámok:

ha 1938=100, 1943=136.1, 143.—, 1945=51.1 50.5
ha 1943=100, 1938=73.5, 69.9, 1945=37.6 35.3

A munkanap-teljesítmény tekintetében gyáripárunk 1945-ben még messze

maradt az 1938. évi eredmény mögött, az 1943. évi csúcsot pedig még kevésbé közelítette meg. Szinte pontosan ugyanaz áll a munkaóráteljesítményre. És ha az adatokat abban az értelemben tesszük latra, hogy a munkáslétszám vagy a munkanap- és munkaóráteljesítmény süllyedése volt-e nagyobbarányú: nem kétséges, hogy az utóbbi volt. *Az újrászervezkedő gyáripár munkásságának lehető széles tömegeit iparkodott ismét összefogni, munkanapot és munkaórát azonban nem tudott ugyanolyan mértékben biztosítani számukra.*

Egy érdekes tanulság: a küszködő gyáripárban a nagyobb gépi erővel rendelkező üzemek szerepe megnövekedett. A munkáslétszám kérdésére más vonatkozásban alább még visszatérünk. Előbb azonban nézzük meg azt, hogy az ipartelepek hogyan oszlottak meg erőgépek, valamint villamosárammal dolgozó motoraik löereje szerint. Az alább közölt 1945. évi adatok csupán a működő ipartelepekre vonatkoznak:

Az erőgépek és motorok lóerőszáma	Ö z o m o k					
	1938	száma 1943	1945	1938 százaléka	1943	1945
Legfeljebb 10	755	783	545	21.5	19.9	18.4
11—20	456	496	369	13.0	12.6	12.4
21—50	620	720	507	17.7	18.3	17.0
51—100	678	775	622	19.3	19.7	20.9
101—200	468	540	424	13.3	13.7	14.2
201—500	273	303	251	7.8	7.7	8.4
500-nál több	262	319	259	7.4	8.1	8.7
Összesen:	3512	3936	2977	100.0	100.0	100.0

A sorok értékei — az egyes csoportokba tartozó ipartelepek száma — mindenütt csökkentek. 1943-mal szemben az esés még jobban húsba vágó volt, mint 1938-ban. De ejtsük meg az összehasonlítást a két év közül bármelyikkel szemben, látnivaló, hogy *elsősorban azoknak az ipartelepeknek száma lett kisebb, ahol kisebb volt az erőgépek és a villamos motorok löereje.* A 100—200 vagy 500 lóerőnél is nagyobb géprendszerre támaszkodó gyárak száma maradandóbb volt, mint a kisebb üzemeké. Ez mindenesetre olyan tanulság volt, amelynek az újjáépülő magyar ipar jelentős hasznát vehette.

Az erőgépek és motorok számánál szinte fontosabb annak a statisztikai vizsgálata, hogy a gépeknek mekkora volt az üzemóráteljesítményük az egyes években.

Csak a fontosabb géptípusokat emeljük ki egyenként:

Gépek megnevezése	Évi munkatéljesítmény 1000 órában		
	1938	1943	1945
Gőzkazánok	4.979	6.072	2.574
Túlhevítők	2.538	2.771	1.239
Stabil gőzgépek ..	1.937	1.680	837
Előmelegítők	939	1.220	597
Gőzturbinák	532	671	319
Gőzlokomobilok és félstabil gőzgépek	688	778	311
Generátor gázmo- torok	1.054	1.023	641
Vízi turbinák, ke- rekek	374	330	259
Diesel motorok ..	367	191	128
Egyéb erőgépek ..	184	360	72
Összesen:	13.592	15.096	6.977

Ha figyelembe vesszük, hogy 1945 első felében a termelésnek milyen rendkívüli nehézséggel kellett megbirkóznia,

ezeket az adatokat jóval kedvezőbbeknek kell tartanunk, mint első pillanatra látszanak. Amellett valószínű, hogy az 1945. évi üzemórateljesítményből az év második felére sokkal nagyobb rész esett, mint az év első hónapjaira. Amint tehát a gyáripar a háború nyomása alól felszabadult, nagy lendülettel állította munkába megmaradt gépeit s a termelés művét nemcsak megindította, hanem a régi arányok felé is közelítette. Már kevésbé állapíthatnók meg ezt a villamosenergia felhasználásából:

Év	Saját telepen termelt villamos energia 1000 kw-óra-ban	Idegen telepről beszerzett
1938	290.784	556.239
1943	334.588	985.158
1945	70.954	248.971

A saját telepen termelt villamosenergia felhasználása szinte veszedelmesen összezsugorodott. Nyilván a telepek megrongálódásával is összefüggött ez. De az idegen telepről beszerzett villamosenergia fogyasztásában is sokkal nagyobb kiesés mutatkozott, mint előbb láttuk az erőgépek üzemórateljesítményeinél. Ezért a gyáripari termelés a második világháború után még sokkal közvetlenebb kapcsolatba került a szénfelhasználással s ugyancsak függvényévé vált a széntermelés változásának. Ha a magyar széntermelést nem tudtuk volna újra jelentősen fokozni, a gyáripar s ezzel egész közgazdasági életünk válságba jutott volna. De hullámvölgy után ismét hullámhegy hátára tudott kapaszkodni. Az első időben azonban kemény gondot jelentett az ipar újjászervezésére irányuló munkában a tüzelőanyag kérdése. Nézzük csak meg az alábbi adatokat:

Év	A gyáripar tüzelőanyagfelhasználása szén kocsz millió q-ban	
1943	64.2	1.3
1945	20.9	0.4

Az 1945. évi szén- és kokszfelhasználás messze esett a két évvel azelőttitől. De mégis: mennyi verejtékbe került, hogy a leromlott berendezések mellett az ipar számára szükséges szénmennyiséget is elő lehetett teremteni.

A magyar ipar súlyos megrendülését a betölthető munkahelyek száma is igazolja:

Ipari főcsoport	Munkahelyek száma	
	1943	1945
I.	69.840	56.762
II.	132.492	69.208
III.	7.979	8.156
IV.	65.969	46.162
V.	28.294	17.792
VI.	1.074	518
VII.	11.229	9.118
VIII.	3.568	4.065
IX.	2.263	1.766
X.	65.170	53.713
XI.	23.704	13.796
XII.	9.898	8.102
XIII.	78.561	64.987
XIV.	30.235	26.222
XV.	12.311	10.103
Összesen:	534.608	382.314

A betölthető munkahelyek száma a gyáripar egészében 28.5%-kal csökkent. Szinte földrengésszerű volt a munkahelyek számának hirtelen összeroppanása a gépgyártásban; 1945-ben az egykori munkahelyeknek csaknem a felerészét, 47.7%-át, hiába kerestük volna. Nagy volt a megrázkódtatás a kő-, föld- és üvegiparban, a faiparban, a ruházati iparban, a vas- és fémiparban is. Elég nagy része megmaradt az egykori munkahelyeknek a papirosiparban (81.9%), a sokszorosító- és műiparban (82.1%) s a sörté-, szőr- és bőrparban. A gumóipar ritka kivételt alkotott: a munkahelyek száma itt 1945-ben észrevehetően emelkedett.

Kapacitás és kihasználás. Figyelemmel a magyar gyáriparnak 1945-ben kialakult súlyos helyzetére, meg kell vizsgálnunk azokat az adatokat, amelyek arról szólnak, hogy az ipartelepek száma, az átlagos munkáslétszám és a munkahelyek száma miként oszlott meg az üzemek között a szerint, hogy azok kapacitása mennyire volt kihasználva:

%	Ipartelepek száma			Átlagos munkáslétszám és munkahelyek száma	
	1938	1943	1945	1945	1945
0	90	156	1109	—	48.893
1—10	79	90	598	14.856	48.788
11—20	138	184	693	31.901	68.521
21—30	269	422	693	33.777	70.765
31—40	369	425	408	18.192	40.768
41—50	547	606	334	25.420	36.665
51—60	470	488	214	22.451	30.806
61—70	530	451	106	18.301	21.814
71—80	587	555	105	6.093	7.789
81—90	285	341	41	1.689	2.884
91—99	83	89	3	301	404
100	274	307	37	3.744	4.217

1938-ban kevés olyan ipartelep volt, amelyik nem dolgozott; 1943-ban már több volt, 1945-ben azonban az ipari üzemeknek számottevő részében, bár a munkahelyek bőségesen rendelkezésre állottak, a műhelyek mégis üresen tátongtak.

1938-ban egész gyárparunkat olyan ipartelep jellemezte, amely kapacitásának 56.6%-át használta ki. 1943-ban ez a középérték 54% volt, 1945-ben pedig 21.7%.

Szinte meglepők szemlénknek ezek az adatai; ha azonban tudjuk, hogy a háborús évek alatt a legmesszebbmenő módon megvédték bizonyos iparok teljesítőképességét, mások viszont gyakran munkaerőhiánnyal küzdöttek, megtaláljuk rá a természetes magyarázatot. És az is érthető lesz, hogy azoknak az ipartelepeknek száma, amelyek kapacitásuknak 80—90%-ánál nagyobb, vagy éppen 100%-os kihasználásával dolgoztak, 1943-ban több volt, mint a világháború előtt. De éppen így az is világossá válik, hogy bármennyire kietlen lett az előbbi évekhez képest az 1945. évi számsor, — valaha t. i. a sor alakulása többé-kevésbé szinte szabályos volt: tető felé emelkedő, majd aztán eső görbe alakját mutatta, — most azzal, hogy homlokegyenest ellenkező változatban lépett fel, a nem dolgozó ipartelepek száma magas lett. A kapacitásnak csekély százalékára támaszkodó üzemek száma egyenesen kiugrott 1945-ben, az erősebben kihasznált ipartelepek száma pedig gyorsan fogyott. Az utolsó előtti kategóriában már csaknem teljesen el is fogyott volna, ha sajátos körülmények folytán nem akadt volna néhány gyár, amely 1945-ben is teljes üzemmel dolgozott s ezzel a görbe süllyedő vonalát legvégül ismét felfelé billentette.

A gyáripari munkásság tömegei azonban azokban az ipartelepekben halmozódtak össze, amelyek kapacitásuknak legfeljebb 50%-áig használtattak ki 1945-ben. Ha szerencsére voltak is ipartelepek, amelyek teljes erővel dolgoztak, ezek munkáslétszáma az egész munkástömeghez képest szerény volt. Igaz, ennek részben az volt az oka, hogy ott, ahol az ipartelepek jó sorsa megengedte a munkahelyek 80, 90, vagy éppen 100%-os kihasználását, a munkahelyek száma általában csekély volt. Az összes munkahelyeknek csupán 1.96%-a. Annál fájóbb volt, hogy az összes munkahelyek 12.8%-a teljes tétlenségre volt kárhóztatva. Azok

az üzemek, amelyek nem voltak ugyan ennyire sanyarú helyzetben, de munkahelyeiknek legfeljebb 50%-át tudták betölteni, az összes munkahelyek 69.4%-a voltak. Ez az eredmény megint csak odavezet bennünket a tanulsághoz, hogy a magyar gyárpar 1945 nyarán döbbenetesen súlyos kérdőjelekkel számolt akkor, amikor arról volt szó, hogy a munkahelyekre munkásokat kellett volna beállítani. *Az egész magyar közgazdaság jövője múlt azon, hogy a munkahelyeken megmaradt gépek és munkaeszközök ne rozsdásodjanak, ne romoljanak, hanem a termelés érdekében dolgozzanak.*

Vizsgáljuk csak meg, hogy az üzemben levő ipartelepek átlagos munkáslétszáma miképpen alakult a gyárak munkáslétszámának nagysága szerint alakított csoportokban. A közlendő adatok megértése érdekében felhívjuk a figyelmet arra, hogy táblázatunk a három időpontban — melyekre a közlések vonatkoznak — nem mindig ugyanazoknak az ipartelepeknek adatait sorolja fel, hanem az egyes években adódott helyzethez simul. (L. a túloldali felső táblázatot.)

Azoknak az ipartelepeknek száma, amelyek legfeljebb 20 munkást tudtak foglalkoztatni, alig változott. Viszont a többi csoportokban — leginkább az 500—1000 vagy az 1000-nél több munkást foglalkoztató ipartelepek esetében — az üzemek száma annál kevesebb volt 1945-ben.

A háború rombolásai és egyéb megpróbáltatások vaskézzel szorították le az ipartelepek munkáslétszámát s löktek vissza a kevesebb munkást foglalkoztató üzemek közé olyanokat, amelyek korábban nagyobb munkáslétszámmal büszkélkedtek. De bár a második világháború folyamán a nagyobb ipari vállalatok széttelepítését sokfelé külföldön is végrehajtották (a levegőből érkező támadások ellensúlyozására), a jövő azoké az ipartelepeké, amelyeknek nagyobb a központjuk s magas a munkáslétszámuk. A gazdasági koncentrációnak a gyárpar fejlődésében Magyarországon még olyan lehetőségei vannak, amelyek a távolabbi jövőben a középüzemek helyett újra a nagyüzemek számát és munkáslétszámát fogják növelni. És hogy a tipikusan nagyüzemeknek milyen döntő súlya volt még 1945 nyarán is Magyarország gyárparában, azt az általunk használt adatkinccs néhány másik adaléka is meggyőzően mutatja: a kisebb számú mun-

Termelő munkát végző ipartelepek átlagos munkáslétszámuk nagyságcsoportjai szerint:

Ipartelepek:	1938	1943	1945
Legfelj. 20 munkást foglalkoztató üzemek			
a) száma	2.089	2.181	2.168
b) átlagos munkáslétszáma	20.050	20.246	18.199
c) betölthető munkahelyeinek száma ..	—	—	59.703
21—50 munkást foglalkoztató üzemek			
a) száma	897	966	521
b) átlagos munkáslétszáma	28.986	31.313	16.966
c) betölthető munkahelyeinek száma ..	—	—	45.939
51—100 munkást foglalkoztató üzemek			
a) száma	419	443	238
b) átlagos munkáslétszáma	29.216	30.949	16.498
c) betölthető munkahelyeinek száma ..	—	—	36.307
101—200 munkást foglalkoztató üzemek			
a) száma	232	288	144
b) átlagos munkáslétszáma	32.931	39.660	20.043
c) betölthető munkahelyeinek száma ..	—	—	39.451
201—300 munkást foglalkoztató üzemek			
a) száma	90	104	53
b) átlagos munkáslétszáma	22.163	25.929	13.116
c) betölthető munkahelyeinek száma ..	—	—	28.351
301—500 munkást foglalkoztató üzemek			
a) száma	75	105	59
b) átlagos munkáslétszáma	29.179	42.584	21.835
c) betölthető munkahelyeinek száma ..	—	—	37.272
501—1000 munkást foglalkoztató üzemek			
a) száma	75	72	32
b) átlagos munkáslétszáma	48.816	50.467	20.365
c) betölthető munkahelyeinek száma ..	—	—	34.423
1000-nél több munk. foglalkoztató üzemek			
a) száma	34	49	17
b) átlagos munkáslétszáma	77.171	150.690	49.703
c) betölthető munkahelyeinek száma ..	—	—	51.975

kást foglalkoztató ipartelepek átlagos munkáslétszáma a betölthető munkahelyekhez képest szinte töredék volt: a legfeljebb 20 munkással dolgozó üzemekben 4.8%, illetve a saját munkahelyek 30.5%-a, a 20—50 dolgozót foglalkoztató üzemekben 4.4%, illetve 36.9% s végül az 51—100 munkással dolgozó üzemekben 4.3%, illetve 45.4%.

Alig jobb a helyzet a 101—200 munkású üzemekben (5.34%, 50.8%), a 201—300 munkásnak kenyeret adott üzemek csoportjában pedig éppenséggel megint igen rossz (3.43%, 46.26%).

A nagyobb üzemegységeknél a helyzet tökéletesen más. Leginkább az 1000-nél több munkást foglalkoztató ipartelepeknél, ahol az üzemek munkahelyei közül 1945 nyarán is 95.62%-ot tényleg igénybevettek: azaz a gyáriparnak újjáépülése a legnagyobb üzemeknek volt leginkább megbecsülendő tulajdonsága.

Mozaikszerű kép a gyáripari termelés egyes ágairól és cikkeiről 1945-ben. Képet adtunk a magyar ipar nagyon sávár helyzetéről 1945 nyarán. Pedig, ha

a vizsgálat tükrét megfordítjuk és a gyáripari termelés néhány cikkéről feljegyezzük a termelés mennyiségét 1943-ban és 1945-ben, még inkább meglátszik a feladatnak rendkívülisége, amelyet a magyar ipar újjáteremtése érdekében rövid időn belül meg kellett oldani. A *nehézipar* termelésének egy-két fontos cikkében ilyen eltolódások mutatkoztak:

Megnevezés	Termelés mennyisége 1000 q-ban	
	1943	1945
Ingot	7260	1232
Vas- és acélrúd	1217	462
Vas- és acélöntvények ..	691	88
Vas- és acéllemez	924	165
Drótszeg	82	13
Csavaranyag	69	19
Acélsín	340	84
Kovácsolt vas- és acélcső	353	40

Pedig ezekben a cikkekben a termelés valahogyan mégis csak megindult. Sokkal rosszabb volt a helyzet a *gépgyártás* terén:

Megnevezés	Termelés darabszáma	
	1943	1945
Zárt és nyitott tartányok	133	5
Dinamógépek, transzformátorok	51	3
Vasúti mozdonyok, szerkocsik, teherszállító kocsik	140	19

A kő-, agyag- és földipar köréből a gránit-, bazaltkő, a kaolintermelés és a burkolatkövek előállítására csak nem teljesen megszűnt. Az úgy-ahogy vánszorgó homok- és kőtermelés az egykori arányoknak halvány mását is alig mutatta. Nem tudott komolyabban nekilendülni az épülettégla gyártása sem, csak a fedélcserepek előállításában bírt az ipar a nagy szükségletnek úgy-ahogy eleget tenni. Vontatottan bár, de a cementgyártás is ébredezett. A talpbőr- és felsőbőrtermelés az elháríthatatlan nyersanyaghiány következtében egyharmadára súlylyedt. A pneumatikatermelés szinte teljesen megszűnt. A textilipar üzemeiben a pamutszövetgyártás leküzdötte az első akadályokat, sőt a gyapjúszövetgyártás is — bár csak egyötöd része volt az egykorinak — lélegzethez jutott. A papirosipar azonban súlyos időkötést élt át. A nyomó- és írópapiros előállítása 1945-ben a két évvel azelőttinek csak 6.1%-a volt. A csomagolópapírostermelés sem sokkal több, mint 7%-a annak. Ezzel szemben az élelmezési iparban biztató volt a búzaliszt- és búzadaraelőállítás, — nem sokkal kevesebb, mint a két év előtti. Ugyanez állott az egységes rozslisztre. Az élelmezési iparnak egyéb ágai, különösen a gyümölcs- és húskonzervgyáraknak a munkássága azonban — valamint a vaj- és sajtgyáraké s a cukorgyáraké — csaknem teljesen megsemmisült. Csak a szesz- és likörgyártásban mutatkozott valamelyes mozgalom.

A vegyészeti ipar becsületét az ásványolajtermelés mentette meg: az 1945. évi nyers ásványolajtermelés 78.26%-a, a benzintermelés 84.71%-a, a kőolajtermelés pedig 68.06%-a volt az 1943. évié. Hogy a vegyészeti ipar hamar igyekezett rendbeszedni a maga portáját, mutatja az, hogy a napraforgóolaj, a füstölő kénsv és néhány más cikk előállítása is megkezdődött.

Az általános gazdasági helyzet nyomása is gondokkal terhelt napokat hozott az iparra. 1945 derekán s az azt követő hónapokban a gyárpar gyakran kriti-

kus helyzetét nem csupán a háborúval összefüggő okok idézték elő. Az ipar erősebb foglalkoztatására támaszkodó tevékenységének a gyárpar számos ágában szerepe volt a nyersanyaghiány, a hazai nyersanyagok hiányának, vagy nem elegendő voltának. Komoly gondokat okozott a gyártási segédanyagok biztosításának kérdése is.

Sokfelé az is gátolta a termelő munkát, hogy a gyárpari gépeket nem mindig használták ki gazdaságosan. A gépeket sokszor nem rendeltetésszerűen vették igénybe.

A szükséges átalakítások nem történhettek meg azonnal. 1945 nyarán és őszén a munkateljesítményt a ki nem elégitő élelmezési helyzet is kikezdte. Mennyi gyárhelyiség volt a télen fűtetlen. Mennyi munkás volt kénytelen munkahelyét elhagyni, hogy a kályha mellett kissé felmelegítse megmerevedett tagjait. Sokfelé a gépek működésében is zavarok léptek fel a hideg műhelyekben.

Nem volt kifogástalan a felhasználásra kerülő anyagok minősége sem. Egyik másik iparban növelte a bajokat, hogy az anyaggal való spekulációs tevékenység az ú. n. szabadpiacon felhajtotta az árakat s hogy a nyersanyagok eladói az új gyártmányból bizonyos — még pedig egyre növekedő — részt is követeltek. Az üzemekben általában furesa, pénz- és naturálgazdasági elemek keveredéséből álló, vállalati élet alakult ki.

A tömegcikkeket jobb viszonyok között termelő cement- és mészgyárak helyzete is bizonytalan volt: a súlyos vagonhiány következtében alig tudták kielégíteni a keresletet.

A faiparban az a veszedelem fenyegetett, hogy meglehetősen általánossá vált a műfának tűzifa gyanánt való felhasználása. Volt olyan pillanat, amikor attól kellett tartani, hogy az erdők fékezhetetlen irtása következtében legnemesebb fáink használatnak el tűzifaanyagként, amelyeket nem lehet majd pótolni.

A textilipar normális pamut- és gyapjúszükségletének bizony csak nagyon csekély része állott rendelkezésre. Az ipar nehezen várta az orosz bérmunkászerződés alapján behozatalra kerülő nyersanyagokat, amelyek a pamut- és bizonyos mértékben a gyapjúiparban is lényeges enyhülést ígértek.

A vegyészeti ipar azon kesergett, hogy a pénzérték romlása következtében nem tudja megfelelő áron eladni cikkeit.

A külföldi nyers- és segédanyagokban itt is óriási mértékű volt a hiány.

A gépipar, amely munkálatainak túlnyomó részét ebben az időben *jóvátételi és újjáépítési* munkák végzésére fordította, — mint ezt másutt említettük — alkalmazottainak számát tekintve aránylag gyorsan magához tért. Itt meg az volt a sajnálatos helyzet, hogy a gépipar sokkal több munkást tudott volna alkalmazni, de a *megfelelő munkásanyag* nem állott rendelkezésre. A gépgyártás üzeméinél látszott meg legvilágosabban az is, mekkora problémát jelent az ipar számára, hogy *forgótökéje* a kialakult és állandóan emelkedő *árszinthez viszonyítva alig jöhetett számba*. A termelést szinte máról-holnapra a jóvátételi munkára adott *előlegek* biztosították.

A kisipar helyzete látszólag nem rendült meg annyira, mint a gyáriparé. Tanulmányunk más részében iparkodtunk a *kézművesipar* fejlődését is vázolni. Mivel pedig a magyarországi ipari termelésnek nem alárendelt része esett kisipari üzemekre, vizsgálódásainkat a kisiparra vonatkozólag is tovább kellene vezetni. Sajnos, erre alig van módunk. A kisiparban szakmák szerint 1945-ről csak az iparosmesterek adatait ismerjük, a segédékét és tanoncokét nem, — pedig az ipartestületi statisztika ezeket rendszerint fel szokta tüntetni. Be kell majd érünk azzal, hogy a nagyobbszámú mestert magukban foglaló iparágakat soroljuk fel 1938-ban és 1945-ben. És előrebocsátjuk ezt a szűkszavú, de mégis hasznos adatközlést:

Év	Az ipartestültekhez tartozó		
	mesterek	segédék	tanoncok
	s z á m a		
1938	189.214	147.154	68.313
1943	192.875	171.232	68.614
1945	175.966	106.190	48.832

A kisiparhoz tartozó mesterek számában úgy a második világháborút megelőző időkhöz, mint a háború utolsó éveire képest kisméretű csökkenés mutatkozott. *A mesterek — vállalatok száma — tekintetében a kisipar átvészelt a nehéz idöket*. Nincs még pontos adatunk arról, hogy a kisipar üzemi berendezéseit milyen károk érték. De az a körülmény, hogy a kisipar 1945 végén egykori segédeinek 72.16%-át, a tanoncoknak pedig 71.48%-át tudta foglalkoztatni, biztató jel arra nézve, hogy *a kézművesipart nem*

sujthatta akkora károsodás, mint a gyáripar.

A kézművesipar s annak az a része is, amelyről mint középipari vállalatokról szoltunk, közvetlenül a második világháború vége után, minden valószínűség szerint *megközelítően egykori erejének birtokában állhatott neki annak a munkának*, amely az ország számára létfontosságú javak előállítására és az *egyszerre különös jelentőségre jutott javítási és újjáépítési munkákra irányult*.

A nyersanyagellátás gondjai, amelyek a gyáripar tevékenységét sokszor sötét felhőkkel árnyékolták be, a kis- és kézművesipar területén bizonyára kevésbé léptek fel. *A kisipar a maga kisebb igényeivel, alkalmazkodóképességével jól tudta érvényre juttatni régi erényeit s ezzel létét is biztosítani*. A romok között tároló sok anyag, ócskavas, hulladék a kisipar kezében szinte arannyá vált és annak tevékenységén át került be ismét hasznos jószágok formájában a nemzeti vagyon állagába.

Nagyobb mesterlétszámot a következő iparágak mutattak:

Iparágak	Mesterek száma	
	1938	1945
Ácsok	6.221	5.192
Arany- és ezüstművesek, ékszerészek	711	839
Asztalosok	13.523	12.233
Autószerelők	256	349
Bádogosok	2.100	1.643
Borbélyok és fodrászok	12.172	7.801
Cég- és címfestők	309	322
Cementiparosok	135	506
Cipészek	26.096	22.616
Cukrászok	1.242	1.270
Csizmadiák	5.478	4.411
Építőmesterek	1.049	979
Férfiszabók	14.958	13.378
Fényképészek	1.123	726
Géplakatosok, lakatosok	5.355	5.180
Hentesek és mészárosok	10.728	8.486
Kárpitosok	1.405	1.276
Kéményseprők	600	578
Kocsigyártók, bognárok, kerékgyártók	6.456	5.470
Kovácsok, szerszámkovácsok	11.984	9.644
Kőművesek	11.491	9.977
Mázolók, fényezők	903	1.100
Molnárak	3.640	3.021
Műszerészek	1.322	1.799
Nőiszabók	9.166	9.648
Nyergesek és szíjgyártók	1.477	1.192
Sütők	4.294	3.411
Szobafestők	3.401	2.597
Szűcsök és szörmesapka-készítők	1.192	1.148
Tetőfedők	807	642
Tímárok	225	267
Villanyszerelők	1.963	1.974
Női divatkalap-készítők	1.172	927

A kis- és kézműiparosságnak iparágak szerint való felépítésében — a nagy összeomlás után is, még mindig megmaradtak a régi időkből való jellemvonások. A cipészek, a férfiszabók, az asztalosok, a borbélyok és fodrászok, a kovácsok és kőművesek közül került ki a magyar kisiparosság derékhada 1945-ben is. Ezekben az iparokban azonban mindenütt megritkult a mesterek sora. Ha nem is annyira, mint a borbélyok és fodrászok között, akiknek szinte kétötöd része elkallódott a nagy viharban, de mindenütt megérződött a második világháború hatása. A mesterek, illetőleg az üzemek száma megfogyott és bizonytalan, hogy az a nagy gazdaság-társadalmi átalakulás, amelynek színhelye lett Magyarország, megengedi-e még egyszer, hogy ezeknek az iparoknak a kerete kitöltődjék.

Egyes iparágakban azonban érdekes módon ellentétes volt a fejlődés. Leginkább feltűnő a női szabók szaporodása s a változásban bizonyára nem annak hatását kell látnunk, hogy meglepetés-szerűen, hirtelen megnőtt azoknak a megrendelőknél száma, akik a nőiszabók munkáját igénybevették, mintsem inkább azért, hogy ebben az iparban sokan kerestek menedéket, akiknek talán korábban is volt képesítésük, de iparigazolványukat nem váltották ki.

Azoknak az iparoknak sorában, amelyek mestereinek száma szintén nagyobb volt 1945-ben, mint 1938-ban, ott látjuk még az *autószerelőket*: a sok autórónes újjáépítése nagy munkalehetőséget nyújtott 1945-ben; a *cég- és címfestőket*, a *mázolókat és fényezőket*, a *műszerészeket és a villanyszerelőket*. Minden bizonnyal a technikai újjáépítés művével függött össze, hogy a *cementiparosok* száma annyira megszorodott; alighanem ez volt az oka annak is, hogy *az építőmesterek, a géplakátosok, a lakatosok és a tetőfedők száma csak kevéssel hanyatlott*. Végül még két feljegyzésre méltó mozzanat. A

tímáripár képviselőinek száma nagyobb volt 1945-ben, mint 1938-ban. Ennek a régi, megbecsült magyar kézművesipar-*nak* konjunktúrát nyújtott az inség, amely csupán átmenetileg mutatkozott csak a bőrellátásban. Ebben az esetben tehát *a tömegek fogyasztási igényeinek kielégítését célzó iparág megerősödéséről volt szó*. Normális időben örülni kellett volna annak, hogy olyan finom-ipar, mint az arany- és ezüstművesek s az ékszerészek ipara a nagy világégés végén Magyarországon szintén több mestert mondhatott magáénak, mintsem előbb. Az események ismerete azonban arra emlékeztet, hogy ennek az iparnak fellendülését az segíthette elő, hogy *a háború vége után ránk szakadt nyomorúságban a társadalom legszélesebb rétegei kényszerültek egykor megvásárolt arany- és ezüsttárgyaiktól és gyakran bár kicsi értékű, de annál kedvesebb ékszereiktől megválni*. A nagy kínálat teremtett ebben az iparágban olyan szükségletet, amelynek statisztikai bizonyosságát táblázatunk adta.

A múlt és a jövő határvonala. A statisztika adataira támaszkodva rajzoltuk meg annak a fejlődésnek vonalát, amelyen a magyar ipar eljutott a második világháborúig s annak végzetes eseményei után ott állott a lét és nemlét küszöbén. 1945-ben a magyar ipar nagyra-hivatottságának apostolai is nem egyszer rádöbentek a gondolatra, *ki lehet-e emelkedni abból a hullámsírhól, ahova Magyarország közgazdasági élete — és elsősorban ipara — süllyedt*.

Ez a tanulmány, amelynek sorait most lezárom, csak bevezetője, mintegy nyitánya az utána következőknek, amelyek hitet tesznek a mellett, hogy a magyar ipar a legsúlyosabb időkben sem tagadta meg magát s *a benne rejlő erőknek áldozatos kihasználásával gyorsan el tudott mozdulni a holtpontról*.

És biztos jövő felé menetel.

РЕЗЮМЕ

Публикуемый здесь в рамках серии репринтов „По следам исчезнувших статистик” очерк впервые вышел в свет в изданном в 1947 году Венгерской промышленной ассоциацией сборнике под заглавием „Промышленность Венгрии летом 1945 года”. Автор очерка, видный статистик и экономист, профессор и государственный деятель *Деже Лаки* производит обширный обзор истории венгерской промышленности и характеризует ее положение непосредственно после второй мировой войны.

SUMMARY

The study published recently in the reprint series entitled „In search of lost statistics” is a chapter of 1945, of the collected studies entitled „Reconstructing Hungarian industry” issued by the National Industry Association in 1947. The chapter deals with the Hungarian industry in the summer of 1945. In this, *Dezső Laky* a noted statistician and economist, professor and statesman provided an overall historical review of the Hungarian industry, and described its conditions just after World War II.

A KÉTFÉLE MUNKANÉLKÜLISÉGI STATISZTIKA MÓDSZERTANI ÉS FOGALMI ELTÉRÉSEI

1992 első negyedévétől kezdődően a munkanélküliek számáról és egyes jellemzőiről kétféle forrásból állnak rendelkezésre adatok. Az Országos Munkaügyi Központ (OMK) továbbra is folyamatosan, havonta közli a munkaközvetítő irodák nyilvántartásaiból nyert, a regisztrált munkanélküliekre vonatkozó adatokat. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) pedig negyedévenként adja közre lakossági adatfelvételéből, az ún. munkaerő-felmérésből származó eredményeket. Ez utóbbiban a munkanélküli fogalom a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (International Labour Office — ILO) 1985-ben nyilvánosságra hozott ajánlásait követi.

A nemzetközi statisztikai szervezetek igényei, valamint a hazai munkanélküliség erőteljes növekedése hívták életre a munkaerő-felvételt. A világon egyre több országban (az Európai Közösség országaiban kötelező jelleggel) térnek vagy tértek át már korábban a kettős munkanélküliségi statisztikára. A kétféle módszerrel számba vett munkanélküliség között egyes pontokon jelentős eltérések mutathatók ki. A módszerek és a fogalmak ismerete szükséges ahhoz, hogy ezeket megértsük és értelmezni tudjuk.

Az említett adatgyűjtések eltérő jellegéből következően nem azonos a megfigyelt sokaság. A lakossági adatfelvételben megfigyelt munkanélküliek köre két szempontból is jóval szélesebb rétegre terjed ki. Egyrészt az életkor tekintetében (15—74 év közötti személyeket kérdezik), míg a regisztrált munkanélküliek nem tartalmazzák a tanulókat és a nyugdíjasokat. Másrészt a lakossági adatfelvételben a más módon, tehát nem a munkaközvetítő irodák segítségével munkát keresők számbavételére is mód nyílik.

Eltérők az időpontok is, amelyre a kétféle munkanélküliségi adat vonatkozik. A regisztrált munkanélküliek esetében a tárgyhavi létszám adható meg, a lakossági adatfelvétel a hónap 12. napját tartalmazó hétre jellemző állapotot tükrözi, ez reprezentálja az egész hónapot.

Az országos munkaügyi szervezet információs rendszerében azt tekintik munkanélkülinek, aki megfelel az alábbi kritériumoknak:

- nincs jövedelmet biztosító munkája (e tekintetben azonban számos esetben engedményt tesznek, amennyiben a Foglalkoztatási Törvény megengedi, hogy a munkát kereső a mindenkori minimálbér összegénél alacsonyabb havi jövedelmet nyújtó munkát végezhesen);
- nem nyugdíjas, nem tanuló;
- foglalkoztatást elősegítő támogatásban nem részesül;
- munkát, állást vagy önálló foglalkoztatást keres;
- egy adódó állás elfogadására rendelkezésre áll;
- az állami munkaerőpiaci szervezet munkaközvetítő irodájában regisztráltatta magát.¹

A munkaerő-felvétel (a nemzetközi fogalmakat követve) munkanélkülinek azt tekinti, aki:

- a megfigyelés időszakában egyáltalán nem végzett munkát (és nincs is olyan munkája, amelytől átmenetileg távol volt);
- az elmúlt 4 hétben aktívan keresett munkát (itt tehát azok is szerepelnek, akik magán-munkaközvetítőn vagy hirdetés útján, ismerősök segítségével kerestek munkát vagy közvetlenül kerestek fel munkáltatókat);
- munkába tudott volna állni, ha talál munkát;
- korábban talált állást, de csak az elkövetkező 30 nap folyamán tudja megkezdeni a munkát.

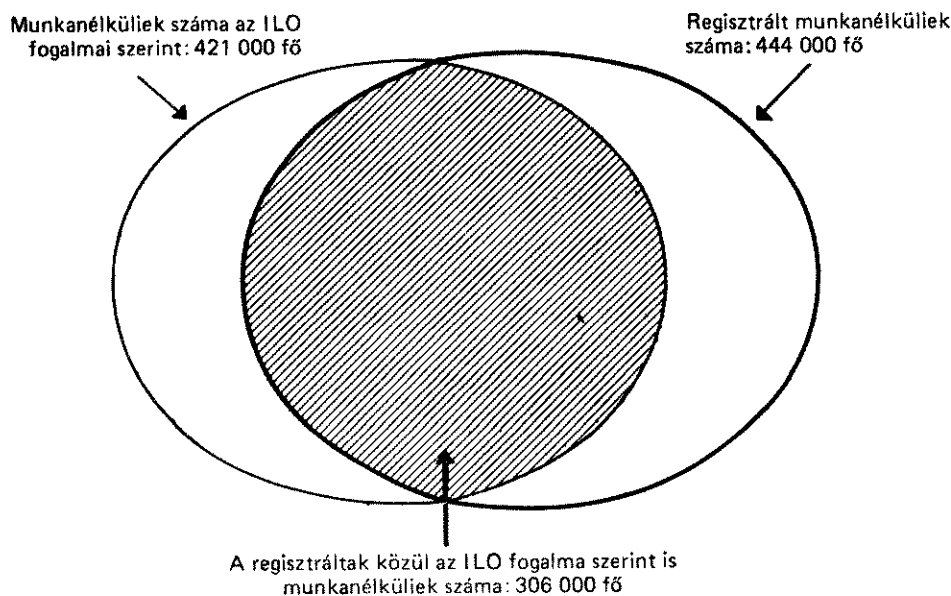
Az OMK és a KSH is közli az adataiból származó *munkanélküliségi rátát* (a munkanélküliek számának, valamint a foglalkoztatottak és a munkanélküliek együttes számának, azaz a munkaerőnek hányadosát). Az előbbiekből következően eltérő a két ráta számlálója, de a

¹ Információk a munkaerőpiaci szervezet által rögzített 1992. I. negyedévi adatok alapján. OMK-tanulmány. (Kézirat.)

nevezőben szereplő foglalkoztatotti létszám is különbözik, mivel más időpontra vonatkoznak. Az OMK az előző év vagy a tárgyév január 1-jére vonatkozó munkaerőlétszámhoz viszonyítja a tárgyhavi munkanélküli-létszámot. A KSH felvételében pedig nincs időbeli eltolódás, mindkét adat egyazon felvételtől származik, s így azonos időszakra vonatkozik.

A kétféle módon számba vett munkanélküliségi kört ábrán mutatjuk be.

Az ILO-fogalom szerinti munkanélküliek és a regisztrált munkanélküliek száma 1992 első negyedévében

Látható, hogy van egy tekintélyes közös rész, amely azokat tartalmazza, akik megfelelnek mind a kétféle fogalom kritériumainak.

Ugyanakkor jelentős számban vannak olyanok, akik nem szerepelnek a regisztrációban, mert más úton kerestek állást, és vannak olyanok is, akik regisztrálva voltak ugyan, de valamilyen okból kifolyólag nem feleltek meg a munkanélküliség nemzetközi kritériumainak. Egy részük dolgozott, tehát foglalkoztatott volt, nagyobb részük azonban nem tekintette álláskeresésnek a munkaközvetítő hivatalnál való jelentkezését és nyilvántartásba vételét. Ennek több oka is lehet. A regisztráltság nem esik mindig egybe a munkakeresési szándékkal, az előbbi bizonyos esetekben csak a munkanélküli ellátásban való részesülés igénye miatt történik. Sokan vannak, akik nem is remélnék segítséget a hivatalos szervektől a bejelentett — az OMK adatai szerint 12 500 — betöltetlen álláshelyek elenyészően alacsony számát ismerve. Az üres álláshelyek ráadásul még földrajzilag sem esnek mindig egybe az állást keresők képzettség szerinti igényeivel.

1. tábla

*A munkanélküliek számának korcsoportonkénti megoszlása**

Korcsoport (éves)	Az OMK		A KSH	
	által nyilvántartott munkanélküliek			
	száma (ezer fő)	megoszlása (százalék)	száma (ezer fő)	megoszlása (százalék)
17 évesnél fiatalabb	0,5	0,1	5,0	1,1
17—20.....	44,2	9,6	54,7	13,0
21—25.....	65,9	14,4	68,7	16,3
26—35.....	122,8	26,8	104,8	24,9
36—55.....	210,3	45,9	172,3	41,0
56—60.....	14,6	3,2	10,0	2,4
60 évesnél idősebb	0,1	0,0	5,9	1,3
<i>Összesen</i>	<i>458,4</i>	<i>100,0</i>	<i>421,4</i>	<i>100,0</i>

* 1991. I. negyedév.

Jelentős különbségek mutatkoznak a munkanélküliek korcsoportonkénti megoszlásában. Az OMK adataiban a fiatalabb és idősebb korosztályba tartozók kisebb létszámban és arányban szerepelnek. Ennek legfontosabb oka a segélyezési rendszerben keresendő, mely kizárja

a jogosultak köréből a tanulókat, nyugdíjasokat, a középfokúnál alacsonyabb oktatási intézményben végzeteket (a magasabb végzettségű pályakezdők is csak maximum 6 hónapig részesülhetnek munkanélküli-segélyben), az előnyugdíjazottakat és a korengedményes nyugdíjban részesülőket. (Lásd az 1. táblát.)

Bár a munkanélküliek számának legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása a két körben nem mutat jelentős eltérést, mégis érdemes megemlíteni, hogy a munkaerő-felvétel szerint némileg nagyobb közöttük a középfokú és az annál magasabb iskolai végzettségűek aránya. Ezek elhelyezkedési esélyei ugyanis valamivel jobbak, ezért közülük többen próbálkoznak nem a munkaközvetítőn, hanem más úton munkát találni.

2. tábla

*A munkanélküliek iskolai végzettség szerinti megoszlása**

Iskolai végzettség	Az OMK		A KSH	
	által nyilvántartott munkanélküliek			
	száma (ezer fő)	megoszlása (százalék)	száma (ezer fő)	megoszlása (százalék)
Általános iskola 8 osztályánál kevesebb	44,6	9,7	27,6	6,5
Általános iskola 8 osztálya	167,6	36,5	160,0	38,0
Szaktanulmányképző	147,7	32,2	126,2	30,0
Szakisola	6,2	1,4	6,1	1,4
Szakközépiskola, technikum ...	48,5	10,6	48,3	11,5
Gimnázium	31,0	6,8	36,7	8,7
Főiskola	8,3	1,8	10,1	2,4
Egyetem	4,5	1,0	6,4	1,5
<i>Összesen</i>	<i>458,4</i>	<i>100,0</i>	<i>421,4</i>	<i>100,0</i>

* 1992. I. negyedév.

A kétféle forrásból olyan információk is rendelkezésre állnak, amelyek vagy az egyik, vagy a másik adatgyűjtésből hiányoznak. A foglalkoztatáspolitikai eszközök alkalmazásáról, eredményeiről és ráfordításairól csak a munkaerő-közvetítő szervek nyilvántartásaiból lehet információkhoz jutni. Ugyanakkor a lakossági felvételtől megtudhatjuk a munkanélküliség átlagos időtartamát (28 hét). A gazdaságilag inaktív népességről is csak a munkaerő-felvétel tud információkat nyújtani. Így az „aktív” munkanélküliek mellett kimutatható a „passzív” munkanélküliek száma is (168 000 fő). Azok a munka nélkül levők sorolhatók ide, akik bár szeretnének munkát kapni, de nem keresnek, mert reménytelennek látják a munkához jutást vagy a környezetükben kialakult magas munkanélküliség, vagy megfelelő szakmai iskolai képzettségük hiánya miatt. Ismeretes az elkövetkező egy évben munkát keresni szándékozók száma (311 000 fő), s megbecsülhető képzettség és előző foglalkozás szerinti megoszlásuk is, melyből már óvatos következtetéseket lehet levonni a munkaerőpiac jövőbeni alakulásáról. A munkaerő-felvételből továbbá lehetőség nyílik a foglalkoztatottak és a munkanélküliek azonos időszakra vonatkozó számának különböző ismérvek (például népgazdasági ágak, ágazatok, foglalkozási főcsoportok stb.) szerinti összehasonlítására.

A jövőben meg kell tanulnunk együtt élni a kettős munkanélküliségi statisztikával. Mindkettő nagyon fontos információkat nyújt, s így egyik sem helyettesíthető a másikkal.

Cs. E.

A SZÜLETÉSEK ÉS AZ ABORTUSZOK ALAKULÁSA A FŐVÁROSBAN

Budapest lakónépességének száma 1980. és 1991. január 1-je között visszaesett (2059,3 ezerről 2018,0 ezerre), és a fogyást alapvetően a születések számának kedvezőtlen alakulása idézte elő.

Az élveszületések száma és aránya az 1974–1975. évi demográfiai hullámcsúcsot követően néhány éven át gyorsan, majd az 1980-as évtized során már lassúbb ütemben ugyan, de továbbra is szinte évről évre csökkent. 1980 és 1989 között évi átlagban 20,4 ezer gyermek született, 25 százalékkal kevesebb, mint az 1970-es években. Számuk az 1980-as évtized

a jogosultak köréből a tanulókat, nyugdíjasokat, a középfokúnál alacsonyabb oktatási intézményben végzeteket (a magasabb végzettségű pályakezdők is csak maximum 6 hónapig részesülhetnek munkanélküli-segélyben), az előnyugdíjazottakat és a korengedményes nyugdíjban részesülőket. (Lásd az 1. táblát.)

Bár a munkanélküliek számának legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása a két körben nem mutat jelentős eltérést, mégis érdemes megemlíteni, hogy a munkaerő-felvétel szerint némileg nagyobb közöttük a középfokú és az annál magasabb iskolai végzettségűek aránya. Ezek elhelyezkedési esélyei ugyanis valamivel jobbak, ezért közülük többen próbálkoznak nem a munkaközvetítőn, hanem más úton munkát találni.

2. tábla

A munkanélküliek iskolai végzettség szerinti megoszlása*

Iskolai végzettség	Az OMK		A KSH	
	által nyilvántartott munkanélküliek			
	száma (ezer fő)	megoszlása (százalék)	száma (ezer fő)	megoszlása (százalék)
Általános iskola 8 osztályánál kevesebb	44,6	9,7	27,6	6,5
Általános iskola 8 osztálya	167,6	36,5	160,0	38,0
Szaktanulmányok	147,7	32,2	126,2	30,0
Szakisola	6,2	1,4	6,1	1,4
Szakközépiskola, technikum ...	48,5	10,6	48,3	11,5
Gimnázium	31,0	6,8	36,7	8,7
Főiskola	8,3	1,8	10,1	2,4
Egyetem	4,5	1,0	6,4	1,5
Összesen	458,4	100,0	421,4	100,0

* 1992. I. negyedév.

A kétféle forrásból olyan információk is rendelkezésre állnak, amelyek vagy az egyik, vagy a másik adatgyűjtésből hiányoznak. A foglalkoztatáspolitikai eszközök alkalmazásáról, eredményeiről és ráfordításairól csak a munkaerő-közvetítő szervek nyilvántartásaiból lehet információkhoz jutni. Ugyanakkor a lakossági felvételtől megtudhatjuk a munkanélküliség átlagos időtartamát (28 hét). A gazdaságilag inaktív népességről is csak a munkaerő-felvétel tud információkat nyújtani. Így az „aktív” munkanélküliek mellett kimutatható a „passzív” munkanélküliek száma is (168 000 fő). Azok a munka nélkül levők sorolhatók ide, akik bár szeretnének munkát kapni, de nem keresnek, mert reménytelennek látják a munkához jutást vagy a környezetükben kialakult magas munkanélküliség, vagy megfelelő szakmai iskolai képzettségük hiánya miatt. Ismeretes az elkövetkező egy évben munkát keresni szándékozók száma (311 000 fő), s megbecsülhető képzettség és előző foglalkozás szerinti megoszlásuk is, melyből már óvatos következtetéseket lehet levonni a munkaerőpiac jövőbeni alakulásáról. A munkaerő-felvételből továbbá lehetőség nyílik a foglalkoztatottak és a munkanélküliek azonos időszakra vonatkozó számának különböző ismérvek (például népgazdasági ágak, ágazatok, foglalkozási főcsoportok stb.) szerinti összehasonlítására.

A jövőben meg kell tanulnunk együtt élni a kettős munkanélküliségi statisztikával. Mindkettő nagyon fontos információkat nyújt, s így egyik sem helyettesíthető a másikkal.

Cs. E.

A SZÜLETÉSEK ÉS AZ ABORTUSZOK ALAKULÁSA A FŐVÁROSBAN

Budapest lakónépességének száma 1980. és 1991. január 1-je között visszaesett (2059,3 ezerről 2018,0 ezerre), és a fogyást alapvetően a születések számának kedvezőtlen alakulása idézte elő.

Az élveszületések száma és aránya az 1974–1975. évi demográfiai hullámcsúcsot követően néhány éven át gyorsan, majd az 1980-as évtized során már lassúbb ütemben ugyan, de továbbra is szinte évről évre csökkent. 1980 és 1989 között évi átlagban 20,4 ezer gyermek született, 25 százalékkal kevesebb, mint az 1970-es években. Számuk az 1980-as évtized

utolsó esztendejében már a 19 ezret sem érte el, 44 százalékkal volt kisebb, mint a legutóbbi demográfiai hullám 1975. évi tetőzése idején, és mindössze 22 százalékkal több az e tekintetben mélypontot képviselő 1962. évinél. Némi javulás lényegében csak 1990-ben következett be, amikor az élveszültek száma közel 900-zal emelkedett az egy évvel korábbihoz képest.

A születések számának visszaesése bizonyos mértékig természetes következménye volt a születések szempontjából leginkább érintett korcsoporthoz tartozó nők létszámában bekövetkezett, az 1960-as évtized első harmadában kialakult demográfiai mélyponttal összefüggő, kedvezőtlen változásoknak. Az úgynevezett szülőképes korú, 15–49 éves nők száma 1990. január 1-jén valamelyest meghaladta ugyan a 10 évvel korábbit, ezen belül azonban a jelenleg relatíve legtöbb gyermeknek életet adó 25–29 éveseké 38 százalékkal visszaesett, és 17 százalékkal csökkent a 30–34 évesek száma is. A szülőképes kor alsó és felső határához közel állók száma jelentősen gyarapodott ugyan, de ez természetesen nem pótolhatta a 25–34 évesek számának csökkenéséből eleve következő születéskiesést.

1990-ben ezer 15–49 éves nőre 38,2 élveszülött jutott, 9,1-del kevesebb, mint 1980-ban. A nagyarányú csökkenés 92 százalékban a korösszetétel módosulásából, 8 százalékban pedig a születések gyakoriságának változásából adódott.

A viszonylag magas életkorhoz kötődő és összességében csökkenő szülési hajlandóság mellett a nem kívánt terhesség megelőzését, a különböző fogamzásgátló módszerek, eszközök hatékony alkalmazását illetően nem történt meg a kívánatos változás.

A születések számának visszaesésével egyidejűleg, az 1970-es évtizedet jellemző javulással szemben, ismét nőtt a művi abortuszok száma és gyakorisága. A létrejött, de élveszületést nem eredményező terhességek száma 1980 és 1990 között 22,2 és 23,9 ezer között ingadozott, s ezen belül egyre magasabbra (az 1980. évi 82,5 százalékról 86,6 százalékra) emelkedett a művi vetélésből eredő magzati veszteségek hányada. 1990-ben 20 495 terhességet szakítottak meg, 758-cal többet, mint 1980-ban, ezer élveszületésre vetítve pedig a 10 évvel korábbi 833-mal szemben 1054-et. (Ennek megítélésénél érdemes figyelembe venni, hogy országosan az ezer élveszületésre jutó terhességmegszakítások száma az elmúlt 15 év alatt 500 és 750 között ingadozott.)

Az élveszületések és a terhességmegszakítások számának alakulása

Év	Élveszületés	Terhességmegszakítás	Ezer élveszületésre jutó terhességmegszakítás
1980.....	23 699	19 737	833
1981.....	22 829	19 308	846
1982.....	21 082	19 298	915
1983.....	19 670	18 842	958
1984.....	19 663	19 764	1005
1985.....	20 313	19 067	939
1986.....	19 949	19 215	963
1987.....	19 555	18 818	962
1988.....	19 110	18 841	986
1989.....	18 551	20 703	1116
1990.....	19 438	20 495	1054

Az ezer szülőképes korú nőre jutó terhességmegszakítások száma a 10 évvel korábbihoz képest 39,4-ről 40,2-re emelkedett. Az átlag mögött az életkortól függően nemcsak az arányszám nagyságát, hanem a változás irányát, mértékét illetően is jelentős eltérések húzódtak meg.

A művi abortuszok gyakoriságának emelkedése teljes mértékben a 35 éven aluliak körében történt növekedésből adódott. A 35 évesek és idősebbek esetében ugyanis ezer megfelelő korú nőre 1990-ben kevesebb megszakított terhesség jutott, mint 1980-ban. A szülési hajlandóság és a művi abortuszok alakulása tekintetében, a 35 éven aluliak korosztályán belül, elsősorban a 20–24 évesek magatartása vált rendkívül problematikusá. A korábban legtermékenyebb korcsoportban az élveszületések arányának számottevő visszaesése a terhességmegszakítások kiemelkedő mértékű növekedésével párosult.

Az élveszületésekhez viszonyítva a művi vetélések száma a szülőképes női korosztályon belül a 35 évesek és idősebbek körében a legnagyobb, s őket az egészen fiatalok: a 15–19 évesek követik a sorrendben. Az 1980. évvel összehasonlítva a születésszám és a művi vetélések közötti arány a 30 évesek és idősebbek esetében javult, 30 éven alul azonban minden korcsoportban romlott. A születések számához képest legnagyobb mértékben (80 százalékkal) a 15–19 évesek művi vetéléseinek gyakorisága növekedett, de az emelkedés mértéke a 20–24 évesek körében is igen jelentős (50%) volt.

Nemcsak a jelenlegi alacsony születésszám, hanem a művi abortusz nyomán a későbbiekben esetlegesen fellépő szülési problémák szempontjából is figyelmet érdemel, hogy jelentősen emelkedett az első terhességüket megszakíttatók száma és aránya. (Vetéléseik 1990-ben az összes művi abortusz 22,6 százalékát képezték, 5,1 százalékponttal nagyobb hányadát, mint 10 évvel korábban.) Ugyancsak számottevő mértékben nőtt a már nem első ízben terhes, de élő gyermekkel még nem rendelkező nők terhességmegszakításainak száma és aránya is. Az első ízben terhesekkel együtt a gyermektelenek művi vetéléseinek aránya 1990-ben már 33 százalék volt, 6 százalékponttal magasabb az 1980. évinél.

Kik és miért választják a művi abortuszt? Az 1990. évről rendelkezésre álló adatok szerint a terhességmegszakítás engedélyezésének indokai között első helyen a nem házas családi állapot, illetve tartós különélés állt, s ez annál is inkább figyelemre méltó, mert a főváros női népességén belül, részben a korösszetétel változásából, részben a házasodási kedv mérséklődéséből eredően, egyre növekszik a nem házasok aránya. Az ilyen okból történt művi abortuszok száma 1990-ben meghaladta a 9 ezret, 45 százalékát képezte az összes művi vetülésnek. Az élveszületések számához viszonyítva a nem házas nők művi abortuszainak gyakorisága 4,7-szerese a házasságban élőkének. Az ezer élveszületésre jutó terhességmegszakítások száma a házas nőknél 11 százalékkal emelkedett, a nem házasoknál 22 százalékkal csökkent. (Ennek megítélésénél figyelmet érdemel, hogy az élveszületések számának csökkenése a házasságban élők körében jelentkezett, házasságon kívül 1990-ben jóval több gyermek született, mint 1980-ban.)

A legalább 2 élő gyermek megléte az 1990. évi terhességmegszakítások 22 százalékánál szerepelt indokként, de csaknem ugyanekkora volt a viszonylag magas életkor alapján igényelt terhességmegszakítások aránya is.

Önálló lakás hiánya, illetve egyéb szociális ok miatt közel 1700 terhesség (8%) szakadt meg, az esetek 6,4 százalékában pedig a terhes nőnél vagy a magzatnál észlelt egészségügyi problémák tették szükségessé a művi beavatkozást.

P. L.-né

LAKY DEZSŐ 1887—1962

1962 júliusában, 30 évvel ezelőtt hunyt el *Laky Dezső*, a két háború közötti magyar statisztika jelentős alakja. A korabeli szakmai nyilvánosság nem emlékezett meg a tudós-statisztikusról, egyetemi tanárról és gazdaságpolitikusról. Ezt pótoljuk ezúttal, amikor egy másik jelentős statisztikusnak, a kortárs *Thirring Lajosnak* a Nemzetközi Statisztikai Intézet folyóiratában, az *International Statistical Review*-ban (1963. évi 2. sz. 267—269. old.) megjelent megemlékezését közzé tesszük.¹ Egyúttal *Laky Dezső* műveinek részletes bibliográfiájával is megismerkedhetnek olvasóink. (*A szerk.*)

Az elmúlt háromnegyed évben (1962—1963 fordulóján — *a szerk. megj.*) a Nemzetközi Statisztikai Intézet három magyar tagját (*Dobrovits Sándort, Dolányi Kovács Alajost és Laky Dezsőt*) ragadta el tragikus egymásutánban a halál. Közülük *Laky* távozott elsőként, 1962. július 30-án.

Laky Dezső a Somogy megyei Csurgón született 1887. február 1-jén. Kiváló adottságai korán feltűntek, így került már két évvel az államtudományi doktorátus megszerzése előtt, 1907-ben a Központi Statisztikai Hivatalba, ahol 1921-ig dolgozott részint fontos adminisztratív és kiadói feladatok megoldásán, részint egyedi adatfelvételek megszervezésén, lebonyolításán és elemzésén. Számos jelentős munkája származik tevékenysége ezen első korszakából: így a magyar városok háztartásainak ötletgazdag elemzése az 1910-es népszámlálás adatai alapján (1916), de mindenekelőtt a magyar ki- és visszavándorlás 1899 és 1910 közötti történetét bemutató, széles gazdasági és társadalmi alapokra épülő részletes tanulmánya (1918).

Szoros kapcsolatát a magyar hivatalos statisztika szerveivel tevékenysége következő szakaszában, egyetemi tanárként is meg-

tartotta. Ebben a korszakban készítette el a Központi Statisztikai Hivatal felkérésére a „Gümőkórhalandóság Magyarországon a 20. sz. elején” című tanulmányát (1925), tanúságot téve kiváló elemző képességeiről. Két évvel később visszatért a témához, s továbbvezette azt a jelenbe. Ezt követően új módszert dolgozott ki az egyetemi hallgatók 1930. évi adatainak statisztikai vizsgálatára, különös tekintettel azok szociális helyzetére. Ugyancsak említésre méltó a „Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai” című (1923) műve.

Az 1927 és 1934 között született művei közül kiemelkedőként említhető a Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának gondozásában megjelent „Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig, különös tekintettel a fejlődés gazdasági rugóira” (1929) című kétkötetes munkája. Ebben a tanulmányban a gazdaságpolitikai tényfeltárás szorosan összefonódik a gondos demográfiai, a nemzetközi szakirodalomban is úttörő munkának számító elemzéssel. További Budapestet érintő munkái átfogó képet adnak a főváros épületviszonyairól, a háztulajdon alakulásáról, az ipari munkabérek 1914 és 1924 közötti fejlődéséről, az általános forgalmi adó 1921 és 1927 közötti alakulásáról, a törvénytelen gyermekek helyzetéről, különböző társadalmi rétegek — iparosok, kereskedők, közhivatalnokok, al- és ágybérlők — szociális és gazdasági viszonyairól, valamint Budapest társadalmának összetételéről.

Laky szoros kapcsolatát a magyar hivatalos statisztikával az is tanúsítja, hogy 1929-től 1938-ig, majd tíz éven keresztül elnöke volt az Országos Statisztikai Tanács tudományos bizottságának, s egyidejűleg a Statisztikai Vizsgabizottságban is dolgozott. Élete végén — többéves megszakítás után, melyet megváltozott körülmények között, 1951-től családjával együtt vidéken töltött, s miután megadatott neki, hogy Budapest környékére visszaköltözhessek — egy fuvarozó vállalat utó kalkulátoraként dolgozott. Később — bár korlátozott formában — mód-

¹ Az angol nyelvű szöveget fia, *Désiré de Laky* (Svájc) gazdasági és jogi tanácsadó ültette át magyar nyelvre.

ja nyílt rá, hogy újrakezdhesse tudományos munkásságát Budapesten, s a Központi Statisztikai Hivatal szaktanácsadójaként újra kamatoztassa tapasztalatait (1956–1958). Élete utolsó éveiben még anyagot gyűjtött a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában két tanulmányhoz, melyek elkészítésében azonban a halál megakadályozta.

Laky Dezső sikeresen használta fel más szakterületen is a hivatalos statisztikában gyűjtött tapasztalatait és sokoldalú ismeretanyagát. Munkássága sok magyar statisztikusnak szolgált példaképül. Elsősorban nagy számú egyetemi hallgatóját ösztökelte, s későbbi pályájukat mindig figyelemmel kísérve, a továbbiakban is irányította és támogatta őket.

Laky Dezső mindenekelőtt tanár volt. 1918-ban nyert egyetemi magántanári kinevezést a népességstatisztika területén. 1921-től a statisztika nyilvános rendes tanára lett (de 15 éven keresztül gazdaságpolitikát is tanított) előbb a szegedi egyetemen, utóbb, 1926-tól a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen (majd 1945-től a Budapesti Műszaki Egyetemen), s végül 1946-tól az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán az 1948/49. tanévig.² Egyetemi tanári munkássága majd 30 évet ölelt fel. Elméleti és alkalmazott statisztikai előadásait lelkiismeretesen megtartotta, ebben csak miniszteri teendői, illetve a Gestapo általi, 1944-es letartóztatása akadályozhatta meg.³ Legkülönbözőbb szintű szemináriumokat és szaktanfolyamokat vezetett, és a statisztika legkülönbözőbb témáiban szervezett speciális előadásokat, például a tuberkulózishalandóság, a szociális és bűnügyi statisztika, az agrárgazdálkodás, a kereskedelem és az államháztartás statisztikájának területén. Nevéhez fűződik a statisztikai továbbképző tanfolyamok indítása a hivatásos statisztikusok számára.

Statisztikai előadásainak terjedelmes anyagát többek között 1941-ben publikálta átfogó egyetemi jegyzetében (népesedéstudományi előadásai rövidebb jegyzetek formájában láttak napvilágot). 1948-ban jelent meg a „Statisztikai előadások 1946/47” című művének 1. kötete. De az akkor már elkészült 2. kötet anyaga sem vészett oda. Laky ugyanis épp e 2. kötet alapján írta meg „Statisztikai módszerek” c. utolsó nagy munkáját (1959), kiegészítő és bevezető fejezetekkel ellátva. E műve a második világháború utáni tudományos munkásságának ki-

tűnő bizonyítéka. Ebben a munkájában összegzi egyetemi tanári tapasztalatait és a tudományos kutatás, valamint a hivatalos statisztika terén szerzett ismereteit, s elmondható, hogy hiánypótló a statisztikai irodalomban, ugyanis összekapcsolja a második világháború előtti és utáni szakirodalmat. Bár összhangban áll célkitűzéseivel és olvasói előképzettségével, a „Statisztikai módszerek” tartalmilag eltér azon munkák tartalmától, melyek a felsőbb matematikai statisztikában szerzett tapasztalatokat összegzik. A módszeresen és igen jól felépített mű az alapvető statisztikai módszerek bemutatásánál sokkal többet tartalmaz. Itt kell megemlítenünk Laky kisebb, de ötletekkel teli „Népesedéspolitika” című munkáját (1933), mely szélesebb olvasótábornak szólt.

Munkásságának harmadik nagy területe a politikai és a gyakorlati gazdasági élet volt. Ez utóbbi téren bizonyos fókig magáévá tette a tervezés gondolatát, de az állami pénzügyek, illetve a privátérdekek mellett, a társadalmi kiegyezés gondolatának szellemében, nem hagyta figyelmen kívül a rászoruló rétegek s az egész nép érdekeit sem. Mint a Kisiparosok Országos Szövetsége (KIOSZ) elnöke (1935–1944), mint az Országos Bérlemző Bizottság elnöke (1936–1938), mint árkormánybiztos (1938–1939) és mint közellátásügyi miniszter (1940–1941) országos jelentőségű munkát végzett.

Laky változatos és sokrétű munkássága többször is elismerést nyert. 1926-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, majd 1946-tól rendes tag. A Magyar Statisztikai Társaság 1947-ben Keleti Károly Emlékéremmel adományozott neki. Laky Dezső 1922-ben egyike volt a Társaság alapító tagjainak, s 1941-től annak tiszteletbeli tagja lett. 1925 és 1929 között a Társaság alelnöke, majd 1943 és 1946 között elnöke volt.

Az általa bevezetett újítások (vidéki vándorülések, konferenciaszervezések) sikeresen segítették elő a Társaság működését. Az üléseken ismételten emlékbeszédekben adózott nagy magyar statisztikusok emlékének, ily módon is előkészülve a század első fele statisztikatörténetének megírásához. Hirtelen halála ebben épp úgy megakadályozta, mint egy másik munka megírásában, mely az államháztartás fejlődéséről szólt volna. Az 1939 és 1945 közti háborús évek meghiúsították egy statisztikai kézikönyvsorozat kidolgozását, s egy, mások közreműködésével tervezett művének megírását is, melynek Laky a „Csonka ország és népe” címet szánta. Hasonlóképpen nem jelent meg az ország két világháború közti gazdasági és társadalmi fejlődésének kedvező és kedvezőtlen vonásairól szóló tanulmánya.

Munkásságát külföldön is gyakran és teljes elismeréssel méltányolták. 1935-ben a

² Az 1925/26. tanévben a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja; az 1927/28., 1928/29. és 1929/30. tanévekben a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdasági osztályának dékánja, az 1936/37. tanévben ugyanitt a Közgazdasági Kar dékánja.

³ A Gestapo 1944. március 19-én tartóztatta le, és a lánzenzendorfi koncentrációs táborba internálták.

Nemzetközi Statisztikai Intézet, 1947-ben a Nemzetközi Népesedéstudományi Unió választotta rendes tagjává. A *Review of the International Institute* közölte 1937-ben a „Contribution à l'étude de la criminalité en Hongrie” című tanulmányát, majd a Nemzetközi Statisztikai Intézet washingtoni üléséről készült jegyzőkönyv (Proceedings Vol. III. Part B) tartalmazza az „Essai de solution du problème de la statistique des budgets de l'État de la Hongrie” című tanul-

mányát. Így munkásságát a Nemzetközi Statisztikai Intézet publikációi is megörökítették.

Laky munkássága a tudományos szakirodalom területén kivételesen gazdag és roppant nagybecsű. Tudományos publikációi, humánus életszemlélete, kiváló emberi tulajdonságai emlékét hosszú időre meg fogják őrizni.

Thirring Lajos dr.

A FORDÍTÓ UTÓSZAVA

Nem könnyű *Thirring Lajos* szép és alapos méltatásához utószóként bármit is hozzáfűzni, mert mindaz, amit 1963-ban megírt, ma, 30 év után is friss és igaz. Ezért, csupán pár mondat erejéig, Laky Dezső életének néhány olyan momentumát szeretném felidézni, melyek iránytűként szolgálhatnak a mai olvasónak.

Laky Dezső fizetés nélküli gyakornokként (volontőr) kezdte pályáját 1907-ben a Központi Statisztikai Hivatalban, s tanulmányainak befejezése után ott nyert első kinevezést. Roppant munkaszeretettel és munkabírással, lankadatlan kitartással érte el eredményeit a szűkebb statisztikai szakmában éppúgy, mint a tudományos és politikai élet területén. Családi hagyományból fakadóan tág látókörű, humanista felfogású ember volt, akit szinte minden érdekelt, s amit rábíztak, illetve amibe belefogott, azt mindig becsületesen, kitartóan és legjobb tudása szerint végezte. Szociális gondolkodású volt, de nem volt szocialista. Elveihez, meggyőződéséhez soha nem lett hűtlen, azokért mindig kiállt, akár a Gestapo-fogsággal, akár a kommunista rendszer alatti meghurcolással fizetett is ezért. Büszke volt magyarságára, de európai magyarnak vallotta magát, mint *Teleki Pál* és más elvbarátai.

Tudományos munkásságának virágkora az 1920-as és 1930-as évekre esett. Ezután gazdaságpolitikai és politikai tevékenységei vet-

ték igénybe legtöbb idejét, mint Thirringtől tudjuk, nem eredménytelenül. 1945-ben a Gestapo-fogságot követő bujdosásból alig kikerülve aktívan részt vett az ország újjáépítésében. Felépítteti a kiégett statisztikai tanszéket a Pázmány Péter (ma Eötvös Loránd) Tudományegyetemen, tanít az esti tagozaton, és publikál. Tervezte egy statisztikai intézet felállítását a Sorbonne mintájára.

S aztán közbeszóltak a „megváltozott körülmények”, az egyetemről való eltávolítása (1948), akadémiai leminősítése „tanácskozó taggá” (1949), kitelepítése a Hortobágyra családjával együtt (1951–1953), kubikosság, segédmunkásság, utóalkulátorság, népszámlálási kódolás. Ennek ellenére élete utolsó percéig sem tört meg, nem vesztette el az emberekbe és egy majdani igazabb jövőbe vetett rendíthetetlen hitét. Mindhalálig a statisztika tudományának hűséges szolgálója maradt.

Pótolhatatlan veszteség érte a magyar statisztikai tudományt azáltal, hogy az akkori körülmények nem engedték meg Laky Dezsőnek, hogy megírhasa tervezett munkáit a magyar államháztartás fejlődéséről és a magyar statisztika történetéről.

Apámat én mindig csak munka közben láttam.

D. de Laky

LAKY DEZSŐ MŰVEINEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA*

A kivándorlók kor- és foglalkozási viszonyai. *Magyar Gazdák Szemléje*. 1913. március. 188–196. old.

A statisztika a városok szolgálatában. *Városi Szemle*. 1913. évi 1. köt. 416–437. old.

Városaink és a mezőgazdasági termelés. *Magyar Gazdák Szemléje*. 1913. szeptember. 439–447., október 501–505., november 570–577. old.

Községi administratio és községi háztartás a statistika mérlegén. *Közgazdasági Szemle*. 1914. évi 1. sz. 14–31. old.

* Összeállította *Körmendi Gábor*, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat osztályvezető-helyettese.

Magyarország városainak háztartása az 1910. évben. Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat 58. Magyar kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1916. XII, 191, 400 old. (Megjelent francia és német nyelven is.) Kiny is.

A községi üzemek jelentősége a magyar városok háztartásában. *Közgazdasági Szemle*. 1917. évi 1–2. sz. 503–537. old.

A Magyar Fajegészségtani és Népesedéspolitikai Társaság munkaköre. *Nemzetvédelem*. 1918. évi 1–2. füzet. 33–40. old.

A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása, 1899–1913. Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat 67. Magyar kir. Központi Statisztikai

- Hivatal. Budapest. 1918. IX, 136, 120 old. (Megjelent magyar—francia és német nyelven is. Kny.: Tizenöt év kívándorlásunk történetéből.)
- Magyar gyermekhalandósági statisztika. *Közgazdasági Szemle*. 1922. évi 1—3. sz. 75—96. old.
- Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. Magyar közgazdasági könyvtár és remekírók tára 22. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1923. VIII, 468 old.
- En mémoire de Martin Schwartzner. *Revue de la Société hongroise de statistique*. 1923. évi 3. sz. 103—115. old.
- Schwartzner Márton emlékezete. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1923. évi 5—6. sz. 205—212. old.
- Az 1923. évi magyar statisztikai irodalom: I. Buday László három könyve. II. Szabóky Alajos dr. és Schneller Károly munkái. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1924. évi 1. sz. 27—36., 2—3. sz. 155—162. old.
- La mortalité par tuberculose en Hongrie dans les années 1901 à 1915. *Revue de la Société hongroise de statistique*. 1924. évi 3. sz. 101—129. old.
- Buday László élete és munkássága. Magyar Statisztikai Társaság. Budapest. 1925. 64 old.
- Buday László élete és munkássága. *Közgazdasági Szemle*. 1925. évi 7—9. sz. 387—448. old.
- Elválások a háború előtt és után. A Magyar Statisztikai Társaságban tartott előadások. 3. évf. Budapest. 1925. 58 old.
- Az elválások Magyarországon a háború előtt és a háború után. *Társadalomtudomány*. 1925. évi 3. sz. 105—119. old.
- Az európai gümőkórhalandóság az utolsó évtizedekben. Különös tekintettel a hazai viszonyokra. *Népegészségügy*. 1925. évi 7—8. sz. 192—209. old.
- A Magyar Szent Korona országainak 1901—1915. évi gümőkórhalandósága. Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat 62. Magyar kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1925. XIII, 148, 324 old. (Megjelent francia nyelven is. Kny.: A gümőkórhalandóság Magyarországon a XX. század elején.)
- La vie et l'oeuvre de Ladislav de Buday. *Revue de la Société hongroise de statistique*. 1925. évi 1—2. sz. 2—70. old.
- Etude sur le développement de la culture intellectuelle en Hongrie dans les temps récents. *Revue de la Société hongroise de statistique*. 1926. évi 1—2. sz. 1—60. old. Kny. is.
- Adalékok az ipari munkabérek statisztikájához Budapesten, az 1914—1924. években. *Városi Szemle*. 1927. évi 1. sz. 66—150. old.
- Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig. Különös tekintettel a fejlődés gazdasági rugóira. 1. rész. Statisztikai közlemények 55; 3. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1927. VII, 191 old.
- Csonka-Magyarország tuberkulózis halandósága az 1920—[19]23. években. Budapest. 1927. 113 old.
- Discours de clôture. Divorces et suicides. Leurs causes et les moyens de les combattre: Enquête de la Société Hongroise de Statistique. 14 et 17 février 1927. *Revue de la Société hongroise de statistique*. 1927. évi 1. sz. 78—98. old.
- Les facteurs économiques dans le développement de la population de Budapest de 1900 à 1920: 1re partie. Le développement jusqu'en 1910. *Revue de la Société hongroise de statistique*. 1927. évi 3—4. sz. 245—331. old. Kny. is.
- Népességi politika: Hozzászólások. Megjelent: Társadalompolitikai feladataink. Az 1926. október 24—30-ig tartott Közegészségi és Társadalompolitikai Országos Értekezlet munkálatai. (Szerk.: Balogh Andor, Kovrig Béla.) Budapest. 1927. 63—65., 118—123., 136—137. old.
- Záróbeszéd. Megjelent: Az elválások és az öngyilkosságok okai és leküzdésüknek eszközei. A Magyar Statisztikai Társaság értekezlete 1927. február hó 14. és 17-én. Sajtó alá rendezte: Laky Dezső. A Magyar Statisztikai Társaság kiadványai 3. Debrecen. 1927. 79—97. old.
- Éloge de Ladislav Buday. *Journal de la Société Hongroise de Statistique*. 1928. évi 2. sz. 197—200. old.
- Emlékbeszéd Buday Lászlóról. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1928. évi 5. sz. 551—553. old.
- Les facteurs économiques dans le développement de la population de Budapest de 1900 à 1920: 2e partie. *Journal de la Société Hongroise de Statistique*. 1928. évi 3—4. sz. 347—630. old. Kny. is.
- Az albérlők és ágybérlők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Statisztikai közlemények 58; 4. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1929. VII, 290 old.
- Az általános forgalmi adó Budapesten, 1921—1927. Statisztikai közlemények 57; 3. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1929. 476 old.
- Budapest épületviszonyai. Statisztikai közlemények 58. 1. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest; 1929. X, 341 old.
- Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig: Különös tekintettel a fejlődés gazdasági rugóira. 2. rész. Statisztikai közlemények 57; 1. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1929. 487 old.
- Az iparosok szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Statisztikai közlemények 60; 3. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1929. 480 old.
- Vargha Gyula (1853—1929). *Közgazdasági Szemle*. 1929. évi 305—310. old.
- A főváros és a vidék népesedési mozgalma. *Magyar Szemle*. 1930. évi 2. sz. 149—160. old.
- A kereskedők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Statisztikai közlemények 61; 4. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1930. 386 old.
- A törvénytelen gyermekek Budapesten. Statisztikai közlemények 62; 4. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1930. 308 old.
- Az értelmiség válságának gazdasági és társadalmi háttere. *Társadalomtudomány*. 1931. évi 1—2. sz. 28—49. old.
- A magyar egyetemi hallgatók statisztikája, 1930. Írta Laky Dezső. Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat 87. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1931. 104, 75 old. (Megjelent francia nyelven is.)
- Adalékok Budapest társadalmának összetételéhez. *Városi Szemle*. 1932. évi 1. sz. 39—105. old.
- Csonka-Magyarország kriminalitása. Megjelent: Emlékkönyv Kenéz Béla negyedszázados professzori munkásságának évfordulójára. (Szerk.: Laky Dezső.) Budapest. 1932. 244—275. old.
- A háztulajdon alakulása Budapesten. Statisztikai közlemények 66; 1. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1932. 121 old.
- A helyhatósági adózás az adóstatistika tükrében. Megjelent: Fejezetek a közjog és közigazgatási jog köréből. Emlékkönyv Némethy Károly születésének 70. évfordulójára és a „Magyar közigazgatás” félszázados fennállása alkalmából. (Szerk.: Mártonffy Károly.) Budapest. 1932. 272—277. old.
- A közületi alkalmazottak szociális és gazdasági viszonyai. Statisztikai közlemények 67; 1. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1932. 87 old.
- Népesedéspolitikai. *Magyar Szemle Társaság*. Budapest. 1933. 80 old.
- A magyarországi állami statisztikai szolgálat ügye a M. kir. Központi Statisztikai Hivatalon kívül. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1934. évi 6. sz. 490—511. old.
- Le service statistique de l'État hongrois en dehors de l'Office central royal hongrois de statistique. *Journal de la Société hongroise de statistique*. 1934. évi 3—4. sz. 334—373. old.
- L'activité de la Commission scientifique du Conseil Général de Statistique en 1934—35. *Journal de la Société hongroise de Statistique*. 1935. évi 3. sz. 243—267. old.
- Az Országos Statisztikai Tanács tudományos szakbizottságának 1934/35. évi működése. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1935. évi 6. sz. 555—566. old.
- Les enseignements de la statistique des sociétés anonymes de Hongrie dans les années 1928—[19]30 et 1931—[19]34. *Journal de la Société hongroise de statistique*. 1936. évi 2—3. sz. 163—191. old.
- A részvénytársulatok statisztikájának főbb tanulságai az 1928—[19]30. és 1931—[19]34. években. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1936. évi 6. sz. 499—524. old.
- Contributions à l'étude de la criminalité en Hongrie. *Revue de l'Institut International de Statistique*. 1937. évi 4. sz. 358—370. old.
- Csonka-Magyarország népének halandóságáról. Megjelent: Ünnepi dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60. évfordulójára alkalmából. (Szerk.: Laky Dezső, Surányi-Unger Tivadar.) Budapest. 1937. 193—210. old.
- A főiskolai testnevelés és sport. Megjelent: Magyar felsőoktatás. Az 1936. évi december hó 10-től december hó 16-ig tartott Országos Felsőoktatási Kongresszus munkálatai. 1. köt. (Közzéteszi: Hóman Bálint, szerk.: Mártonffy Károly.) Budapest. 1937. 309—313. old.
- A közgazdasági és a közigazgatási képzés. Megjelent: Magyar felsőoktatás. Az 1936. évi december hó 10-től december hó 16-ig tartott Országos Felsőoktatási Kongresszus munkálatai. 2. köt. (Közzéteszi: Hóman Bálint, szerk.: Mártonffy Károly.) Budapest. 1937. 159—189. old.

A magyar statisztika nagy korszakának akadémikus képviselői. Megemlékezés Kőrösy Józsefről, Vizaknai Antalról, báró Láng Lajosról és Vargha Gyuláról. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1938. 20 old.

Árpolitika és szociálpolitika. Megjelent: A mai magyar szociálpolitika. Az 1939. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. (Közéteszi: *Keresztes-Fischer Ferenc*, szerk.: *Mártonffy Károly*.) Budapest. 1939. 284—290. old.

Les représentants académiciens de la grande époque de la statistique hongroise: Éloge de Joseph Kőrösy, Antoine Vizaknai, Baron Louis Láng et Jules Vargha. *Journal de la Société Hongroise de statistique*. 1939. évi 4. sz. 365—378. old.

Statisztika. Magyar Élet. Budapest. 1941. 440 old.

Három megnyilatkozás; mindegyik a statisztika érdekében szorosan érintő: I. Hozzászólás a hivatalos statisztikának az 1942. évre vonatkozó munkatervéhez. II. A közellátás és a statisztika háborús kapcsolatai. III. A magyar kézműipar életlehetőségei fejlődő gyáripárunk mellett. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1942. évi 4. sz. 193—214. old.

Az ország közellátásának kérdése és a közigazgatás. Megjelent: A mai magyar egészségügyi közszolgálat: A 7. közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. (Szerk.: *Mártonffy Károly*.) Budapest. 1942. 26—29. old.

A közellátás és a statisztika háborús kapcsolatai. Megjelent: A mai magyar honvédelmi igazgatás. A 9. közigazga-

tási továbbképző tanfolyam előadásai. (Szerk.: *Mártonffy Károly*.) Budapest. 1943. 532—541. old.

Illyefalvy Lajos működésének méltatása. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1944. évi 9—12. sz. 468—470. old.

Deux conférences statistiques tenues le 24 février 1944 à Genève: II. Quelques questions de l'économie politique hongroise. *Journal de la Société hongroise de statistique*. 1944—1945. évi 1. sz. 12—14. old.

Magyarország ipara 1945 nyarán. Megjelent: Ipari újjáépítésünk. (Szerk.: *Tonelli Sándor*.) Forum Hungaricum. Budapest. 1947. 5—24. old.

Megemlékezés Földes Béláról, Fellner Frigyesről és Kenéz Béláról. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1947. évi 7—8. sz. 272—283. old.

Essai de solution du problème de la statistique des budgets de l'État en Hongrie. Megjelent: Proceedings of the International Statistical Conferences. Washington. Sept. 6—18, 1947. Calcutta. 1948. 932—941. old.

Statisztikai előadások 1946/[47]. I. félév. Püski. Budapest. 1948. 312 old.

Statisztikai módszerek. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest. 1959. 615 old.

Válasz a „Statisztikai módszerek” c. könyv híralatára. [Válasz dr. Ollé Lajosnak.] *Statisztikai Szemle*. 1961. évi 6. sz. 636—639. old.

MŰHELYVITA A FÖLDVAGYON ÉRTÉKELÉSÉRŐL

A Magyar Statisztikai Társaság dr. Rácz Albert elnöketével — a nemzeti vagyon kutatása keretében — 1992. május 19-én műhelyvitát tartott a földvagyon értékeléséről. A vita alapja dr. Laczkó Istvánnak „A mezőgazdasági földvagyonmérés módszertani kérdéseinek megközelítése” című tanulmánya, dr. Benet Iván és dr. Tóth Miklós opponensi véleménye, valamint az előbbi tanulmánynak dr. Szűcs István által készített „Javaslat a mezőgazdasági terület nemzeti vagyonértékének számítására” című összefoglalója és a Figyelőben 1992. április 9-én megjelent „Földértékelés: Leesett az aranykorona” című, szintén dr. Szűcs István által írt tanulmány volt. A vitát dr. Nyilas András az OTKA-kutatás témavezetője vezette.¹

Laczkó és Szűcs tanulmánya a téma múltjának gazdag tárházát is felvillantja. A föld nemzeti vagyonként való számbavételére a nemzetközileg elismert *Fellner Frigyes* csaknem száz évvel ezelőtt (1893) elkezdett nemzetivagyon — számításaiban különleges becslési eljárást alkalmazott, amely — saját szavai szerint — konjekturális (hozzávetőleges) statisztikai eredményhez vezetett. Módszerét a nemzetközi szakirodalom *Fellner-féle* vagy magyar módszernek nevezte el. Az eljárás lényege az, hogy a földvagyonat először három különféle módszerrel „puhatolja ki”,

és végül a három eredményt átlagolja. A három módszer alapjai a következők:

1. az aranykorona tiszta jövedelem,
2. a földhaszonbérleti díj tőkésítése,
3. a föld jelzálogértéke, korrigálva a földpiac tapasztalati adataival.

Részletesebb számításokat *Fellner* 1893-at követően még négyszer (1900, 1910, 1920, 1930) végzett, lényegében nem módosítva jelentősebben az eredeti módszerét.

Az 1960-as évek elején elsőként *Szabó Gábor* vetette fel a termőföld értékelésének szükségességét, majd 1965-től *Hajpál Gyula* számításai alapján a nemzeti vagyon statisztikájában a Központi Statisztikai Hivatal is számba veszi a földvagyonot. A számbavételi módszer lényege, hogy a mezőgazdaság tiszta jövedelmének egynegyedét tekinti földjára-déknak, és ezt — csakúgy mint *Fellner* — 5 százalékkal tőkésíti. Az utóbbi években azonban a KSH már nem közli a földvagyon adatait, valószínűsíthetően részben a támogatások és elvonások által teljesen összekuszált mezőgazdasági árrendszer miatt, részben pedig a földjára-dék megállapításának közigazdasági megalapozatlansága miatt.

A nemzeti vagyon visszatekintő (1950 és 1990 közötti) kutatása ismét felvetette a földvagyon vizsgált időszakra vonatkozó idősorainak összeállítását.

A nemzeti vagyon statisztikájában mindenütt a világon ma is az egyik legproblematikusabb tétel a földvagyon értékelése. Noha *Laczkó* és *Szűcs* tanulmányaikban megkérdőjelezzik, hogy a földvagyon értékelésénél alapul vehető-e az aranykorona, a szerzőpáros szerint — a valós és a vélt kritikák elle-

¹ A vitában még a következők vettek részt, és fejtették ki véleményüket: *Bacsa Imre* (MTA Közgazdaság-tudományi Intézet), *Csendes Béla* (Agrárgazdasági Kutató Intézet), *Horváth Balázs* (Földművelésügyi Minisztérium), *Kecskés Csaba* (Központi Statisztikai Hivatal), *Nagy Lajos* (József Attila Tudományegyetem), *Maár András* (Földművelésügyi Minisztérium), *Németi László* (STAGEK), *Vati László* (Központi Statisztikai Hivatal).

A magyar statisztika nagy korszakának akadémikus képviselői. Megemlékezés Kőrösy Józsefről, Vizaknai Antalról, báró Láng Lajosról és Vargha Gyuláról. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1938. 20 old.

Árpolitika és szociálpolitika. Megjelent: A mai magyar szociálpolitika. Az 1939. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. (Közvetései: *Keresztes-Fischer Ferenc*, szerk.: *Mártonffy Károly*.) Budapest. 1939. 284–290. old.

Les représentants académiciens de la grande époque de la statistique hongroise: Éloge de Joseph Kőrösy, Antoine Vizaknai, Baron Louis Láng et Jules Vargha. *Journal de la Société Hongroise de statistique*. 1939. évi 4. sz. 365–378. old.

Statisztika. Magyar Élet. Budapest. 1941. 440 old.

Három megnyilatkozás; mindegyik a statisztika érdekében szorosán érintő: I. Hozzászólás a hivatalos statisztikának az 1942. évre vonatkozó munkatervéhez. II. A közellátás és a statisztika háborús kapcsolatai. III. A magyar kézműipar életlehetőségei fejlődő gyáriparunk mellett. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1942. évi 4. sz. 193–214. old.

Az ország közellátásának kérdése és a közigazgatás. Megjelent: A mai magyar egészségügyi közszolgálat: A 7. közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. (Szerk.: *Mártonffy Károly*.) Budapest. 1942. 26–29. old.

A közellátás és a statisztika háborús kapcsolatai. Megjelent: A mai magyar honvédelmi igazgatás. A 9. közigazga-

tási továbbképző tanfolyam előadásai. (Szerk.: *Mártonffy Károly*.) Budapest. 1943. 532–541. old.

Illyefalvy Lajos működésének méltatása. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1944. évi 9–12. sz. 468–470. old.

Deux conférences statistiques tenues le 24 février 1944 à Genève: II. Quelques questions de l'économie politique hongroise. *Journal de la Société hongroise de statistique*. 1944–1945. évi 1. sz. 12–14. old.

Magyarország ipara 1945 nyarán. Megjelent: Ipari újjáépítésünk. (Szerk.: *Tonelli Sándor*.) Forum Hungaricum. Budapest. 1947. 5–24. old.

Megemlékezés Földes Béláról, Fellner Frigyesről és Kenéz Béláról. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1947. évi 7–8. sz. 272–283. old.

Essai de solution du problème de la statistique des budgets de l'État en Hongrie. Megjelent: Proceedings of the International Statistical Conferences. Washington. Sept. 6–18, 1947. Calcutta. 1948. 932–941. old.

Statisztikai előadások 1946/[47]. I. félév. Püski. Budapest. 1948. 312 old.

Statisztikai módszerek. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest. 1959. 615 old.

Válasz a „Statisztikai módszerek” c. könyv híralatára. [Válasz dr. Ollé Lajosnak.] *Statisztikai Szemle*. 1961. évi 6. sz. 636–639. old.

MŰHELYVITA A FÖLDVAGYON ÉRTÉKELÉSÉRŐL

A Magyar Statisztikai Társaság dr. Rácz Albert elnöketével — a nemzeti vagyon kutatása keretében — 1992. május 19-én műhelyvitát tartott a földvagyon értékeléséről. A vita alapja dr. Laczkó Istvánnak „A mezőgazdasági földvagyonmérés módszertani kérdéseinek megközelítése” című tanulmánya, dr. Benet Iván és dr. Tóth Miklós opponensi véleménye, valamint az előbbi tanulmánynak dr. Szűcs István által készített „Javaslat a mezőgazdasági terület nemzeti vagyonértékének számítására” című összefoglalója és a Figyelőben 1992. április 9-én megjelent „Földértékelés: Leesett az aranykorona” című, szintén dr. Szűcs István által írt tanulmány volt. A vitát dr. Nyilas András az OTKA-kutatás témavezetője vezette.¹

Laczkó és Szűcs tanulmánya a téma múltjának gazdag tárházát is felvillantja. A föld nemzeti vagyonként való számbavételére a nemzetközileg elismert *Fellner Frigyes* csaknem száz évvel ezelőtt (1893) elkezdett nemzetivagyon — számításaiban különleges becslési eljárást alkalmazott, amely — saját szavai szerint — konjekturális (hozzávetőleges) statisztikai eredményhez vezetett. Módszerét a nemzetközi szakirodalom *Fellner-féle* vagy magyar módszernek nevezte el. Az eljárás lényege az, hogy a földvagyonat először három különféle módszerrel „puhatolja ki”,

és végül a három eredményt átlagolja. A három módszer alapjai a következők:

1. az aranykorona tiszta jövedelem,
2. a földhasznóbérleti díj tőkésítése,
3. a föld jelzálogértéke, korrigálva a földpiac tapasztalati adataival.

Részletesebb számításokat *Fellner* 1893-at követően még négyszer (1900, 1910, 1920, 1930) végzett, lényegében nem módosítva jelentősebben az eredeti módszerét.

Az 1960-as évek elején elsőként *Szabó Gábor* vetette fel a termőföld értékelésének szükségességét, majd 1965-től *Hajpál Gyula* számításai alapján a nemzeti vagyon statisztikájában a Központi Statisztikai Hivatal is számba veszi a földvagyonot. A számbavételi módszer lényege, hogy a mezőgazdaság tiszta jövedelmének egynegyedét tekinti földjára-déknak, és ezt — csakúgy mint *Fellner* — 5 százalékkal tőkésíti. Az utóbbi években azonban a KSH már nem közli a földvagyon adatait, valószínűsíthetően részben a támogatások és elvonások által teljesen összekuszált mezőgazdasági árrendszer miatt, részben pedig a földjára-dék megállapításának közigazdasági megalapozatlansága miatt.

A nemzeti vagyon visszatekintő (1950 és 1990 közötti) kutatása ismét felvetette a földvagyon vizsgált időszakra vonatkozó idősorainak összeállítását.

A nemzeti vagyon statisztikájában mindenütt a világon ma is az egyik legproblematikusabb tétel a földvagyon értékelése. Noha *Laczkó* és *Szűcs* tanulmányaikban megkérdőjelezzik, hogy a földvagyon értékelésénél alapul vehető-e az aranykorona, a szerzőpáros szerint — a valós és a vélt kritikák elle-

¹ A vitában még a következők vettek részt, és fejtették ki véleményüket: *Bacsa Imre* (MTA Közgazdaság-tudományi Intézet), *Csendes Béla* (Agrárgazdasági Kutató Intézet), *Horváth Balázs* (Földművelésügyi Minisztérium), *Kecskés Csaba* (Központi Statisztikai Hivatal), *Nagy Lajos* (József Attila Tudományegyetem), *Maár András* (Földművelésügyi Minisztérium), *Németi László* (STAGEK), *Vati László* (Központi Statisztikai Hivatal).

nére — még ma is jól mutatja a földek tiszta jövedelmének különbségét. A vitaindító anyagokban és a vitában is felmerült azon feltérképezés (a genetikus talajértékelés) eredményének a figyelembevétele, amely 1980 és 1985 között elsősorban az ökológiai tényezők alapján állapította meg a 71 000 földminta értékét. Ezt azonban a jelenlevők-többsége elvetette egyfelől azért, mert csak korlátozottan tartalmaz (köz-)gazdasági megfontolásokat; másfelől azért, mert ennek a figyelembevétele rendkívül költségessé tenné a kutatást. De a legfontosabb indok az, hogy az aranykorona szerinti és a mintateres értékelés között átlagosan lényeges eltérés nincs. Mindemellett még az „aranykorona-pártiak” is hangsúlyozták, hogy az egyedi földterületek, földbirtokok, parcellák stb. árának megállapításához mindkét értéket: az aranykorona és a termőhelyi pontérték alapján megállapított földvagyonértéket is figyelembe kell venni. A felmérések szerint ugyanis vannak olyan esetek, ahol a mintául szolgáló földek aranykorona-hozama és termőhelyi pontértéke mindkét irányba igen jelentősen eltér egymástól. Ezek a különbségek azonban makroszinten kiegyenlítik egymást.

Végezetül azt javasolták, hogy a földvagyon idősorának kiindulópontja az 1980—1985. évi országos felmérés eredményeként megállapított földjáradék legyen, amely hektáronként kereken 6600 forint. Ennek alapján számítva az egy aranykoronára jutó földjáradék — az akkori árakat figyelembe véve — 350 forint lenne, amit 5 százalékos kamatlábbal tőkésítve, egy hektár földvagyon értéke 132 000 forint. Azaz egy aranykorona földértéke 1980—1985 átlagában kereken 7000 forintra tehető.

Ebben az esetben a földvagyon változása két tényezőtől függ; az évenkénti földkivonás nagyságától és a földek művelési ágak szerinti összetételének változásától. A folyó áras földvagyon megállapítása érdekében pedig a számításokat valamilyen inflációs rátával kell korrigálni. Néhányan azt javasolták, hogy ez a ráta a folyó áras és a változatlan áras növénytermelési termelési érték hányadosa legyen. Függőben maradt viszont az, hogy a föld minőségének javítása érdekében hozott ráfordítások milyen mértékben növelték e földvagyonot. Igaz ugyan, hogy e beruházásokat a tőkefelhalmozás során a nemzeti vagyon számításánál figyelembe kell venni, de az is igaz, hogy e ráfordítások eltérő mértékben és arányban növelték a földvagyon értékét. Egyik megoldásként felmerült, hogy ezt a növénytermelés alakulása tükrözheti.

A vitából kiderült, hogy a javaslatok lényegével többen egyetértettek. Elmondták, hogy az így számított földvagyon közel áll

több nyugat-európai ország tőkésített átlagos földbérleti díjához, de a búzában számított földvagyonértékéhez is. A módszer nagyjából azt a tőkeértéket eredményezi, amelyet a várható világpiaci árakból lehet következtetni.

Mindamellet a javasolt módszert számos kritika érte. Annak egy része feloldódott a fenti javaslatban. Felmerültek olyan éles bírálatok, vélemények sőt ellenvetések is, amelyek szerint a földvagyon makroszintű számbavétele közgazdaságilag alig vagy egyáltalán nem értelmezhető. Azok, akik ilyen álláspontot képviseltek, elsősorban a magyar mezőgazdaság elmúlt négy évtizedére hivatkoztak, amikor a föld értéke és ára illuzórikus kategória volt, vagy méginkább a mai és a közeljövőben várható helyzetből indultak ki. Például abból, hogy jelenleg az egész mezőgazdasági termelés veszteséges, és ha ez igaz, akkor a földnek nincs értéke, vagy értéke negatív. Hivatkoztak arra is, hogy a kárpótlás során egy aranykoronát 1000 forintban határoztak meg. Ez messze alacsonyabb a javasoltnál, és az sem valószínű, hogy az árverésen a 7000 forintot eléri vagy akár csak megközelíti. A másik véglet szerint a föld értékének a növekedése a legtöbb fejlett országban jóval meghaladja a globális inflációt, és feltételezhető, hogy néhány év alatt nálunk is kialakul a földpiac, a bérleti és a jelzálogrendszer, amelyek majd akár a javasoltnál is jóval magasabbra értékelik a földet.

A jelenlegi és a várható helyzet megítélésében magasra csaptak az indulatok, csak hogy a mostani kutatás a földvagyon idősorát az 1990. évvel zárja, és az, hogy mi a helyzet ma, és hogy mi lesz a következő években a földvagyon sorsa, külön kutatás témája.

Végül a résztvevők elfogadták a tanulmányok készítőinek és a témavezetőknek azt a javaslatát, hogy a hozzászólások figyelembevételével összeállítják a földvagyon idősorait a vizsgált időszakokra évenkénti részletezésben főbb művelési ágak szerint. Az eredményeket és annak elemzését a számítás módszerének részletes leírásával együtt megküldik a szakértőknek. Megállapodtak abban, hogy a reagálások alapján döntenek újabb műhelyvitáról vagy arról, hogy az eredmények elfogadhatók-e a földvagyon olyan eszmei értékének, amelynek idősora beilleszthető a nemzeti vagyon statisztikájába.

A földvagyon 1950 és 1990 közötti alakulásáról szóló tanulmányt a szerzőgárda publikálni kívánja. Addig is várja az érdeklődők, a közgazdászok és statisztikusok, a földszakértők és valamennyi érdekelt megjegyzéseit, észrevételeit, javaslatait.

Dr. Nyilas András

STATISZTIKUSOK EGYMÁS KÖZÖTT: AZ ÖNKORMÁNYZATOK MINT STATISZTIKAI ADATSZOLGÁLTATÓK

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) és az önkormányzatok kettős — adatfelhasználói és adatszolgáltatói — kapcsolata több oldalú. Azért, hogy az információigényeket a lehető legjobban ki tudjuk elégíteni, valamennyi adatszolgáltatótól — így az önkormányzatoktól is — gyors, pontos, az egységes utasításokon alapuló adatszolgáltatást kérünk és várunk el.

Az államigazgatás területi szervei a korábbiakban is statisztikai adatszolgáltatók voltak, és az adatgyűjtés és -feldolgozás valamely folyamatában részt vettek. Az önkormányzatok megalakulása és hatáskörük folyamatos meghatározása után — nem kevésbé a statisztikai rendszer változása miatt — más formában, tartalomban és gyakorisággal, de ma is és a jövőben is kötelesek elvégezni e feladatokat.

A következőkben áttekintést nyújtunk a különböző területeken történt jelentősebb változásokról, az adatáramlás főbb folyamatairól, a problémákról és említést teszünk az adatszolgáltatói fegyelem megsértéséről.

Beruházásstatisztika. A megyei önkormányzatok csökkent létszámmal és költségvetéssel már nem képesek azokat az adatgyűjtési, -ellenőrzési és -összesítési feladatokat ellátni, mint amelyeket a megyei tanácsok végeztek. Elsőként a beruházásstatisztikai adatszolgáltatás került át a megyei tanácsoktól a KSH megyei igazgatóságaihoz. Így a KSH megyei igazgatóságai 1988-tól közvetlen kapcsolatba kerültek a beruházásstatisztikai adatszolgáltatás terén az ország 3064 településével és a tanácsi felügyeletű vállalatokkal. Az átállítás nem volt zökkenőmentes. A KSH ugyanis a megyei tanácsoknak szabad kezet adott az adatszolgáltatás és -gyűjtés megszervezéséhez. Így a községi tanácsok többnyire a megyei tanács által szerkesztett, egyszerűsített kérdőíveken szolgáltatottak beruházási adataikat, melyeket — a KSH által kért bontásnak és csoportosításnak megfelelően — a megyei tanács öntött formába. A községi tanácsok nem ismerték a KSH kérdőíveit, és kitöltési utasítással sem rendelkeztek. Nehezítette a helyzetet, hogy a tanácsok, illetve később az önkormányzatok termelő jellegű beruházásairól szakágazati részletezésű kérdőíveket kellett kiállítani.

Az önkormányzatok egy részének a mai napig is gondot okoz a beruházási jelentések elkészítése. Egyesek ugyanis semmilyen szakágazati bontást nem alkalmaznak, mások viszont a nem anyagi ágazatok (7311—9619) szakágazati jelzőszámhoz tartozó beruházásokról is a négyjegyű szakágazati bontásban készítik el a jelentéseket. Többben figyelmen

kívül hagyják a beruházási rendelet azon előírását, hogy a beruházások üzembe helyezéséről az üzemeltetőnek kell beszámolnia. A beruházó a befejezett beruházások állományát átadja az üzemeltetőnek. Ebből következik, hogy a villanyhálózatok, gáz-, víz-, csatornavezetékek stb. beruházásait nem az önkormányzatok jelentéseiben kell üzembe helyezettként szerepeltetni, ha nem ők az üzemeltetők.

Nem kielégítő az önkormányzatok statisztikai fegyelme. Egyesek év közben nem küldenek jelentést, év végén viszont kiderül, hogy 4-5 ágazatban is volt beruházásuk. A határidőket nem tartják be. Ha telefonon bediktálták az adatokat, ezzel elintézettnek tekintik az adatszolgáltatási kötelezettséget. Nem veszik figyelembe, hogy a beruházási kérdőívek az év elejétől vagy a beruházás megkezdésétől göngyölt adatokat tartalmaznak, így ha az előző negyedévben valamelyik ágazatban volt adat, a következő negyedévben nem lehet a jelentés nemleges.

Lakásstatisztika. A lakásstatisztika területén nem változott az adatszolgáltatás útvonala. Korábban csak az első fokú építési hatósági jogkörrel felruházott helyi tanácsok, most valamennyi önkormányzat közvetlenül a KSH területileg illetékes igazgatóságainak küldi el a használatbavételi engedélyeket, illetve a megszűnési jelentéseket. Gondot az jelent, hogy a használatbavételi engedélyek a gazdaság- és a tulajdonviszonyok változásai miatt valamilyen mértékben minden évben módosulnak. Mivel e kérdőívek előállítására és terjesztésére nem a KSH, hanem az ÉGSZI Számológép Nyomtatványellátó feladata, nem tudjuk befolyásolni az előállított mennyiséget és az önkormányzatok folyamatos ellátását. A megváltozott kérdőívek gyakran negyedéves, féléves késéssel készülnek el, addig az önkormányzatok régi nyomtatványon kénytelenek kiadni a használatbavételi engedélyeket. Amikor elkészül az új kérdőív, igyekeznek nagyobb mennyiségű készletet felhalmozni, és amíg az el nem fogy, nem hajlandók újat rendelni még akkor sem, ha az új esetleg kellő időben rendelkezésre áll.

E kérdőívek beküldési határideje folyamatos, ebben évtizedek óta nincs változás. Minden erőfeszítésünk ellenére több településről csak az év végén érkeznek be a kérdőívek. Ez értelemszerűen torzítja adatainkat.

Belkereskedelmi statisztika. Az önkormányzatok először az 1990. évről készítették el a „Jelentés a működő üzletekről” c. éves jelentést. A KSH területi igazgatóságai a megyei önkormányzati hivatal kereskedelmi osztá-

lyán keresztül kapták meg a kérdőíveket. Az adatszolgáltatás a 6/1990. (IV. 5.) KeM. rendelet alapján a felsorolt üzletkörök közül az I. Kiskereskedelemre, a II. Vendéglátóipari üzletekre és az V. Kereskedelmi szálláshelyekre vonatkozott.

1992-től a jelentés féléves. Az adattartalom is megváltozott, mivel ez évtől a jelentés csak a kiskereskedelmi, illetve a vendéglátóipari egységeket tartalmazza. A kereskedelmi szálláshelyek megfigyelésére külön, a „Nyilvántartás a kereskedelmi szálláshelyekről” című kérdőíven kerül sor. A jelentés célja, hogy a kereskedelmi szálláshelyekről rendelkezésre álló adatok teljes körűek legyenek, de biztosítja a nyilvántartás karbantartását is. A beküldött jelentéseken előforduló hibák főleg téves összeadásból és a mérlegsorok helytelen levezetéséből adódtak.

Népmozgalmi statisztika. A KSH és a helyi tanácsok közötti kapcsolatrendszerben súlyánál és mennyiségénél fogva 1984 előtt tekintélyes helyet foglalt el a népmozgalmi statisztika: a kitöltött népmozgalmi kérdőíveket (élveszületési lap, halálozási lap, házassági lap, válási lap) az anyakönyvvezetők közvetlenül a KSH megyei igazgatóságaihoz juttatták el.

A Minisztertanács 1983-ban rendelte el az anyakönyvi, népmozgalmi és népesség-nyilvántartási adatok egységes adatgyűjtését. A határozatnak több célja volt: az adatáramlás útjának rövidítése, az adatgyűjtés párhuzamosságainak megszüntetése, a központi rendszer és az ahhoz tartozó ágazati rendszerek összehangolása, a felhasználók közötti bonyolult adatáramlási kapcsolatok egyszerűsítése, a népesség-továbbvezetés és a népesség-nyilvántartás azonosságának megteremtése. Ebben a rendszerben a népmozgalmi kérdőívek az anyakönyvvezetőktől a megyei tanács népesség-nyilvántartási csoportjához kerültek, statisztikai célú feldolgozásuk pedig (a megyei számítástechnikai és ügyviteli vállalatoknál történő rögzítés és az egyes megyei adatállományok összemácsolása után) a KSH központjában történt.

Az államigazgatási struktúra e rendszer megalkotása óta jelentős változásokon ment keresztül. Az önkormányzatok népesség-nyilvántartási feladatainak nem képezi szerves részét a statisztikai jellegű munka, és ehhez ma már nincsenek szakembereik. Mindezek miatt mind az Állami Népesség-nyilvántartó Hivatal (ÁNH), mind a KSH részéről felvetődött, hogy az integrált adatáramlási rendszer szűnjön meg, a népesség-nyilvántartási és a statisztikai adatgyűjtés és -feldolgozás váljon ismét külön. Az Alkotmánybíróságnak a népesség-nyilvántartással és a személyi számmal kapcsolatos határozata nyomán olyan döntés született, hogy a népesség-nyilvántartás, az anyakönyv, a sze-

mélyi igazolvány nyilvántartás, valamint a lakcímbjelentés egységes nyilvántartási rendszert alkosson. Ugyanakkor a személyi jogok védelméről kialakult jogelvek szerint a népmozgalmi bizonylatok nem tartalmazhatnak olyan adatot (név, személyi szám), amely természetes személy azonosítására alkalmas. Ilyen körülmények között nincs további indoka annak, hogy az országos személyi alapnyilvántartó rendszer és a népmozgalmi statisztikai rendszer akárcsak az adatgyűjtés fázisában egységes maradjon. E szempontok alapján alakítják ki az új kérdőíveket, amelyek tartalmilag lényegében megegyeznek a régiekkel, nem szerepel rajtuk személyazonosító jel, név, valamint egyéb olyan információk, amelyek az országos személyi alapnyilvántartó rendszer számára fontosak, de melyeket a népmozgalmi statisztika céljaira eddig sem rögzítettünk. Az új kérdőívek idő hiányában 1992-re nem készültek el. Jelenleg a régi kérdőíveken történik az adatszolgáltatás.

A Területi Államháztartási Közigazgatási Információs Szolgálat (TÁKISZ) érkező kérdőívek hetenként kerülnek átmásolásra a KSH megyei igazgatóságaira. Az átmásolt kérdőívek tartalmát és kódolását az igazgatóságok ellenőrzik, miközben a számítógépen feldolgozott anyag számítógépes vonalon keresztül kerül a TÁKISZ-től a KSH-hoz.

A második negyedévtől a kérdőívek számítógépen való rögzítése is a KSH területileg illetékes igazgatóságain történik, és az adatállomány számítógépes vonalon jut a KSH Számítóközpontba.

Egészségügyi és szociális statisztika. A KSH és a Népjóléti Minisztérium közötti megállapodás alapján 1992-től a KSH területi szervei átvették az egészségügyi statisztikával kapcsolatos feladatokat is. Ennek következtében az érintett helyi önkormányzatoktól újabb két jelentést gyűjtöttünk be: az „Álláskimutatás munkaköri csoportok és szakfeladatok szerint” és a „Gyorsjelentés az egészségügyi és szociális ellátásról” elnevezésű éves jelentéseket.

Ugyanezen főhatóságok — a megváltozott kormányzati, valamint a helyi önkormányzati igények jobb kielégítése érdekében — felülvizsgálták a család-, a gyermek- és ifjúsáspolitikai megalapozását szolgáló információ-rendszert. A felülvizsgálat célja olyan új, országos szintű információ-rendszer kialakítása, amely hatékonyan képes biztosítani elsősorban a helyi önkormányzatok igényeit. A kérdőív kialakításában megyénként egy-két önkormányzat vett részt az elmúlt évben. Az 1992. év a próbafeldolgozás éve, melyben szintén megyénként egy-két település vesz részt. Az adatszolgáltatást 1993-tól vezetik be, és abba már valamennyi önkormányzat bekapcsolódik.

Árstatisztika. A KSH Elnöksége célul tűzte a fogyasztóiár-statisztikának a piacgazdasági viszonyokhoz, a nyugat-európai normákhoz igazítását mind a módszertant, az árfelírási rendszert, a részletezettséget, mind a feldolgozást és a publikáció gyorsaságát tekintve.

A felülvizsgálat megtörtént, az átdolgozott rendszer 1991 decemberétől működik. A kijelölt reprezentánsok között szerepelnek a piacokra felhozott termékek. Mivel a városok piacain nagyobb és választékosabb a felhozatal, így a piaci megfigyelés főleg ezekre a településekre összpontosul. A piaci összeírásban korábban is részt vettek egyes kijelölt városok, így kézenfekvőnek tűnt, hogy az új megfigyelésbe bevonjuk a városi önkormányzatokat. Az elképzelés az volt, hogy a helypénzsedő egyúttal — bizonyos díjazás mellett — a piacra felhozott termékek árát is összeírja. Az önkormányzatok tiltakoztak a feladat végrehajtása ellen, így gyakorlatilag csak januárban és februárban végezték el a piaci összeírást, márciustól a KSH-nak kellett az összeírókkal egyéni szerződést kötni, ami a városok jelentős részénél az önkormányzatok által január-február hónapokra kijelölt személlyel történt.

Az önkormányzatok statisztikai szervezőtevékenysége. Az önkormányzatok nemcsak adat-

szolgáltatóként vesznek részt a KSH munkáiban, hanem a lakosságra kiterjedő valamennyi összeírásban (népszámlálás, mezőgazdasági összeírás stb.) is nélkülözhetetlen szervezői és gyakorlati tevékenységük. A KSH nem vagy csak nagy nehézségek árán, többszörös időráfordítással tudná ezeket a feladatokat elvégezni. A település beépítettségére, a lakosság összetételére, az egyes személyekre vonatkozó helyi ismeretük nagy segítség az összeírók szervezésében és az összeírások lebonyolításában egyaránt.

Az önkormányzatok segítenek a KSH területi igazgatóságainak az egyes adatszolgáltatókkal történő kapcsolatfelvételben is. Például a tárgyévvtől az új üzletet, illetve kereskedelmi szálláshelyet üzemeltetni kívánó és azt bejelentő vállalkozóknak átadnak egy, a KSH által készített körlevelet, amelyből értesülnek a statisztikai adatszolgáltatási kötelezettségekről.

Az elmondottak jól mutatják, hogy az önkormányzatok adatszolgáltatói feladatai milyen mértékben kapcsolódnak össze felhasználói szerepükkel is, melynek tudatosítása talán hozzájárul az adatszolgáltatói fegyelem erősítéséhez.

Dr. Baltás Gézáné

ÜNNEPI KIADVÁNYOK

Az önálló magyar hivatalos statisztikai szolgálat 125 éves fennállása alkalmából nemcsak az ismertetett ünnepségre és tudományos szemináriumra¹ került sor, hanem a Központi Statisztikai Hivatal néhány jelentős kiadvány publikálásával is jelezni kívánta a nevezetes évforduló fontosságát.

Az első, legjelentősebb ünnepi kiadvány a „Történeti statisztikai idősorok, 1867—1992” címet² viseli. A kötetet *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke bocsátotta útjára. A kiadványhoz írt előszavában a publikáció célját is megfogalmazta: „A KSH a 125. éves évforduló alkalmából indított 'Történeti statisztikai idősorok' c. sorozattal azt a célt tűzte ki, hogy a különböző kiadványokban fellelhető legfontosabb hosszú távú statisztikai idősorokat témák szerint csoportosítva, egy-egy kötetben tegye

közzé. Ez is hozzájárulhat a statisztikailag is mérhető folyamatok, illetve változások jobb megértéséhez” és hozzáfűzte „A kötetet azal szeretnénk útjára bocsátani, hogy . . . a jövőben továbbiak követik, és a sorozat az idők folyamán a statisztika adta kereteken belül viszonylag kerek egész, forrásszintű kiadvánnyá formálódik”. (3. old.) A mű tehát része, pontosabban első kötete a statisztikai körökben már régóta tervezett hosszú idősorokat tartalmazó sorozatnak. A hosszú idősorok kialakítása, rendszerezése, publikálása köztudomásúan nagy tudományos és gyakorlati haszonnal jár mind a múlt tanulságainak tanulmányozása, irányzatok (trendek) feltárása, mind a jövőre vonatkozó következtetések levonása szempontjából. Érthető tehát, hogy a Központi Statisztikai Hivatal különböző főosztályai — elsősorban a *dr. Klinger András* elnökhelyettes irányítása alá tartozók is hosszabb ideje foglalkoznak e témával. Módszeresen törekedtek egyes, történelmi okok miatt hiányzó (például bizonyos népmozgalmi) adatok pótlására, az adatoknak a sajátos történelmi események (területváltozások) miatt szükségessé vált átszámítására, az adatgyűjtési módszerekben bekövetkezett változások miatti eltérések értelmezésére, az adatok homogenizálására.

¹ Lásd: *Statisztikai Szemle*. 1992. évi 8—9. sz. 760—769. old.

² Történeti statisztikai idősorok, 1867—1992. I. köt. Népeség-népmozgalom. (A szerkesztőbizottság elnöke *dr. Klinger András*, tagjai: *dr. Csahók István*, *dr. Ehrlich Éva*, *Fajth Gáspár*, *dr. Gyulay Ferenc*, *dr. Harcsa István*, *Kamarás Ferenc*, *Mészáros Árpád*, *dr. Szilágyi György*. Az anyag összeállításában részt vett: *Dallos Ödönné*, *dr. Gorincsek Gyuláné*, *Gyetvainé Illés Erzsébet*, *Hantó Sándorné*, *Kamarás Ferenc*, *dr. Pálházy László*, *Schäffer Lajos*, *dr. Vukovich Gabriella*, *Zsóri Vincéné*.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1992. 350 old.

Árstatisztika. A KSH Elnöksége célul tűzte a fogyasztóiár-statisztikának a piacgazdasági viszonyokhoz, a nyugat-európai normákhoz igazítását mind a módszertant, az árfelírási rendszert, a részletezettséget, mind a feldolgozást és a publikáció gyorsaságát tekintve.

A felülvizsgálat megtörtént, az átdolgozott rendszer 1991 decemberétől működik. A kijelölt reprezentánsok között szerepelnek a piacokra felhozott termékek. Mivel a városok piacain nagyobb és választékosabb a felhozatal, így a piaci megfigyelés főleg ezekre a településekre összpontosul. A piaci összeírásban korábban is részt vettek egyes kijelölt városok, így kézenfekvőnek tűnt, hogy az új megfigyelésbe bevonjuk a városi önkormányzatokat. Az elképzelés az volt, hogy a helypénzsedő egyúttal — bizonyos díjazás mellett — a piacra felhozott termékek árát is összeírja. Az önkormányzatok tiltakoztak a feladat végrehajtása ellen, így gyakorlatilag csak januárban és februárban végezték el a piaci összeírást, márciustól a KSH-nak kellett az összeírókkal egyéni szerződést kötni, ami a városok jelentős részénél az önkormányzatok által január-február hónapokra kijelölt személlyel történt.

Az önkormányzatok statisztikai szervezőtevékenysége. Az önkormányzatok nemcsak adat-

szolgáltatóként vesznek részt a KSH munkáiban, hanem a lakosságra kiterjedő valamennyi összeírásban (népszámlálás, mezőgazdasági összeírás stb.) is nélkülözhetetlen szervezői és gyakorlati tevékenységük. A KSH nem vagy csak nagy nehézségek árán, többszörös időráfordítással tudná ezeket a feladatokat elvégezni. A település beépítettségére, a lakosság összetételére, az egyes személyekre vonatkozó helyi ismeretük nagy segítség az összeírók szervezésében és az összeírások lebonyolításában egyaránt.

Az önkormányzatok segítenek a KSH területi igazgatóságainak az egyes adatszolgáltatókkal történő kapcsolatfelvételben is. Például a tárgyévvtől az új üzletet, illetve kereskedelmi szálláshelyet üzemeltetni kívánó és azt bejelentő vállalkozóknak átadnak egy, a KSH által készített körlevelet, amelyből értesülnek a statisztikai adatszolgáltatási kötelezettségekről.

Az elmondottak jól mutatják, hogy az önkormányzatok adatszolgáltatói feladatai milyen mértékben kapcsolódnak össze felhasználói szerepükkel is, melynek tudatosítása talán hozzájárul az adatszolgáltatói fegyelem erősítéséhez.

Dr. Baltás Gézáné

ÜNNEPI KIADVÁNYOK

Az önálló magyar hivatalos statisztikai szolgálat 125 éves fennállása alkalmából nemcsak az ismertetett ünnepségre és tudományos szemináriumra¹ került sor, hanem a Központi Statisztikai Hivatal néhány jelentős kiadvány publikálásával is jelezni kívánta a nevezetes évforduló fontosságát.

Az első, legjelentősebb ünnepi kiadvány a „Történeti statisztikai idősorok, 1867—1992” címet² viseli. A kötetet *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke bocsátotta útjára. A kiadványhoz írt előszavában a publikáció célját is megfogalmazta: „A KSH a 125. éves évforduló alkalmából indított 'Történeti statisztikai idősorok' c. sorozattal azt a célt tűzte ki, hogy a különböző kiadványokban fellelhető legfontosabb hosszú távú statisztikai idősorokat témák szerint csoportosítva, egy-egy kötetben tegye

közzé. Ez is hozzájárulhat a statisztikailag is mérhető folyamatok, illetve változások jobb megértéséhez” és hozzáfűzte „A kötetet azal szeretnénk útjára bocsátani, hogy... a jövőben továbbiak követik, és a sorozat az idők folyamán a statisztika adta kereteken belül viszonylag kerek egész, forrásszintű kiadvánnyá formálódik”. (3. old.) A mű tehát része, pontosabban első kötete a statisztikai körökben már régóta tervezett hosszú idősorokat tartalmazó sorozatnak. A hosszú idősorok kialakítása, rendszerezése, publikálása köztudomásúan nagy tudományos és gyakorlati haszonnal jár mind a múlt tanulságainak tanulmányozása, irányzatok (trendek) feltárása, mind a jövőre vonatkozó következtetések levonása szempontjából. Érthető tehát, hogy a Központi Statisztikai Hivatal különböző főosztályai — elsősorban a *dr. Klinger András* elnökhelyettes irányítása alá tartozók is hosszabb ideje foglalkoznak e témával. Módszeresen törekedtek egyes, történelmi okok miatt hiányzó (például bizonyos népmozgalmi) adatok pótlására, az adatoknak a sajátos történelmi események (területváltozások) miatt szükségessé vált átszámítására, az adatgyűjtési módszerekben bekövetkezett változások miatti eltérések értelmezésére, az adatok homogenizálására.

¹ Lásd: *Statisztikai Szemle*. 1992. évi 8—9. sz. 760—769. old.

² Történeti statisztikai idősorok, 1867—1992. I. köt. Népeség-népmozgalom. (A szerkesztőbizottság elnöke *dr. Klinger András*, tagjai: *dr. Csahók István*, *dr. Ehrlich Éva*, *Fajth Gáspár*, *dr. Gyulay Ferenc*, *dr. Harcsa István*, *Kamarás Ferenc*, *Mészáros Árpád*, *dr. Szilágyi György*. Az anyag összeállításában részt vett: *Dallos Ödönné*, *dr. Gorincsek Gyuláné*, *Gyetvainé Illés Erzsébet*, *Hantó Sándorné*, *Kamarás Ferenc*, *dr. Pálházy László*, *Schäffer Lajos*, *dr. Vukovich Gabriella*, *Zsóri Vincéné*.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1992. 350 old.

Számos hasonló külföldi kiadvány példája³ is ösztönzőleg hatott hosszú idősorokat tartalmazó hazai mű összeállítására, annál is inkább, minthogy a szükséges „alapanyag”, elsősorban az önálló magyar hivatalos statisztikai szolgálat létrejötte óta rendelkezésre álló adatállomány igen gazdag, s ha szükségesek is az említett okok miatti pótmunkálatok, a sok témát felölelő, minőségileg kiváló adatbázis alkalmas a szóban forgó célok megvalósítására.

A 125. évforduló alkalmából publikált kötet — mint erre a bevezető sorok is utalnak — a népszámlálási és (az anyakönyvi törvények alapján gyűjtött) népmozgalmi adatok hosszú idősorait tartalmazza. Az országterület változásai miatt célszerűnek látszott az adatokat kétféle formában közzétenni. A kötet *első fejezete* a népszámlálási (demográfiai, foglalkozási, háztartás- és család-, lakás-, épület-), valamint a népmozgalmi (összefoglaló, házasságkötési, válási, születési, halálozási) adatokat az 1990. évi terület és az 1990. évi fogalmak szerint, a *második fejezet* pedig a mindenkori terület és a mindenkori fogalmak szerint tartalmazza. A publikáció módját, az adatok, fogalmak értelmezését szolgálják a népszámlálási, valamint a népességi, népmozgalmi adatokhoz fűzött, a kötet végén elhelyezett módszertani és fogalmi megjegyzések.

A sorozat jelen, első kötetét — a tervek szerint — követni fogja egy társadalomstatisztikai, majd egy gazdaságstatisztikai, végül egy területi statisztikai kiadvány. A kötetek angol nyelven is kiadásra kerülnek.

A másik ünnepi kiadvány „Válogatott bibliográfia a magyar hivatalos statisztikai szolgálat történetének tanulmányozásához” címmel⁴ jelent meg. A kötet főszerkesztője, *dr. Csahók István*, a Könyvtár főigazgatója az újszerű kezdeményezés célját úgy fogalmazta meg, hogy a közel négyezer tételt tartalmazó bibliográfiai összeállítás közzétételével a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatára arra törekedett, hogy „... a rendkívül gazdag forrásanyag egy ... részének feldolgozásával a hivatalos magyar statisztikai szolgálat története különböző aspektusainak kutatásához adjon további kapaszkodókat az 1867-től 1990-ig terjedő időszakban”.

³ B. R. Mitchell: European Historical Statistics, 1750—1975; Historická statistická ročenka CSSR; 75 jaar statistiek van Nederland, 1899—1974; Historisk statistikk, 1978.

⁴ Válogatott bibliográfia a magyar hivatalos statisztikai szolgálat történetének tanulmányozásához. I.—II. köt. Szerkesztette: *dr. Csahók István* és *dr. Gyulay Ferenc*. Az anyaggyűjtésben részt vett: *Balás Judit*, *Balásikné Pál Éda*, *Fóti Istvánné*, *dr. Gyulay Ferenc*, *Körmendi Gábor*, *dr. Reisz László*, *dr. Szász Kálmán*. Számítógépes megoldás: *Hunyadiné Naszádos Edit*. Technikai munkatársak: *Hansági Tivadarné*, *Nagy Éva*. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest. 1992. 483 old.

A bibliográfia közzététele tulajdonképpen első lépés azon az úton, amely a hivatalos statisztikai szolgálat ötnegyed százados tevékenységének feltárásához és végül az önálló magyar hivatalos statisztikai szolgálat történetének megírásához vezet. A kutató témakör azonban hatalmas területet foglal magában: a Hivatalon és intézményein kívül többek között az ún. igazgatási statisztika tevékenysége, a tudományos intézmények, a biztosítóintézetek stb. statisztikai munkássága is ide tartozik. A vonatkozó kutatás — mint ezt az Előszó is említi — még nem fejeződött be, a bibliográfia nem tartalmazza a magyar statisztikai szolgálatot érintő vagy azzal összefüggő valamennyi publikációt. A kutatási munkálatok első fázisában a rendelkezésre álló személyi és anyagi erők szűkössége csupán a Központi Statisztikai Hivatal és az Országos Statisztikai Tanács tevékenységével kapcsolatos, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat állományában fellelhető „fontosabb anyagok (kiadványok, tanulmányok stb.) felvételét (címforrás) és tájékoztató annotálását tette lehetővé.

A bibliográfia „Útmutató”-ja részletesen ismerteti a mű összeállításának, az anyag válogatásának módját, a korszakbeosztást, a forrásokat, a bibliográfiai tételek besorolásának rendjét.

A „Válogatott bibliográfia”-t egy „Vázlatos történeti áttekintés” vezeti be *dr. Horváth Róbert* professzor tollából. Az „... áttekintés — mutat rá a szerző — felvázolja azokat a történelmi kereteket és a bennük foglalt fontosabb csomópontokat, s az általuk felvetett problémákat is, melyek mint szükséges háttérinformációk a bibliográfia anyagában való elmélyüléshez nélkülözhetetlennek tűnnek nemcsak a hazai, nemzeti keretek között, de a kapcsolódó nemzetközi területeken is.” (1. old.)

Az „Áttekintés” a hivatalos statisztikai szolgálat létrejötte nemzetközi és hazai előzményeinek, azaz *A. L. Quetelet* szerepének a modern statisztika megteremtésében és *Fényes Eleknek*, *Fáy Andrásnak* és más magyar tudósoknak, politikusoknak a magyar hivatalos statisztikai szolgálat előkészítésében, kialakításában való közreműködése felvázolása után részletesebben tárgyalja *Keleti Károly* szerepét és tevékenységét a szolgálat kialakításában és irányításában. Méltatja Keleti hivatalsszervező tevékenységének, a statisztikai szakoktatás terén kifejtett munkásságának bemutatása után a népszámlálások beindítását és a magyar statisztikának a statisztikai nemzetközi együttműködéshez való csatlakozását. Értékeli a korszerű (1900—1901-es) halandósági tábla összeállítását, valamint Keleti „Hazánk és népe” cím alatt megjelent, a népességi viszonyokkal szervesen összekapcsolt gazdaságstatisztikai elem-

zését. Szól a különböző ágazati statisztikák kialakításáról, a modern hazai statisztikai kiadványok létrehozásáról, majd a nemzetközi statisztikai kongresszusok, illetve megszűnésük után a Nemzetközi Statisztikai Intézet, a Magyar Statisztikai Társaság, a hazai statisztikai folyóiratok (*Statisztikai Szemle, Journal*) szerepéről a magyar statisztika fejlődésében. Behatóan foglalkozik a statisztikai hivatal tudományos intézményként való felfogásával, az egyetemi statisztika és a statisztikai gyakorlat kapcsolatával. Végül röviden összefoglalja a hivatalos statisztikai szolgálat második világháború alatti munkásságát, a háború utáni erőfeszítéseket a hivatalos statisztikai szolgálat működőképessé tétele érdekében, és ismerteti a Hivatal és a szolgálat átszervezését a „fordulat éve” után, a statisztikai területi szervek létrehozását és az ENSZ különféle szerveivel és intézményeivel való kapcsolatfelvételt, értékelve ezek jelentőségét a magyar statisztikai gyakorlat és tudomány fejlődése szempontjából.

A vázlatos történeti áttekintés vezérfonalat ad a kutató számára a bibliográfia hasznosításához, az egyes történelmi korszakokban megvalósult statisztikai tevékenységek feltárásához, továbbgondolásához és kritikájához.

Érdemes megemlíteni, hogy a Bibliográfia a könnyebb kezelhetőség érdekében két kötetben tárja az olvasó elé az annotált tételeket. Az 1. kötet először Évkönyv, Helységnevtár, Jogi szabályozás, Kézirat, Kéziratok közlemény, Kormányjelentés, Költségvetés, Levéltári forrás, Munkaterv, Tiszti cím- és névtár, Zsebkönyv, Egyéb forrás címek alatt a forrásnak minősülő statisztikai kiadványokat, kéziratokat stb. sorolja fel időrendben, évek szerint, majd pedig az Irodalom címszó alá tartozó tanulmányok, cikkek bibliográfiai tételeit közli korszakok és ezen belül évek szerint 1948-ig bezárólag. A 2. kötetben folytatódik a tanulmányok és cikkek tételeinek felsorolása 1949-től 1990-ig. Végül

mindkét kötet tárgymutatóval és névmutatóval zárul. (A második kötet „összevont” mutatói az első kötet tételeit is tartalmazzák.)

A harmadik ünnepi kiadvány, a „Helyzetkép Magyarország társadalmáról és gazdaságáról” c. tájékoztató jelentés (Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1992. 90 old.) a Központi Statisztikai Hivatal hagyományainak megfelelően rövid áttekintést nyújt a rendszerváltozás óta eltelt években végbement történelmi jelentőségű gazdasági és társadalmi folyamatok alakulásáról. A számos táblázatot és a hozzájuk tartozó szöveges értékelő magyarázó szöveget tartalmazó kiadvány az 1992 elején rendelkezésre álló, esetenként előzetes adatok, statisztikai számítások segítségével mutatja be az említett időpontban fennálló társadalmi-gazdasági helyzetet.

A kötet bevezetőben összefoglalóan tárgyalja az 1989–1991. években kialakult főbb folyamatok, bekövetkezett változások eredményeit. Ezt követően ismerteti a magyar gazdaság helyzetét (a nemzetgazdaság szervezeti, tulajdonosi átalakulása, a piaci feltétel változása, a termelés alakulása, erőforrás-felhasználás, jövedelmezőség, a megtermelt GDP belföldi felhasználása, belső egyensúly, külső egyensúly, a termelés infrastrukturális háttere), a népesedési és társadalmi folyamatok (népesség, népmozgalom, társadalmi szerkezet, deviáns magatartások), végül az életmód, életkörülmények (életszínvonal, létminimum, lakáshelyzet, oktatás, egészségügyi helyzet, egészségvédelem, szociális ellátás, a környezet állapota) alakulását.

A helyzetkép egyes területeket részletesebben mutat be, másokat vázlatosan rajzol meg. Ennek oka többek között az, hogy a társadalmi-gazdasági helyzet bemutatásához szükséges néhány fontos adatgyűjtés információi a mű összeállításakor még nem álltak rendelkezésre.

Dr. Gyulay Ferenc

MAGYAR SZAKIRODALOM

EHRlich ÉVA:

ORSZÁGOK VERSENYE, 1937–1986.

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1991. 233 old.

Ehrlich Éva nemrég megjelent kitűnő könyve akár az alkalmazott gazdaságstatisztika példája (példatára) is lehetne. Mindamellettt azonban nem elsősorban ezért ajánlom a könyvet az olvasónak, hanem sokkal inkább azért, mert az a nemzetközi összehasonlítások kincsestára. Ma, amikor nap mint nap halljuk, hogy ennyi-annyi idő múlva

beléphetünk az „Európa-házba” (a Közös Piacha, az Egyesült Európába), az OECD-be stb., és konvertibilis lesz a forint (ami majd a nemzetközi összehasonlítások egyik kiinduló alapja lesz), a különböző módszerekkel végzett nemzetközi összehasonlítások eredményeinek elemzése még inkább előtérbe kerül. Az is a mindennapok „nemzetközi összehasonlításának” szlogenje, hogy a volt szocialista országok között az átalakulásban mi vagyunk az elsők.

Ehhez természetesen azt is hozzá kell tenni, hogy a „belépésnek”, a konvertibilitás-

zését. Szól a különböző ágazati statisztikák kialakításáról, a modern hazai statisztikai kiadványok létrehozásáról, majd a nemzetközi statisztikai kongresszusok, illetve megszűnésük után a Nemzetközi Statisztikai Intézet, a Magyar Statisztikai Társaság, a hazai statisztikai folyóiratok (*Statisztikai Szemle, Journal*) szerepéről a magyar statisztika fejlődésében. Behatóan foglalkozik a statisztikai hivatal tudományos intézményként való felfogásával, az egyetemi statisztika és a statisztikai gyakorlat kapcsolatával. Végül röviden összefoglalja a hivatalos statisztikai szolgálat második világháború alatti munkásságát, a háború utáni erőfeszítéseket a hivatalos statisztikai szolgálat működőképessé tétele érdekében, és ismerteti a Hivatal és a szolgálat átszervezését a „fordulat éve” után, a statisztikai területi szervek létrehozását és az ENSZ különféle szerveivel és intézményeivel való kapcsolatfelvételt, értékelve ezek jelentőségét a magyar statisztikai gyakorlat és tudomány fejlődése szempontjából.

A vázlatos történeti áttekintés vezérfonalat ad a kutató számára a bibliográfia hasznosításához, az egyes történelmi korszakokban megvalósult statisztikai tevékenységek feltárásához, továbbgondolásához és kritikájához.

Érdemes megemlíteni, hogy a Bibliográfia a könnyebb kezelhetőség érdekében két kötetben tárja az olvasó elé az annotált tételeket. Az 1. kötet először Évkönyv, Helységnevtár, Jogi szabályozás, Kézirat, Kéziratok közlemény, Kormányjelentés, Költségvetés, Levéltári forrás, Munkaterv, Tiszti cím- és névtár, Zsebkönyv, Egyéb forrás címek alatt a forrásnak minősülő statisztikai kiadványokat, kéziratokat stb. sorolja fel időrendben, évek szerint, majd pedig az Irodalom címszó alá tartozó tanulmányok, cikkek bibliográfiai tételeit közli korszakok és ezen belül évek szerint 1948-ig bezárólag. A 2. kötetben folytatódik a tanulmányok és cikkek tételeinek felsorolása 1949-től 1990-ig. Végül

mindkét kötet tárgymutatóval és névmutatóval zárul. (A második kötet „összevont” mutatói az első kötet tételeit is tartalmazzák.)

A harmadik ünnepi kiadvány, a „Helyzetkép Magyarország társadalmáról és gazdaságáról” c. tájékoztató jelentés (Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1992. 90 old.) a Központi Statisztikai Hivatal hagyományainak megfelelően rövid áttekintést nyújt a rendszerváltozás óta eltelt években végbement történelmi jelentőségű gazdasági és társadalmi folyamatok alakulásáról. A számos táblázatot és a hozzájuk tartozó szöveges értékelő magyarázó szöveget tartalmazó kiadvány az 1992 elején rendelkezésre álló, esetenként előzetes adatok, statisztikai számítások segítségével mutatja be az említett időpontban fennálló társadalmi-gazdasági helyzetet.

A kötet bevezetőben összefoglalóan tárgyalja az 1989–1991. években kialakult főbb folyamatok, bekövetkezett változások eredményeit. Ezt követően ismerteti a magyar gazdaság helyzetét (a nemzetgazdaság szervezeti, tulajdonosi átalakulása, a piaci feltétel változása, a termelés alakulása, erőforrás-felhasználás, jövedelmezőség, a megtermelt GDP belföldi felhasználása, belső egyensúly, külső egyensúly, a termelés infrastrukturális háttere), a népesedési és társadalmi folyamatok (népesség, népmozgalom, társadalmi szerkezet, deviáns magatartások), végül az életmód, életkörülmények (életszínvonal, létminimum, lakáshelyzet, oktatás, egészségügyi helyzet, egészségvédelem, szociális ellátás, a környezet állapota) alakulását.

A helyzetkép egyes területeket részletesebben mutat be, másokat vázlatosan rajzol meg. Ennek oka többek között az, hogy a társadalmi-gazdasági helyzet bemutatásához szükséges néhány fontos adatgyűjtés információi a mű összeállításakor még nem álltak rendelkezésre.

Dr. Gyulay Ferenc

MAGYAR SZAKIRODALOM

EHRlich ÉVA:

ORSZÁGOK VERSENYE, 1937–1986.

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1991. 233 old.

Ehrlich Éva nemrég megjelent kitűnő könyve akár az alkalmazott gazdaságstatisztika példája (példatára) is lehetne. Mindamellettt azonban nem elsősorban ezért ajánlom a könyvet az olvasónak, hanem sokkal inkább azért, mert az a nemzetközi összehasonlítások kincsestára. Ma, amikor nap mint nap halljuk, hogy ennyi-annyi idő múlva

beléphetünk az „Európa-házba” (a Közös Piacha, az Egyesült Európába), az OECD-be stb., és konvertibilis lesz a forint (ami majd a nemzetközi összehasonlítások egyik kiinduló alapja lesz), a különböző módszerekkel végzett nemzetközi összehasonlítások eredményeinek elemzése még inkább előtérbe kerül. Az is a mindennapok „nemzetközi összehasonlításának” szlogenje, hogy a volt szocialista országok között az átalakulásban mi vagyunk az elsők.

Ehhez természetesen azt is hozzá kell tenni, hogy a „belépésnek”, a konvertibilitás-

nak számos előfeltétele van. A legfontosabb a politikai stabilitás mellett például a megfelelő szintű és ütemű gazdasági fejlettség. A különböző nemzetközi összehasonlítások és az ismertett tanulmány szerzője is azt bizonyítják, hogy gazdasági fejlettségünk szintje (a GFSZ, ahogy ezt a szerző rövidíti) még messze van attól, hogy átléphessük a küszöböt. Jelenlegi gazdasági helyzetünkben következtető előrejelzések a „belépést” a következő évezred első évtizedeire teszik, de csak akkor, ha gazdasági fejlődésünk üteme olyan lesz, hogy az elért szinttel kiemelkedhetünk a perifériára sodródott, közepesen vagy inkább a gyengén fejlett („fejlődő”) országok sorából.

Ez a lehangoló következtetés kiolvasható a szerző nemzetközi összehasonlításaiból is, amelyek szerint Magyarország és a többi volt „szocialista” ország a Szovjetunió példájának 40 évi szolgálai másolása következtében olyan zsákutcába jutott, amelyből csak óriási áldozatokkal és hatalmas erőfeszítéssel lehet kitörni.

E nem éppen kedvcsináló bevezetéshez még az is hozzátartozik, hogy Ehrlich Éva könyve — különösen a módszertani leírásokat illetően — nem könnyed olvasmány. Pedig a szerző előtt példaként ott áll az általa alkalmazott módszer megalkotójának, *János Ferencnek* 1963-ban megjelent könyve amelynek kiadói előszavában ez áll: „Életvidám, frappáns hasonlatok, szigorú vonalvezetés, tömör és következtetésekben gazdag zárófejezetek, mind-mind eszközei annak, hogy az olvasót az új módszer megismerésén keresztül elvezessék az egyes országok — köztük Magyarország — gazdasági fejlettségi szintje objektív sorrendjének és fejlettségi szintarányainak megállapításához.”¹ Akiknek azonban sikerül magát átrágnia az egyszerűnek tűnő, de talán túlságosan is bonyolultan bemutatott módszertani fejtegetéseken, végül az lesz a véleménye, hogy megérte a fáradságot, mert a többé-kevésbé általánosan ismert következtetéseket a szerző a statisztikai adatok tömegének segítségével sokoldalúan igyekszik bizonyítani.

Bevezetés gyanánt még további néhány, talán személyes véleményt tükröző megjegyzés. Ezek ugyan nem érintik a könyv szerzőjének mulhatatlan érdemeit, de mégis ide tartozóknak vélem őket.

Az I. fejezet Bevezetője alig néhány sorban intézi el az 1688(!) és a második Világháború közötti nemzetközi összehasonlításokat. Véleményem szerint a téma egy kicsit bővebb kifejtést érdemelne. Ismereteim sze-

rint már a XIX. században rangos tudósok publikáltak a nemzeti vagyronról, de olykor a nemzeti jövedelemről is különböző nemzetközi összehasonlításokat. A múlt század második felében több statisztikus kísérelt meg az ún. közvetett módszerrel, naturális, tehát nem értékmutatók alapján szűkebb körű nemzetközi összehasonlításokat végezni. Például: Németország különböző tartományaira olyan mutatót számoltak, amely az egyes tartományok gazdasági erejét, életkörülményeit hasonlítja össze, egyetlen mutatószámába sűrítve a különböző naturális tényezőket (a fontosabb szakmák arányát, a lakásviszonyokat stb.).

A szerző igen szűkszavúan és — véleményem szerint — túlzottan is kritikusan nyilatkozik az ENSZ égisze alatt — immár több évtizede — folyó, szerinte „monumentálisnak mondható” Nemzetközi Összehasonlító Programról (International Comparison Project — ICP). Talán nem vagyok nagyon elfogult e programmal szemben (melynek kezdeti munkálataiban személyesen is részt vehettem, s amelyről már akkor is az volt a véleményem, hogy hatalmas munka), ha úgy gondolom, hogy nem helyes „valamiféle átárazásnak” (31. old.) minősíteni. Ezt a nemzetközi összehasonlítást akár „hivatalosnak” is tekinthetjük, nemcsak azért, mert azt az ENSZ és ma már annak regionális szervezetei készítik, hanem azért is, mert a közreműködők az egyes országok statisztikai hivatalai. E munkában kezdettől fogva részt vettek a magyar Központi Statisztikai Hivatal szakértői, akik ezért számos nemzetközi és hazai elismerésben részesültek. Nagy kár, hogy az évtizedes munkáról és eredményeiről magyarul nem jelent meg legalább egyetlen olyan terjedelmű és színvonalú mű, mint amilyen az itt ismertett könyv. És ahogyan később látni fogjuk, érdemi különbség a két eredmény között nincs is, ami egyaránt reálisnak minősíti az ICP-t és a naturáliakon alapuló módszereket. Az ICP nagyon drága, sok munkát igénylő, hosszadalmas („long run”) módszer, a Jánosy — Ehrlich-féle módszer pedig olcsóbb, gyorsabb, rövidebb időt igénylő. Ezért is nevezik az ilyen módszereket „short cut” (rövidre szabott) módszereknek.

Nem tartom egészen helyénvalónak a „rövidre szabott” módszer elnevezést sem. A szerző ezt a „naturális mutatók módszerének” nevezi, és joggal (angolul: Physical Indicator Method — PIM). Ez azonban azért zavaró, mert a nemzeti vagyon mint a felhalmozott tőkevagyon statisztikai felmérésnek körülbelül az 1950-es évek eleje óta ismert és ma már csaknem kizárólagosan használt módszere a beruházások folyamatos leltározási módszere (angolul: Perpetual Inventory Method, azaz ugyancsak PIM).

¹ *Jánosy Ferenc*: A gazdasági fejlettség mérhetősége és új mérési módszere. A függelék összeállításában közreműködött *Ehrlich Éva*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1963. 17. old.

A bevezető kritikai megjegyzések után tekintsük át röviden a mű szerkezetét:

- az I. fejezet a módszereket írja le;
- a II. fejezet lényegében az 1980. évi eredményeket foglalja össze;
- a III. fejezet az országok rangsorait mutatja be az 1937—1960—1980-as időszakra;
- a IV. és az V. fejezet sajátos növekedéselemzéseket tartalmaz a naturáliák alapján;
- a VI. fejezet a gazdasági fejlődés útjait és a magyar zsákutcát vizsgálja.

A könyv 26 statisztikai táblát, 21 ábrát, 18 mellékletet és 45 oldalnyi függelék, valamint három oldal irodalomjegyzéket és angol nyelvű összefoglalót tartalmaz.

Az I. fejezetben a szerző szerint a nemzetközi összehasonlításoknak három fő módszere van.

Az első a széles közvélemény számára a legismertebb: a mindenkori árfolyam alapján való összehasonlítás. Ezt a szerző a szakértőkkel egyetértésben nem tekinti tudományosan elfogadhatónak. Minden más, valamelyest is tudományosan megalapozott módszer szerint a valutaátszámítási kulcsok segítségével kiszámított fejlettségi szintek a legfejlettebb országok esetében ugyan nagyjából jól tükrözik a valóságot, de minél alacsonyabb fejlettségű országról van szó, az eredmény annál jobban eltér attól (pontosabban: az egyéb módszerekkel megállapított helyzettől). Az általános vélemény az, hogy az exportkényszer és az import korlátozása miatt ezek az országok (beleértve Magyarországot is) számottevően leértékelik valutájukat. És egyébként is: az árfolyamot csak a külforgalom „kosarában” levő áruk és szolgáltatások alakítják, nem pedig az ország teljes fogyasztása és felhalmozása, azaz valutájának tényleges vásárlóereje.

A módszerek második csoportja az ún. „átárazásos” módszer. Ilyen például az ICP is, amely — nagyon leegyszerűsítve — a GDP csaknem teljes jobb oldala (expenditure side) „kosarának” összetétele alapján számítja ki a különböző országok valutájának tényleges vásárlóerejét. Ezek alapján rögzíti a nemzetközi valutaegységet (például a dollárt vagy 1980-tól az európai régióban a nemzetközi osztrák schillinget), amelyhez az egyes országok egy főre jutó reális árfolyamon számított GDP-jét viszonyítják. Az ICP-t felhasználva különböző szerzők számos tanulmányt, könyvet publikáltak, amelyekben vissza- és előrevezetik a vonatkozó adatokat, és bonyolult módszerek alapján olyan országokra is számítanak összehasonlítható fejlettségi szinteket, amelyek nem szerepelnek az ICP-ben. Ilyen például R. Summersnak és A. Hestonnak a *Review of Income and Wealth* 1988. évi márciusi számában megjelent nagyszabású tanulmánya, amely 1950—1980-ra 130 országra közöl részletes és a szerzők szerint

összehasonlítható adatokat. (A cikkhez mágneslemezeket is mellékelnek, amelyek több tízezer adatot tartalmaznak.)

Végül a nemzetközi összehasonlítások harmadik módszere a már említett naturáliák felhasználásával korrigált egy főre jutó GDP (a továbbiakban: PIM). Az 1980. évi gazdasági fejlettségi szintek számításaihoz felhasznált 49 féle, egy főre jutó termelési és fogyasztási (flow), valamint állományi (stock) naturális mutató jegyzékét és meghatározását az 1. és a 2. függelék, országok szerinti részletezését a 3. függelék tartalmazza. Ez utóbbira külön felhívom a nemzetközi adatok iránt érdeklődő olvasók figyelmét, mert ez a függelék önmagában is felér egy nemzetközi statisztikai kiadvánnyal.

A szerző abból indul ki, hogy az egy főre jutó termelési, fogyasztási és különböző állományadatok, valamint a gazdasági fejlettség szintje (az egy főre jutó GDP) között nagyon szoros a kapcsolat. E kapcsolat alapján a vizsgált országok naturális mutatóit olyan grafikonon helyezi el, amelynek vízszintes tengelye a hivatalos egy főre jutó GDP-t mutatja, a függőleges tengely pedig a vizsgált egy főre jutó naturáliát. A grafikonon (32. old.) a hivatalos GDP/fő alapján elhelyezett egy főre jutó naturáliák pontjainak (az adott naturália szerinti parciális GDP/fő értékeknek) geometriai átlaga adja a számítás első eredményeit. Ezt követi egy iterációs lépéssorozat egészen addig, amíg a korrigált GDP/fő értékek már alig mutatnak eltérést az előző lépés eredményeihez képest. A módszer, számos előnye mellett arra is jó, hogy olyan országokra is tud GDP-t számolni, amelyeknél a GDP-számításokhoz csak naturális mutatók állnak rendelkezésre (ilyenek például a volt szocialista országok általában, és számos alacsonyan fejlett ország).

A módszert nagyon leegyszerűsítettem az előbbieken, de további részletezés helyett hadd idézzem a szerző véleményét: „... a sokoldalú nemzetközi összehasonlításoknál — bármilyen módszerrel is végzik őket — a hibahatárok a nemzeti statisztikákban szokásosnál jóval nagyobbak.” (48. old.) És tovább: „... a PIM-mel kapott GDP/fő értékek hasonló pontossággal értékelhetők, mint a részletes átárazással végzett összehasonlítások eredményei.” (49. old.) Majd pedig: „... +10 százalékon belüli eltéréseket lényegében véve egyezőségnek lehet minősíteni.” (61. old.)

A II. fejezetből a legfontosabb, és talán még az érdeklődő szélesebb értelmiségi közvélemény számára is a legérdekesebb, az 54. oldalon levő 7. tábla: 46 ország gazdasági fejlettségi szintje 1980-ban. A szerző ezekre az országokra négy adatot közöl: az egy főre jutó GDP-t dollárban, valamint az adott ország Egyesült Államokhoz, Ausztriához és

Magyarországhoz viszonyított fejlettségi színvonalát. Néhány „csemege”: Magyarország gazdasági fejlettségi szintje az Egyesült Államokhoz képest 31,7, Ausztriához viszonyítva 52,4 százalék, ami annyit jelent, hogy az Egyesült Államok fejlettségi szintje több mint háromszorosa, Ausztriáé pedig kétszerese a miénknek. Kissé meglepő, hogy az Egyesült Királyság és Japán csak a 15. és a 16. a rangsorban, mert a GDP/fő szerint e két ország fejlettségi szintje alig 57–58 százaléka az Egyesült Államokénak. Svédország 4., de méginkább Finnország 5. helyezése szintén váratlan. Fejlettségi szintjük 77,8, illetve 73,4 százaléka az Egyesült Államokénak, messze megelőzve Svájcot (9.), Franciaországot (10.), Hollandiát (11.) és Ausztriát (12.). Ezeket az országokat még Norvégia is megelőzi (8.). Érdekes az is például, hogy az Ibériai félsziget két országa között milyen nagy a különbség: a 21. helyen levő Spanyolország egy főre jutó GDP-je 35,4, a 31. helyezett Portugáliáé viszont csak 19,6 százaléka az Egyesült Államokénak. A 45. Kína, amelynek egy főre jutó GDP-je alig 5,9 százaléka az Egyesült Államokénak, és az utolsó, a 46. helyen van India 3,7 százalékkal.

Helyénvaló, ha azzal a kifejezéssel élünk, hogy a könyv „legizgalmasabb” fejezete a III., amely a címnek megfelelően az országok versenyét mutatja be annak alapján, hogy a gazdasági fejlettség és a termelékenységi szint szerint különböző országok milyen helyezéseket értek el 1937-ben, 1960-ban és 1980-ban, sőt: a hivatalos statisztikai adatok alapján továbbvezetve 1986-ban is. E fejezetből kiemelésre kívánkozik a 69. oldalon levő 13. tábla, amely az 1937. évi rangsorból indul ki. Az első helyen minden évben az Egyesült Államok áll, de az 1937. évi második helyezett, az Egyesült Királyság, 1980-ban már csak a 15.; Magyarország 1937 és 1980 között nagyjából végig a 22–23. helyen állt. 1980-ra jelentősen javította helyezését például Kanada, Finnország, Olaszország, Spanyolország és Bulgária (?). Nagyon kedvezőtlenül változott a vizsgált Latin-Amerikai országok és Dél-Afrika rangsorban elfoglalt helye. Ami viszont a termelékenységi mutatók nemzetközi összehasonlítását illeti, el kell fogadnunk a szerző érvelését, miszerint a számítás alapját képező foglalkoztatottsági mutatókat maga a fejlettségi szint befolyásolja jelentősen, de az is, hogy az egyes országok milyen iparosítási modellt követtek.

Érdemes egy pillantást vetni a „helyezések” 1980 és 1986 közötti változásaira (12. tábla). A vizsgált időszakban javította az Egyesült Államokhoz viszonyított pozícióját például Finnország 3,7, Dánia 3,5, Japán kétszeresen 5 és Bulgária ugyancsak majdnem 5 százalékponttal. Jelentősen romlott a kelet-

közép-európai országok helyzete, kivéve Bulgáriát.

A fejezet befejező része a fejlődési ütemeket elemzi, összehasonlítva a hivatalos és a szerző által számított, 1937 és 1960, valamint 1960 és 1980 közötti adatokat. Érdekes, hogy a kétféleképpen számított növekedési ütem között az elsőként vizsgált időszakban jóval kisebb volt az eltérés, mint a másodikban. Ez utóbbi periódusban például Kanada, Portugália, Dél-Afrika és Mexikó hivatalos növekedési üteme jóval meghaladta a szerző által számított fejlődési indexet; nem is szólva a volt szocialista országokról, amelyek hivatalos adatai mindkét időszakban számottevően magasabbak voltak, mint a szerző adatai. Mindamellet azonban a második periódusban ezeknek az országoknak az adatai már mérsékelt felfele torzításokat tartalmaznak. Magyarország mindkét vizsgált periódusban — a szerző számításai alapján — a „tisztességesebb” országok sorába tartozott.

Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy a legtöbb — főleg fejlett piacgazdaságú — ország hivatalos növekedési üteme általában is, de különösen néhány ország esetében alacsonyabb annál, mint amennyit a szerző a természetes mutatók segítségével kiszámított. Néhány példa: 1960 és 1980 között a gazdasági növekedés Finnországban hivatalosan évi 3,75, a szerző szerint 5,56 százalék volt, Svájcban 2,10 helyett 3,20, Olaszországban 3,80-dal szemben 5,03, Spanyolországban pedig 4,30 százalék helyett 6,06 százalék volt. (82. old.)

A következő két fejezetben (IV. és V.) a szerző a naturáliák alapján számított módszer segítségével különböző elemzéseket mutat be. Bevezeti például a 46 ország 49 naturális mutatója alapján számított nemzetközi átlagot. E „nemzetközi mércétől” való eltéréseket országok szerint elemzi. Érdekes következtetések vonhatók le abból is, hogy az egyes országokban mennyi a flow- és a stock-mutatók alapján számított egy főre jutó GDP. Az eredmények egybevetése után a szerző arra a következtetésre jut, hogy általában ott magasabb a gazdasági fejlettségi szint, ahol az infrastrukturális ellátottság és az emberi erőforrások színvonala magas, és viszont: az infrastruktúra elhanyagolása egyre inkább gátolja a gazdasági fejlődést (mint például a volt szocialista országokban).

Figyelmet érdemel az a már említett elemzés, amely a „nemzetközi mércétől” való eltéréseket mutatja be az 1960–1980-as évekre. Néhány kiragadott magyarországi példa: nálunk az acél, az energia, a cement, a műanyag, a csomagolóanyag és a műtrágyák „fogyasztása” jóval meghaladja a világtátlagot. Meglepetés viszont, hogy az infrastrukturális szférákban foglalkoztatottak viszonylag

alacsony aránya ellenére az egészségügyi személyzet és a kórházi ágyak száma meghaladja a „nemzetközi mércét”. Ezek az adatok kérdésessé teszik a világátlag számításának jogosságát. Talán helyesebb lett volna a mércét a már bizonyos fejlettségi szintet elért országok adatai alapján számítani. Néhány fontosabb naturália világátlagának alakulását a szerző külön is elemzi. Bebizonyítja, hogy a gazdasági fejlődéssel összefüggésben például az egy főre jutó acél-, energia- és műtrágya-„fogyasztás” jelentősen csökkent.

A könyv VI. (záró-) fejezetében írottak némileg eltérnek a PIM segítségével bemutatott gazdasági fejlettségi szint és növekedési ütem nemzetközi összehasonlításától, és az így kapott mutatók alapján levonható következtetésektől. Itt a szerző felteszi a kérdést: „A ma fejlődő (ország) járhatja-e azt az utat, amelyen a korábban indult elődje járt?” és bemutatja az „elődök” — Anglia, az Egyesült Államok és Japán — iparosításának „mo-

delljét”, összehasonlítva a magyarországi-
val. Arra a következtetésre jut, hogy míg a vizsgált három országban megvoltak az iparosítás „természetes” feltételei, addig Magyarország — a szovjet példát utánozva — rövid néhány évtized alatt akarta elérni Anglia két évszázados iparosításának eredményeit. Tehát a bajok forrása a követett iparosítási út (és ez a záró fejezet utolsó, alfejezetének alcíme is): „Valószínű — olvashatjuk a könyv 151. oldalán —, hogy a szovjet, illetve a szovjet mintára végrehajtott iparosítási modell válságának egyik leglényesebb oka éppen az extenzív növekedési periódus XX. században végsőkéig vitt ‚végigjárása’, szinte minden, még adott extenzív lehetőség teljes kihasználása, más oldalról a fejlődés-növekedés intenzív elemeinek szinte teljes hiánya. háttérbe szorítása, kimaradása.”

Dr. Nyilas András

STATISZTIKAI HÍRADÓ

SZEMÉLYI HÍREK

Elnöki dicséret. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Michnay Lászlónét*, a KSH Békés megyei Igazgatósága osztályvezető-helyettesét a Hivatalban végzett több mint több mint két évtizedes kiemelkedő munkájáért *elnöki dicséretben* részesítette.

Felmentés — Kinevezés. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1992. július 1-jei hatállyal *Almás Károly* Költségvetési főosztályvezetői megbízatását visszavonta, és *Imre Jánost* megbízta a Költségvetési és Gazdálkodási főosztály vezetésével.

SZERVEZETI HÍREK — KÖZLEMÉNYEK

Az Országos Statisztikai Tanács megalakulása. A 163/1991. (XII. 20.) Korm. rendelet értelmében megkezdte működését az Országos Statisztikai Tanács (OST). *Dr. Antall József* miniszterelnök az OST elnöki tisztével *dr. Andorka Rudolf* akadémikust, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem (BKE) rektorát, elnökhelyettesi teendőinek ellátásával pedig *dr. Kupcsik József* egyetemi tanárt, a BKE rektorhelyettesét bízta meg.

Az OST-ben a hivatalos statisztikát 23, a helyi önkormányzatokat 3, a munkáltatókat és a munkavállalókat 6, a tudományos életet pedig 5 szakember képviseli. A Tanácsban a Központi Statisztikai Hivatalt *dr. Lendvai János* elnökhelyettes képviseli.

Szervezeti változások. A Kormány 1992. június 30-i hatállyal a Gazdaságkutató Intézetet megszüntette. Munkajogi utódjául a Központi Statisztikai Hivatalt jelölte meg.

A Központi Statisztikai Hivatal elnökének 5/1992. (SK. 7.) KSH határozata értelmében a megszüntetett Gazdaságkutató Intézet feladatköréből elsősorban a rövid távú előrejelzéseket a Gazdasági Modellek és Elemzések főosztályon megalakított Gazdaságkutató csoport veszi át.

*

A Központi Statisztikai Hivatal elnökének 5/1992. (SK. 7.) KSH határozata értelmében a Költségvetési főosztály és a Szolgáltatási főosztály feladatait 1992. júliustól a Költségvetési és Gazdálkodási főosztály látja el.

ESÉ-ülés. Az Európai Statisztikusok Értekezlete (ESÉ) 1992. június 15. és 19. között tartotta 40., jubileumi ülését Genfben.

Az ülésen Magyarországot *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, *dr. Lendvai János*, a KSH elnökhelyettese és *Pál Sándorné*, a KSH osztályvezetője képviselték.

Az ünnepi rendezvény résztvevői értékelték az ESÉ eddigi tevékenységét, és kiemelték szerepét az európai statisztikák összehangolt fejlesztésében, valamint áttekintették az 1992—1993. évi munkaprogramot.

Az Európai Gazdaságdemográfiai Társaság (European Society for Population Economics — ESPE) 1992. június 10. és 13. között tartotta éves ülészakát az ausztriai Gmundenben. Az ülészakon részt vett *dr. Miltényi Károly*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója. A Társaság tagjai elsősorban a gazdasági és népesedési folyamatok összefüggéseiről tanácskoztak. (Az ülészakról a *Demográfia* 1992. évi 2. száma közöl részletes beszámolót.)

A találkozón *dr. Miltényi Károly* tárgyalásokat folytatott a Társaság vezetőivel az 1993. évi Budapesten tartandó ESPE-konferencia előkészítéséről.

Dr. Fügedi Erik (1916—1992). Elhunyt *dr. Fügedi Erik*, a történettudomány doktora, címzetes egyetemi tanár, a *Statisztikai Szemle* Szerkesztőbizottságának tagja.

Dr. Fügedi Erik 1965 és 1980 között a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat munkatársa volt. Történettudományi kutatásainak eredményeiről számos tudományos műve jelent meg. 1992-ben a magyar középkorkutatás terén végzett munkásságáért a Köztársaság elnöke Széchenyi-díjjal tüntette ki.

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

ADATEDITÁLÁS

(Special ISSUE on data editing.) — *Statistical Journal of the UN Economic Commission for Europe*. 1991. 2. sz. 115–198. p.

Az egyes statisztikai alkalmazások során a statisztikai hivatalok gyakran használnak eltérő módszereket az adatok ellenőrzésére és javítására. Vannak olyan hivatalok, amelyeknél az a cél, hogy az adatok helyességéért felelős szakembereket hatékony és termelékeny szoftver-eszközökkel támogassák, míg máshol megkísérlik az emberi munkát maximális mértékben a mikroszintű adatok ellenőrzésének és javításának automatizálásával helyettesíteni. Néhol olyan, ma már általánosnak nevezhető szoftvert alkalmaznak adatellenőrzésre, illetve javításra, mint a SAS. További lehetőség: speciális adateditálási funkciók adatbázis-technológiába ágyazása. Bármilyen is legyen azonban a módszer, az adateditálást nem szabad elszigetelt funkciónak tekinteni. A hatékony adateditálási módszerek jelentős költségmegtakarítást eredményeznek.

A folyóirat különszáma az adateditálással foglalkozó öt tanulmányt tartalmaz.

Cox és Croot, a Kanadai Statisztikai Hivatal két szakembere cikkének címe Adateditálás vegyes adatbázis környezetben, s ebben a hivatal utóbbi évek során elért fejlesztési eredményeiről számolnak be.

Az adateditálás a következő fő lépésekből áll:

- olyan helyzet jelzése, amely hiba, félreértés vagy helytelen értelmezés eredménye;
- annak megállapítása, hogy mi okozta a hibát, a hibás adatelemek azonosítása;
- a hibás adatelemek módosítása;
- utólagos ellenőrzés: a módosítások elfogadhatók-e?

A tanulmányban a leggyakrabban előforduló adateditálási stratégiákról olvashatunk.

Adatellenőrzés és -javítás adatbevitel közben. Az adatbevitel közbeni ellenőrzésnek és javításnak két fontos jellemzője van:

- az ellenőrzési szempontok egy adott kérdőívre (vagy rekordra) korlátozódnak, és keveset lehet tudni az adatok tágabb környezetéről;
- az adatbevitel körülményeitől függően, hiba esetén a válaszadóval esetleg még kapcsolatba léphetünk.

Az adatbeviteli ellenőrzések általában két csoportra oszthatók:

- egy mező vagy változó értéke önmagában elfogadható-e (formai helyesség, elfogadható kódérték, dátumtípus, azonosító stb.)
- mezők közötti összefüggés-vizsgálat.

Statisztikai makroeditálás. Ez a fogalom viszonylag új keletű. A rekord- vagy kérdőív-szintű editálástól abban különbözik, hogy valamilyen aggregáltsági szinten kell először eldönteni, hogy az adatok elfogadhatók-e. Aggregált szintű hiba esetén a nyomkövetés egyre alacsonyabb szintig hatol, míg a hibát okozó adatokat vagy adatszoportokat meg nem találjuk. Ezek után a módosítás vonatkozhat egyedi adatokra, de végrehajtható esetleg aggregált szinten is.

Automatikus ellenőrzés és javítás. Az automatikus szó itt nemcsak azt jelenti, hogy számítógépet használunk a folyamatban, hanem azt is, hogy a feltehetően hibás adatállományból minden manuális felülvizsgálat beavatkozás nélkül elfogadható adatállomány keletkezik.

Az adatbevitel során mindig van arra lehetőség, hogy rendellenesség esetén kapcsolatba lépünk a válaszadóval, a fejlett országokban általában telefonon keresztül, egyébként pedig más utánjárással. A kanadai statisztikai hivatalnál az az álláspont alakult ki, hogy akkor kell az automatikus ellenőrzést, illetve javítást alkalmazni, ha a válaszadóval már nincs további kapcsolat.

* A *Statisztikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statisztikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztika könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikkek-ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

Az automatikus ellenőrzés, illetve javítás elméletét *Fellegi* és *Holt* 1976-ban megjelent cikke alapozta meg. Ez az elmélet beépült az adatellenőrzési és -javítási módszertanba, s lényege a következő:

— meg kell határozni azokat az ellenőrzési szempontokat, amelyek az adatok lehetséges halmazát elfogadható és nem elfogadható diszjunkt részhalmazokra bontják;

— az ellenőrzési szempontok szerint ellenőrizni kell az adatállományt, s hiba esetén a hibát okozó adatelemeket meg kell jelölni;

— algoritmikusan meg kell határozni a módosítandó adatelemeket (többváltozós összefüggés esetén például előfordulhat, hogy egyetlen változó módosítása elfogadható adatot eredményez);

— a módosításhoz segítséget kell nyújtani a lehetséges változatok megjelölésével.

Az Általánosított Felvételi Funkciófejlesztési Rendszer olyan vázat képvisel, amelyen belül, felölelve az adatedítelési feladatokat is, a következő fő funkciók és elemek különböztethetők meg:

— a keret, amely azt a sokaságot definiálja, amelyből mintát veszünk;

— a relációs adatbázis, amely az összes műveleti funkciót kiszolgálja, és ezáltal a rendszer központi ellenőrző mechanizmusát képezi;

— tervezési és specifikációs funkció, amelyet a statisztikus a felvétel megtervezéséhez használ;

— mintavételi funkció;

— adatgyűjtés és adatbevitel;

— becslés;

— adat visszakeresés és -közzététel;

— segédeszközök tára.

Granquist és *Lindström* két tanulmánya Makroeditálás: néhány módszer felvételi adatok editálására és ésszerűsítésére, illetve az Egy PC SAS-ra kifejlesztett makroeditálási alkalmazás címmel betekintést nyújt a makroeditálás lényegébe.

A makroeditálási szemlélet szerint a mikro-szintű editálás a következő módon jellemezhető: túl sok szigorú ellenőrzési szempont túl sok javítási feladatot eredményez, ame-

lyek fontosságát a statisztikusok sokszor nem tudják megítélni, hiszen előfordulhat, hogy a sok hibának csak jelentéktelen hatása van a becslésekre.

Ferguson arról ír SAS-használat adatedítelésben című tanulmányában, hogy a SAS-módszert, amely nagyon hatékony statisztikai elemző programcsomag, hogyan lehet használni adatok ellenőrzésére és javítására és hangsúlyozza, hogy a rendszer használatát különösebb számítástechnikai ismeret nélkül is nagyon gyorsan meg lehet tanulni.

Végül *Rubio* és *Peirats* Adatedítelési eljárások értékelése: egy szimulációs módszer című tanulmánya zárja a különszámot. Örök szakmai vita folyik arról, hogy milyen hatása van az adatedítelésnek, az adatok módosításának az adatok minőségére; azonban alig lehet olyan vizsgálatokról olvasni, amelyek ezt a vitát valamilyen irányban számszerű érvekkel támogatnák. A fenti tanulmány ilyen vizsgálatról számol be. A kísérlet lényege, hogy véletlen hibákkal terhelt kvalitatív adatok esetén összehasonlították, hogy a *Fellegi*—*Holt*-módszertanra alapozott mikro-szintű adatedítelés vagy az aggregált szintű súlyozott finomítás ad-e jobb eredményt.

A cikk konklúziói a következők: a *Fellegi*—*Holt*-módszertan javítja az adatok minőségét, amennyiben

— az adatokban van redundancia, azaz elég nagy a választék a javításra használt értékek között;

— az egész folyamat gondosan elő van készítve, az ellenőrzési szempontok jól meghatározottak.

A folyamat hatásfokának méréséhez azonban figyelembe kell venni a felhasznált erőforrások költségét is. Sok esetben olcsóbban és gyorsabban jutunk célhoz, ha a becsléseket csak az eleve jó adatokból végezzük.

(Ism.: *Sánta József*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

HAHN, F.:

A VÁLLALATOK FEJLŐDÉSE NAGYSÁGCSOPORTOK SZERINT

(Entwicklung der Unternehmen nach Größenklassen in den achtziger Jahren.) — *WIFO Monatsberichte*. 1992. 1. sz. 41–44. p.

Az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal 1983., illetve 1988. évre vonatkozó termelőüzemenkénti összeírásai gazdag anyagot szolgáltatnak a kis-, közép-, illetve nagyvállalatok középtávú fejlődési irányzatainak összehasonlító elemzéséhez. Az említett összeírások a mezőgazdaságon, illetve a közületi szektoron kívül valamennyi árutermelő, illetve szolgáltató ágazatra kiterjedtek, vagyis — a kamarai rendszernek megfelelően — az

ipar, az építőipar, a kereskedelem, a pénzügyintézetek és biztosítótársaságok, a közlekedés és az idegenforgalom területét fogják át.

Nagyságcsoportok szerint tagolva, a legfeljebb 499 főt foglalkoztató vállalatokat sorolták a kis- és középvállalatok körébe, míg a 499 főnél többet foglalkoztató vállalatokat nagyvállalatoknak tekintették. Ugyanezt az elhatárolást követték az üzemeknél is (nem annyira elméleti megfontolásból, mint inkább számítástechnikai okokból és az ágazatilag egységes felfogás érvényesítése érdekében).

Az osztrák vállalatok száma a mezőgazdaságon kívüli termelőágazatokban az 1983. évi 179 088-ról 1988-ra 182 724-re emelkedett. A várakozásnak megfelelően a legnagyobb számbeli szaporulatot a 100 főnél kevesebbet

Az automatikus ellenőrzés, illetve javítás elméletét *Fellegi* és *Holt* 1976-ban megjelent cikke alapozta meg. Ez az elmélet beépült az adatellenőrzési és -javítási módszertanba, s lényege a következő:

— meg kell határozni azokat az ellenőrzési szempontokat, amelyek az adatok lehetséges halmazát elfogadható és nem elfogadható diszjunkt részhalmazokra bontják;

— az ellenőrzési szempontok szerint ellenőrizni kell az adatállományt, s hiba esetén a hibát okozó adatelemeket meg kell jelölni;

— algoritmikusan meg kell határozni a módosítandó adatelemeket (többváltozós összefüggés esetén például előfordulhat, hogy egyetlen változó módosítása elfogadható adatot eredményez);

— a módosításhoz segítséget kell nyújtani a lehetséges változatok megjelölésével.

Az Általánosított Felvételi Funkciófejlesztési Rendszer olyan vázat képvisel, amelyen belül, felölelve az adatedítelési feladatokat is, a következő fő funkciók és elemek különböztethetők meg:

— a keret, amely azt a sokaságot definiálja, amelyből mintát veszünk;

— a relációs adatbázis, amely az összes műveleti funkciót kiszolgálja, és ezáltal a rendszer központi ellenőrző mechanizmusát képezi;

— tervezési és specifikációs funkció, amelyet a statisztikus a felvétel megtervezéséhez használ;

— mintavételi funkció;

— adatgyűjtés és adatbevitel;

— becslés;

— adat visszakeresés és -közzététel;

— segédeszközök tára.

Granquist és *Lindström* két tanulmánya Makroeditálás: néhány módszer felvételi adatok editálására és ésszerűsítésére, illetve az Egy PC SAS-ra kifejlesztett makroeditálási alkalmazás címmel betekintést nyújt a makroeditálás lényegébe.

A makroeditálási szemlélet szerint a mikro-szintű editálás a következő módon jellemezhető: túl sok szigorú ellenőrzési szempont túl sok javítási feladatot eredményez, ame-

lyek fontosságát a statisztikusok sokszor nem tudják megítélni, hiszen előfordulhat, hogy a sok hibának csak jelentéktelen hatása van a becslésekre.

Ferguson arról ír SAS-használat adatedítelésben című tanulmányában, hogy a SAS-módszert, amely nagyon hatékony statisztikai elemző programcsomag, hogyan lehet használni adatok ellenőrzésére és javítására és hangsúlyozza, hogy a rendszer használatát különösebb számítástechnikai ismeret nélkül is nagyon gyorsan meg lehet tanulni.

Végül *Rubio* és *Peirats* Adatedítelési eljárások értékelése: egy szimulációs módszer című tanulmánya zárja a különszámot. Örök szakmai vita folyik arról, hogy milyen hatása van az adatedítelésnek, az adatok módosításának az adatok minőségére; azonban alig lehet olyan vizsgálatokról olvasni, amelyek ezt a vitát valamilyen irányban számszerű érvekkel támogatnák. A fenti tanulmány ilyen vizsgálatról számol be. A kísérlet lényege, hogy véletlen hibákkal terhelt kvalitatív adatok esetén összehasonlították, hogy a *Fellegi*—*Holt*-módszertanra alapozott mikro-szintű adatedítelés vagy az aggregált szintű súlyozott finomítás ad-e jobb eredményt.

A cikk konklúziói a következők: a *Fellegi*—*Holt*-módszertan javítja az adatok minőségét, amennyiben

— az adatokban van redundancia, azaz elég nagy a választék a javításra használt értékek között;

— az egész folyamat gondosan elő van készítve, az ellenőrzési szempontok jól meghatározottak.

A folyamat hatásfokának méréséhez azonban figyelembe kell venni a felhasznált erőforrások költségét is. Sok esetben olcsóbban és gyorsabban jutunk célhoz, ha a becsléseket csak az eleve jó adatokból végezzük.

(Ism.: *Sánta József*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

HAHN, F.:

A VÁLLALATOK FEJLŐDÉSE NAGYSÁGCSOPORTOK SZERINT

(Entwicklung der Unternehmen nach Größenklassen in den achtziger Jahren.) — *WIFO Monatsberichte*. 1992. 1. sz. 41–44. p.

Az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal 1983., illetve 1988. évre vonatkozó termelőüzemenkénti összeírásai gazdag anyagot szolgáltatnak a kis-, közép-, illetve nagyvállalatok középtávú fejlődési irányzatainak összehasonlító elemzéséhez. Az említett összeírások a mezőgazdaságon, illetve a közületi szektoron kívül valamennyi árutertermelő, illetve szolgáltató ágazatra kiterjedtek, vagyis — a kamarai rendszernek megfelelően — az

ipar, az építőipar, a kereskedelem, a pénzügyintézetek és biztosítótársaságok, a közlekedés és az idegenforgalom területét fogják át.

Nagyságcsoporthoz tagolva, a legfeljebb 499 főt foglalkoztató vállalatokat sorolták a kis- és középvállalatok körébe, míg a 499 főnél többet foglalkoztató vállalatokat nagyvállalatoknak tekintették. Ugyanezt az elhatárolást követték az üzemeknél is (nem annyira elméleti megfontolásból, mint inkább számítástechnikai okokból és az ágazatilag egységes felfogás érvényesítése érdekében).

Az osztrák vállalatok száma a mezőgazdaságon kívüli termelőágazatokban az 1983. évi 179 088-ról 1988-ra 182 724-re emelkedett. A várakozásnak megfelelően a legnagyobb számbeli szaporulatot a 100 főnél kevesebbet

foglalkoztató vállalatok körében észlelték. A kis- és középvállalatok száma együttesen 3610-zel nőtt öt év alatt, míg 500 főnél nagyobb vállalatot csak 26-tal többet regisztráltak, mint 1983-ban. Végül soron a vállalatok 99 százaléka a kis- és középvállalatok csoportjába tartozik. Az összeírásba bevont vállalatok 1988-ban összesen 1998 ezer főt foglalkoztattak, 2 százalékkal többet, mint öt évvel korábban. A foglalkoztatottak száma kizárólag a kis- és középvállalatoknál emelkedett.

A főbb gazdasági jelzőszámok nagyságcsoporthoz szerinti alakulása is többnyire a kis- és középvállalatok gyorsabb fejlődésére utal. A bruttó termelési érték a kis- és középvállalatok körében öt év alatt 22,7 százalékkal nőtt, ami jóval meghaladta a nagyvállalatoknál mutatózó átlagosan 16,6 százalékos növekedést.

A beruházási teljesítmények is a kis- és középvállalati szféra erőteljesebb növekedését jelzik: a beruházások itt 74,5, a nagyvállalatoknál pedig 22,7 százalékkal nőttek. A beruházási hányad (azaz a beruházásoknak a bruttó termelési értékhez viszonyított aránya) szintén az előbbi nagyságcsoporthoz nőtt viszonylag erősebben: az 1983. évi 4,4 százalékról 1988-ban 6,3 százalékra. Ugyanez az arány a nagyvállalati körben 8,1-ről 8,5 százalékra emelkedett öt év alatt.

A bruttó nyereség-hányad (vagyis a nettó termelési érték és a személyi ráfordítások különbsége a nettó termelési érték százalékában kifejezve) viszont a kis- és középvállalatoknál 1988-ban (38,5%) közel 1 százalékponttal alatta maradt az 1983. évinek (39,4%), míg a nagyvállalatok 32,5-ről 34,7 százalékra növelték bruttó nyereség-hányadukat.

Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy az új vállalatok alapítása és a megszűnések némileg befolyásolhatják a jelzett fejlődési tendenciákat. E hatások kiszűrése érdekében az 1988. évi nagyságcsoporthoz vizsgálatokat konstans (vagyis az 1983. évi összetételnek megfelelő) üzemi minta alapján is elvégezték. Az adatok bizalmas kezelésével összefüggő korlátozások ágazatonkénti publikációra nem adnak módot, de a teljes minta alapján megállapítható, illetve az iparra vonatkozó következtetések így is figyelemre méltók.

Ez az elemzés alátámasztotta, hogy a konjunkturális fellendülés elsősorban a nagyüzemek számára biztosít kedvezőbb profitlehetőségeket. (Konjunkturális szempontból ugyanis 1983 — az 1979/1980. évi olajválság még érezhető utóhatásai folytán — az elért 2 százalékos termelésnövekedéssel legfeljebb közepes teljesítményűnek volt tekinthető, míg 1988 a 4 százalékos termelésnövekedéssel kifejezetten jó évnek számított. A kon-

junktúrahátások a legfeljebb 99 fős kisüzemeket, illetve az 1000 vagy több fős nagyüzemeket erősebben érintették, mint a közép- (100—499 fős), illetve középnagy (500—999 fős) üzemeket. A gyenge konjunkturális időszakot a kisüzemek viszonylag jobban vésztették át, míg a fellendülési fázisban a nagyüzemek bruttó nyereség-hányada emelkedett kiugró arányban.

A nyolcvanas évek struktúraváltási problémái Ausztriában is a nagyüzemeknél jelentkeztek különösen súlyos formában, s ez gyakran a termelési kapacitások, de mindenekelőtt a foglalkoztatottak számának erőteljes leépítésével járt együtt. A vizsgált öt év alatt például az 500 vagy több fős üzemek létszáma 8 százalékkal csökkent. Új munkahelyeket csak a kis- és középüzemek tudtak létesíteni, így foglalkoztatottaik száma átlagosan 3,2 százalékkal (ezen belül a kisüzemeké 4,2 százalékkal) nőtt.

A nagyüzemek bérszínvonala átlagosan 60 százalékkal haladja meg a kis- és középüzemekét. Az eltérés 1983 és 1988 között még tovább növekedett, mivel az egy foglalkoztatottra jutó személyi ráfordításokat az öt év során a nagyüzemek 29,5 százalékkal, a kis- és középüzemek pedig 25,6 százalékkal növelték.

Jellegzetes különbségek tapasztalhatók üzemnagyságtól függően a beruházások intenzitásában, illetve a reagálás gyorsaságában is. Míg a viszonylagosan magasabb beruházási hányad a nagyüzemekre jellemző, a piaci jelzésekre a kisüzemek reagálnak lényegesen gyorsabban. A szakosodott kisüzemeket erősebben érintő alkalmazkodási kényszer hatása jól nyomon követhető abban is, hogy az egy munkahelyre jutó pótlólagos tőkefordítások korábban jelentkeznek, míg a tömeggyártásra berendezkedett nagyüzemek csak a konjunktúra későbbi fázisában, a biztos keresleti viszonyokra alapozva növelik beruházási erőfeszítéseiket.

Az ipari üzemek nagyságcsoporthoz szerinti konstans mintájának vizsgálatából levonható következtetések — eltekintve a számszerű eredmények értelemszerű, kisebb eltéréseitől — mindenben megegyeznek a teljes (több ágazatot képviselő) minta alapján, az előbbiekben ismertett megállapításokkal. Figyelemreméltó eltérés csak a beruházási tevékenységnél volt észlelhető, mivel az ipari kisüzemek mind a foglalkoztatottak számához, mind a kibocsátásukhoz képest relatíve többet ruháztak be az ipari nagyüzemeknél. A kis- és nagyüzemek beruházási magatartásának eltérő jellegét azonban nem az 500 fős, hanem a 100 fős kategóriahatárhoz kapcsolódva lehetett észlelni.

A szerző általánosságban is felülvizsgálandónak tartja a nagyságcsoporthoz kategóriahatárait. Tapasztalatai szerint a 100-nál ke-

vesebb és az 1000-nél több fős vállalatok elkülönítése lenne elsősorban indokolt. Ugyanakkor a 100–499, illetve az 500–999 fős kategóriák jellemzői sok esetben igen közel állók, ezért a kis- és középvállalatok jelenlegi összevont kezelése, vagyis az 500 fős kritérium fő választóvonalként való kijelölése újabb átgondolást igényel.

(Ism.: Tűű Lászlóné)

TICHY, G.:

AZ OPTIMÁLIS EURÓPAI INTEGRÁCIÓ
SZEMPONTJAI

(Theoretical and empirical considerations of the dimension of an optimum integration area in Europe.) — *Aussenwirtschaft*, 1992. 1. sz. 107–137. p.

A gazdasági együttműködés következtében az integrálódó országok jóléte akár csökkenhet is. Ez következik be például abban az esetben, ha az integráció előrehaladása azzal jár, hogy a kereskedelemeltérítő hatás elnyomja a kereskedelemteremtő hatásokat. Az integráció földrajzi optimumának meghatározása tehát igen lényeges kutatási feladat lenne. Európa integrációs folyamatát mind ez idáig azonban elsősorban politikai szempontok vezérelték; az a kérdés még nem merült fel, hogy vajon gazdaságilag optimálisnak tekinthetők-e az eddigi folyamat következményei. Ezt a hiányosságot próbálja pótolni a tanulmány szerzője.

Elméletileg a külkereskedelem jólétnövelő hatásának kimutatására kétféle lehetőség adódik: a Heckscher—Ohlin-elmélet és az ágazatközi kereskedelem elmélete. Az európai optimális integráció felvázolására a szerző az utóbbit tartja megfelelő kiindulási alapnak.

A kereskedelemelmélet hagyományos eszközeivel azonban olyan részletes költség/haszon elemzést még nem tudnak végezni, amelynek alapján kimutatható lenne, hogy az adott gazdasági kapcsolatrendszer az egyes országok, illetve a kívülállók jólétére milyen hatást gyakorol. Ezzel magyarázható, hogy a tanulmányban a kérdés vizsgálatának sajátos módszerével ismerkedhetünk meg: az optimális kép kialakításának első lépésében a szerző meghatározza azokat a kritériumokat, amelyek alapján megközelíthetők az integráció jóléti hatásai; majd az egyes ország-csoportokat ezen kritériumok tükrében vizsgálja.

A kereskedelemteremtő hatások dominanciáját legerőteljesebben a kölcsönös kereskedelmi kapcsolatok sűrű hálózatának — még az integrációt megelőző időszakban való — létrejötté jelzi. A kereskedelem léte ugyanis komparatív előnyökre utal, amelyeket azután az integráció feltehetően megerősít. Hasonló

megfontolások alapján viszonylag kisebb kereskedelemeltérítő hatás jön létre az integrálódás után abban az esetben, ha az árstruktúrák hasonlóak. Az optimális integrációs térség harmadik kritériuma a termelési és forgalmi struktúrák hasonlósága. Mindezek azonban nem elégségesek: az integráció megvalósulása már előzetesen kereskedelmi kapcsolatokban álló és hasonló struktúrájú országok között is csak akkor növeli a forgalmat, ha a tagországokra az erősen szakosodott termékek nagy forgalma a jellemző. Erre az ágazaton belüli/ágazatközi forgalom magas aránya utal. Az ágazatközi kereskedelem elmélete szerint külön kritériumként kell továbbá figyelembe venni a méretgazdaságosságot. Ezen belül újabban megkülönböztetik a hagyományos belső méretgazdaságosságot (a tömegtermelés gazdaságosságát) és a külső méretgazdaságosságot. Míg az előbbi a nagy országok, az utóbbi a gazdag agglomerációk esetében jelent integrációs előnyöket.

A hasonló fejlettségi fok kritériumának alkalmazhatósága vitatott. Az egyik irányzat szerint ugyanis a kevésbé fejlett országok termelőinek fejlődésük, kutatás-fejlesztési tevékenységük elősegítése érdekében célszerű gazdaságukat erős versenynek kitenni, miközben ideiglenes védelmet kell nyújtani az ún. serdülő korú iparágaknak. Ez az érvelés megfelel az Európai Közösség (EK) kibővítését szorgalmazó országok érdekeinek. A kereskedelemeltérítő hatás annál kisebb lesz, minél hasonlóbb a külső védelem szintje és szerkezete az integráció előtti szakaszban, és minél alacsonyabb az integrációs térség külső vámszintje. Az integrált terület méretének abból a szempontból van jelentősége, hogy a területnek meg kell felelnie a külső országokkal való versenyző kereskedelem minimumának, erre pedig annál nagyobb az esély, minél nagyobb a terület.

Az integráció magasabb fokozatai — a közös piac és a gazdasági unió — esetében, amelyek a szabadkereskedelmen kívül feltételezik a szolgáltatások és a termelési tényezők szabad áramlását és a gazdaságpolitikák harmonizálását is, az optimalitás további kritériuma: sem a rendelkezésre álló munkaerő-kínálatnak, sem a bérszintnek nem szabad jelentősen eltérniük egymástól. E feltételek teljesülése szükséges ahhoz, hogy ne kerüljön sor túlzott munkaerőmozgásra és ennek folytán rossz szerkezeti alkalmazkodásra.

A jól működő, optimális gazdasági uniónak végül valutaunióvá kell válnia. A szakirodalom szerint — az alacsonyabb szintű integrációs formákhoz szükséges kritériumokon kívül — az optimális valutaunióknak elengedhetetlen feltételei a gazdaságpolitikák integrációja általában és az inflációs ráták szoros közelítése. További előfeltétel, hogy a

vesebb és az 1000-nél több fős vállalatok elkülönítése lenne elsősorban indokolt. Ugyanakkor a 100–499, illetve az 500–999 fős kategóriák jellemzői sok esetben igen közel állók, ezért a kis- és középvállalatok jelenlegi összevont kezelése, vagyis az 500 fős kritérium fő választóvonalként való kijelölése újabb átgondolást igényel.

(Ism.: Tűű Lászlóné)

TICHY, G.:

AZ OPTIMÁLIS EURÓPAI INTEGRÁCIÓ
SZEMPONTJAI

(Theoretical and empirical considerations of the dimension of an optimum integration area in Europe.) — *Aussenwirtschaft*, 1992. 1. sz. 107–137. p.

A gazdasági együttműködés következtében az integrálódó országok jóléte akár csökkenhet is. Ez következik be például abban az esetben, ha az integráció előrehaladása azzal jár, hogy a kereskedelemeltérítő hatás elnyomja a kereskedelemteremtő hatásokat. Az integráció földrajzi optimumának meghatározása tehát igen lényeges kutatási feladat lenne. Európa integrációs folyamatát mind ez idáig azonban elsősorban politikai szempontok vezérelték; az a kérdés még nem merült fel, hogy vajon gazdaságilag optimálisnak tekinthetők-e az eddigi folyamat következményei. Ezt a hiányosságot próbálja pótolni a tanulmány szerzője.

Elméletileg a külkereskedelem jólétnövelő hatásának kimutatására kétféle lehetőség adódik: a Heckscher—Ohlin-elmélet és az ágazatközi kereskedelem elmélete. Az európai optimális integráció felvázolására a szerző az utóbbit tartja megfelelő kiindulási alapnak.

A kereskedelemelmélet hagyományos eszközeivel azonban olyan részletes költség/haszon elemzést még nem tudnak végezni, amelynek alapján kimutatható lenne, hogy az adott gazdasági kapcsolatrendszer az egyes országok, illetve a kívülállók jólétére milyen hatást gyakorol. Ezzel magyarázható, hogy a tanulmányban a kérdés vizsgálatának sajátos módszerével ismerkedhetünk meg: az optimális kép kialakításának első lépésében a szerző meghatározza azokat a kritériumokat, amelyek alapján megközelíthetők az integráció jóléti hatásai; majd az egyes ország-csoportokat ezen kritériumok tükrében vizsgálja.

A kereskedelemteremtő hatások dominanciáját legerőteljesebben a kölcsönös kereskedelmi kapcsolatok sűrű hálózatának — még az integrációt megelőző időszakban való — létrejötté jelzi. A kereskedelem léte ugyanis komparatív előnyökre utal, amelyeket azután az integráció feltehetően megerősít. Hasonló

megfontolások alapján viszonylag kisebb kereskedelemeltérítő hatás jön létre az integrálódás után abban az esetben, ha az árstruktúrák hasonlóak. Az optimális integrációs térség harmadik kritériuma a termelési és forgalmi struktúrák hasonlósága. Mindezek azonban nem elégségesek: az integráció megvalósulása már előzetesen kereskedelmi kapcsolatokban álló és hasonló struktúrájú országok között is csak akkor növeli a forgalmat, ha a tagországokra az erősen szakosodott termékek nagy forgalma a jellemző. Erre az ágazaton belüli/ágazatközi forgalom magas aránya utal. Az ágazatközi kereskedelem elmélete szerint külön kritériumként kell továbbá figyelembe venni a méretgazdaságosságot. Ezen belül újabban megkülönböztetik a hagyományos belső méretgazdaságosságot (a tömegtermelés gazdaságosságát) és a külső méretgazdaságosságot. Míg az előbbi a nagy országok, az utóbbi a gazdag agglomerációk esetében jelent integrációs előnyöket.

A hasonló fejlettségi fok kritériumának alkalmazhatósága vitatott. Az egyik irányzat szerint ugyanis a kevésbé fejlett országok termelőinek fejlődésük, kutatás-fejlesztési tevékenységük elősegítése érdekében célszerű gazdaságukat erős versenynek kitenni, miközben ideiglenes védelmet kell nyújtani az ún. serdülő korú iparágaknak. Ez az érvelés megfelel az Európai Közösség (EK) kibővítését szorgalmazó országok érdekeinek. A kereskedelemeltérítő hatás annál kisebb lesz, minél hasonlóbb a külső védelem szintje és szerkezete az integráció előtti szakaszban, és minél alacsonyabb az integrációs térség külső vámszintje. Az integrált terület méretének abból a szempontból van jelentősége, hogy a területnek meg kell felelnie a külső országokkal való versenyző kereskedelem minimumának, erre pedig annál nagyobb az esély, minél nagyobb a terület.

Az integráció magasabb fokozatai — a közös piac és a gazdasági unió — esetében, amelyek a szabadkereskedelmen kívül feltételezik a szolgáltatások és a termelési tényezők szabad áramlását és a gazdaságpolitikák harmonizálását is, az optimalitás további kritériuma: sem a rendelkezésre álló munkaerő-kínálatnak, sem a bérszintnek nem szabad jelentősen eltérniük egymástól. E feltételek teljesülése szükséges ahhoz, hogy ne kerüljön sor túlzott munkaerőmozgásra és ennek folytán rossz szerkezeti alkalmazkodásra.

A jól működő, optimális gazdasági uniónak végül valutaunióvá kell válnia. A szakirodalom szerint — az alacsonyabb szintű integrációs formákhoz szükséges kritériumokon kívül — az optimális valutaunióknak elengedhetetlen feltételei a gazdaságpolitikák integrációja általában és az inflációs ráták szoros közelítése. További előfeltétel, hogy a

tagországok ne legyenek kitéve sajátos, országspecifikus sokkoknak, és hogy a sokkokra hasonló módon reagáljanak. Ha ezek a feltételek nem teljesülnek, akkor a különböző országok nem fogják tudni autonóm gazdaságpolitikájukat feladni anélkül, hogy ne szenvedne sérelmet gazdaságpolitikai céljaik teljesítése. Végül, az optimális, működőképes valutaunióhoz szükség van a költségvetési szövetség bizonyos fokára is. A fenti kritériumok tükrében vizsgálva a már kialakult integrációs struktúrákat, a következő képbontakozik ki.

A kereskedelemintenzitás foka alapján tesztelve az országok közötti integrációs kapcsolódásokat, egy szoros csendes-óceáni és egy hasonló erősségű skandináv blokk léte állapítható meg, amely utóbbihoz lazán csatlakozik Nagy-Britannia és Írország. A kevésbé szoros kapcsolatban álló kontinentális Európa országain belül kimutatható a nyugat-európai blokk (Portugália, Spanyolország, Franciaország, Belgium, Hollandia), amelyre az a jellemző, hogy az egyes országok csak egy másik országhoz kapcsolódnak (mintegy láncszerűen), és egymáshoz nem; a közép-európai „háromszög” (Németország, Svájc, Ausztria) és a dél-európai „háromszög” (Olaszország, Görögország, Jugoszlávia), amelyeket egy francia – olasz és egy osztrák – jugoszláv „híd” köt össze. Bármilyen módszert választunk az első, egyben a jóléti hatások szempontjából legfontosabbnak tartott kritérium tesztelésére, az az eredmény, hogy a kereskedelmi intenzitások erőssége alapján kialakuló csoportokat a földrajzi közelség, a hasonló gondolkodásmód és életstílus integrálja. Az EK és az Európai Szabadkereskedelmi Övezet (European Free Trade Area — EFTA) keresztezik e csoportokat, ami arra utal, hogy a jelenlegi intézményesült integrációk feltehetően erős kereskedelemelterelő hatást fejtenek ki.

Az árstruktúrák összehasonlításából az tűnik ki, hogy a nemzeti piacok még mindig dominálnak. Az eddigi együttműködés még egyetlen integrációs tömörülés esetében sem bizonyult elégségesnek az árak szignifikáns mértékű harmonizálásának megvalósulásához. A heterogenitás további megnyilvánulása, hogy az egymással legintenzívebb kereskedelmi kapcsolatban álló csoportosulások nem esnek egybe azzal az országcsoporttal, amelyre az ágazatközi kereskedelem legmagasabb aránya jellemző. (Ez utóbbiba Németország, Franciaország, Nagy-Britannia és Svájc tartozik.) Másfajta megoszlást, valamint jelentős jóléti különbségeket tapasztaltak akkor is, amikor a termelési és a kereskedelmi struktúrák hasonlóságát és a fejlettségi szinteket tesztelték, figyelembe véve a bérköltségeket, az egy főre jutó jövedelmet, valamint a mezőgazdaság és a szolgáltatás

arányát. Európai viszonylatban az optimális vámunió többi kritériuma kisebb jelentőséggel bír, kivéve a külső méretgazdaságosságot, amelynek tesztelésére azonban megfelelő módszer és adatok hiányában nincs lehetőség.

Bár külön-külön nem, de együtt az EK és az EFTA megfelelne az optimális vámunió kritériumainak. Mindazonáltal hosszú átmeneti időszakra lenne szükség a homogén struktúrák kialakulásáig. A gazdasági unió szempontjából releváns mutatók (a szerkezeti heterogenitás és a fejlettségi szintek) eltérései annál nagyobb problémát fognak okozni, minél jobban erősödnek a törekvések e cél elérésére.

Ami az optimális valutauniót illeti, a tanulmány arra a viszonylag egyszerűbb kérdésre keresi a választ, hogy mely európai országok számára lenne előnyös a valutaunió létrehozása. Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi összetételben egyik integráció sem tekinthető e szempontból optimálisnak. Már az első kritérium, a gazdaságpolitikai célok közötti hasonlóságok mutatói alapján az a következtetés adódik, hogy az európai országok nem lennének képesek valutaunió kialakítására. Erre csak azon országok alkalmasak anélkül, hogy foglalkoztatottságban és növekedésben súlyosabb problémák keletkeznének, amelyek képesek az infláció szoros ellenőrzésére. (Ezek egyébként éppen azok az országok, amelyek között de facto már fennáll a valutaunió.) Hasonló, az európai integráción belüli eltérések dominanciáját hangsúlyozó következtetésekre vezették a szerzőt azok a törekvések, hogy a „sokkok” azonoságai-eltérései alapján közelítette az optimalitást. (A sokk fogalma itt tág értelemben használatos, amelybe beleértendő például a valutaunióval összeegyeztethetetlen gazdaságpolitika.) Az európai valutaunió elleni legfontosabb érvek azonban a költségvetési szövetség hiánya és a gazdaságpolitikák közötti éles eltérések.

Végző soron a tanulmányban alkalmazott kritériumok alapján egyik ma létező európai integráció sem tekinthető optimális integrációs térségnek, és arra a kérdésre is nehéz válaszolni, hogy mely országok lennének ténylegesen alkalmasak ilyen térség kialakítására. Tekintettel az európai heterogenitásra, a szerző a következő optimális integrációs stratégiát javasolja. Mindenekelőtt meg kell valósítani az EK és az EFTA teljes gazdasági összeolvasztását. A következő lépésnek — az Európa '92 programban előirányzottaknak megfelelően — az integráció elmélyítésének kell lennie. A harmadik fokozatban meg kell valósítani a költségvetési szövetséget. Erről a kérdéstről az EK-ban még csak nem is tárgyaltak, holott ez két okból is elengedhetetlenül szükségesnek látszik: egy-

részt a költségvetések szövetsége mint beépített stabilizátor ellensúlyozhatná a gazdaságpolitikák autonómiájának csökkenéséből származó veszteségeket, másrészt újraelosztó szerepénél fogva gyengíthetné, esetleg sem-

legesíthetné a tagországok közötti jövedelmi, vagyoni és fejlettségi szintbeli különbségek erősödésének tendenciáit.

(Ism.: *Subáné Varga Judit*)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

KELLEY, A. C.:

AZ EMBERI FEJLŐDÉS INDEXE

(The human development index: „Handle with care”) — *Population and Development Review*. 1991. 2. sz. 315–324. p.

Az egy főre jutó bruttó nemzeti termék (Gross National Product — GNP) mutatója hosszú idő óta a támadások keresztüzében áll. A közgazdászok és a politikusok általában úgy vélik, ez a mutató nem alkalmas arra, hogy a társadalmi fejlődés egyedüli mércéje legyen. Egyik fő hibájaként említik, hogy csupán a megtermelt jövedelem nagyságát képes megragadni, s semmit sem mond arról, hogy miként oszlik el e jövedelem a társadalom egyes tagjai között. Másik gyakran bírált fogyatéka, hogy kizárólag a gazdaság területét öleli fel, s figyelmen kívül hagyja az emberi jólét olyan egyéb fontos vetületeit, mint az egészségi állapot, az iskolázottsági színvonal vagy a politikai szabadságjogok.

Amilyen régi keletűek a kifogások a GNP használatával szemben, éppen olyan régiek az erőfeszítések egy másik, tökéletesebb mutató kifejlesztésére. Ezeknek az erőfeszítéseknek a legújabb gyümölcse az ENSZ égisze alatt kidolgozott ún. Emberi Fejlődés Indexe (Human Development Index — HDI). Tanulmányában a szerző erről az új mutatóról fejti ki — összességében nem túlságosan kedvező — véleményét.

Az új mutatót létrehozó kutatók az emberi fejlődést a választási lehetőségek bővüléseként értelmezik. E bővülés három alapvető tényezőn: a jó egészségi állapot, az iskolázottság és a megfelelő anyagi életszínvonal révén valósul meg.

Ezen alapvető tényezőknek megfelelően az Emberi Fejlődés Indexe három összetevőből áll: az egyik a születéskor várható átlagos élettartam, a másik az írni-olvasni tudók aránya a népességben, végül a harmadik az egy főre jutó bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP). A GDP esetében a kutatók az eredeti értékek helyett azok logaritmusaát használják, kisebb súlyt adva ezzel a magasabb jövedelmi szinten elért további növekedésnek. Ez megfelel a csökkenő határhaszon általánosan elfogadott közgazdasági elvének, vagyis annak a gondolatnak, hogy ugyanaz az összeg „kevesebbet ér” a gazdagok, mint a szegények számára.

A különféle jóléti mutatók rendszerint valamilyen abszolút standardhoz viszonyítják az egyes társadalmak fejlettségét. Ez a standard általában azoknak a javaknak, illetve szolgáltatásoknak az összessége, amelyek birtoklását, hozzáférhetőségét az adott mutató kidolgozói kívánatosnak vagy minimálisan szükségesnek tekintik. Az Emberi Fejlődés Indexének számítása lényegesen eltér ettől a gyakorlattól. Itt a kutatók az egyes országokat nem egy abszolút, hanem egy relatív szabványhoz, éspedig a többi ország által elért minimális és maximális szinthez viszonyítják. A születéskor várható élettartam esetében például a legalacsonyabb érték 42 év (ez Afganisztán, Etiópia, valamint Sierra Leone adata), a legmagasabb pedig 78 év (ezt Japánban mérték). Az egészségi állapot területén minden egyes ország fejlettségi szintjét az határozza meg, hogy lakosságának születéskor várható élettartama hol helyezkedik el a 42 és 79 év által határolt sávon belül.

Az Emberi Fejlődés Indexének kiszámítása három lépésben történik. Az első feladat az ún. deprivációs index értékének meghatározása mindhárom összetevőre — egészség, iskolázottság, GDP — külön-külön. Ez az index az adott országnak a maximális szinttől való elmaradását viszonyítja a maximális és a minimális szintek közötti teljes távolsághoz. Hányadosról van tehát szó, amelynek számlálójában az adott ország adatának és a maximális értéknek a különbsége, nevezőjében pedig a maximális és a minimális értékeknek a különbsége áll. Menél alacsonyabb e hányados értéke, annál kisebb a társadalom relatív elmaradása, azaz annál nagyobb a jólét.

A második lépés az Emberi Fejlődés Indexének három összetevőjére külön-külön kiszámított deprivációs indexek aggregálása, vagyis valamilyen szabály szerint egyetlen mutatóvá történő összevonása. Az indexet kifejlesztő kutatók a lehető legegyszerűbb szabályt: a súlyozás nélküli átlagolást választották.

Végül a harmadik lépés az összevont deprivációs index átalakítása a voltaképpen Emberi Fejlődés Indexszévé. Erre azért van szükség, mert a deprivációs mutató az alacsonyabb érték jelzi a nagyobb jólétet és fejlettséget, márpedig ésszerű igény, hogy a

részt a költségvetések szövetsége mint beépített stabilizátor ellensúlyozhatná a gazdaságpolitikák autonómiájának csökkenéséből származó veszteségeket, másrészt újraelosztó szerepénél fogva gyengíthetné, esetleg sem-

legesíthetné a tagországok közötti jövedelmi, vagyoni és fejlettségi szintbeli különbségek erősödésének tendenciáit.

(Ism.: *Subáné Varga Judit*)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

KELLEY, A. C.:

AZ EMBERI FEJLŐDÉS INDEXE

(The human development index: „Handle with care”) — *Population and Development Review*. 1991. 2. sz. 315–324. p.

Az egy főre jutó bruttó nemzeti termék (Gross National Product — GNP) mutatója hosszú idő óta a támadások keresztüzében áll. A közgazdászok és a politikusok általában úgy vélik, ez a mutató nem alkalmas arra, hogy a társadalmi fejlődés egyedüli mércéje legyen. Egyik fő hibájaként említik, hogy csupán a megtermelt jövedelem nagyságát képes megragadni, s semmit sem mond arról, hogy miként oszlik el e jövedelem a társadalom egyes tagjai között. Másik gyakran bírált fogyatéka, hogy kizárólag a gazdaság területét öleli fel, s figyelmen kívül hagyja az emberi jólét olyan egyéb fontos vetületeit, mint az egészségi állapot, az iskolázottsági színvonal vagy a politikai szabadságjogok.

Amilyen régi keletűek a kifogások a GNP használatával szemben, éppen olyan régiek az erőfeszítések egy másik, tökéletesebb mutató kifejlesztésére. Ezeknek az erőfeszítéseknek a legújabb gyümölcse az ENSZ égisze alatt kidolgozott ún. Emberi Fejlődés Indexe (Human Development Index — HDI). Tanulmányában a szerző erről az új mutatóról fejti ki — összességében nem túlságosan kedvező — véleményét.

Az új mutatót létrehozó kutatók az emberi fejlődést a választási lehetőségek bővüléseként értelmezik. E bővülés három alapvető tényezőn: a jó egészségi állapot, az iskolázottság és a megfelelő anyagi életszínvonal révén valósul meg.

Ezen alapvető tényezőknek megfelelően az Emberi Fejlődés Indexe három összetevőből áll: az egyik a születéskor várható átlagos élettartam, a másik az írni-olvasni tudók aránya a népességben, végül a harmadik az egy főre jutó bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP). A GDP esetében a kutatók az eredeti értékek helyett azok logaritmusát használják, kisebb súlyt adva ezzel a magasabb jövedelmi szinten elért további növekedésnek. Ez megfelel a csökkenő határhaszon általánosan elfogadott közgazdasági elvének, vagyis annak a gondolatnak, hogy ugyanaz az összeg „kevesebbet ér” a gazdagok, mint a szegények számára.

A különféle jóléti mutatók rendszerint valamilyen abszolút standardhoz viszonyítják az egyes társadalmak fejlettségét. Ez a standard általában azoknak a javaknak, illetve szolgáltatásoknak az összessége, amelyek birtoklását, hozzáférhetőségét az adott mutató kidolgozói kívánatosnak vagy minimálisan szükségesnek tekintik. Az Emberi Fejlődés Indexének számítása lényegesen eltér ettől a gyakorlattól. Itt a kutatók az egyes országokat nem egy abszolút, hanem egy relatív szabványhoz, éspedig a többi ország által elért minimális és maximális szinthez viszonyítják. A születéskor várható élettartam esetében például a legalacsonyabb érték 42 év (ez Afganisztán, Etiópia, valamint Sierra Leone adata), a legmagasabb pedig 78 év (ezt Japánban mérték). Az egészségi állapot területén minden egyes ország fejlettségi szintjét az határozza meg, hogy lakosságának születéskor várható élettartama hol helyezkedik el a 42 és 79 év által határolt sávon belül.

Az Emberi Fejlődés Indexének kiszámítása három lépésben történik. Az első feladat az ún. deprivációs index értékének meghatározása mindhárom összetevőre — egészség, iskolázottság, GDP — külön-külön. Ez az index az adott országnak a maximális szinttől való elmaradását viszonyítja a maximális és a minimális szintek közötti teljes távolsághoz. Hányadosról van tehát szó, amelynek számlálójában az adott ország adatának és a maximális értéknek a különbsége, nevezőjében pedig a maximális és a minimális értékeknek a különbsége áll. Menetnél alacsonyabb e hányados értéke, annál kisebb a társadalom relatív elmaradása, azaz annál nagyobb a jólét.

A második lépés az Emberi Fejlődés Indexének három összetevőjére külön-külön kiszámított deprivációs indexek aggregálása, vagyis valamilyen szabály szerint egyetlen mutatóvá történő összevonása. Az indexet kifejlesztő kutatók a lehető legegyszerűbb szabályt: a súlyozás nélküli átlagolást választották.

Végül a harmadik lépés az összevont deprivációs index átalakítása a voltaképpen Emberi Fejlődés Indexszévé. Erre azért van szükség, mert a deprivációs mutató az alacsonyabb érték jelzi a nagyobb jólétet és fejlettséget, márpedig ésszerű igény, hogy a

magasabb fejlettségi szinthez a mutató nagyobb értéke társuljon. Éppen ezért, utolsó lépésként az összevont deprivációs mutató értékét ki kell vonni 1-ből.

Az így kialakított Emberi Fejlődés Indexe legmagasabb értékét Japánban éri el (0,996), a legalacsonyabbat pedig az afrikai Nigerben (0,116). Az index értéke az ENSZ által vizsgált 130 ország közül 44-ben marad 0,5 alatt; ezekben az alacsony fejlettségű államokban közel másfél milliárd ember él. 40 ország tartozik a közepes fejlettségű (0,5 és 0,79 közötti indexű) társadalmak csoportjába, valamivel több mint 2 milliárdos össznéppességgel. Végül 46 állam minősül az Emberi Fejlődés Indexe alapján fejlettnak (a mutató értéke 0,8 vagy annál magasabb); a Földnek ezeken a részein ismét csaknem másfél milliárd ember lakik.

Mennyire tökéletes mutatója az Emberi Fejlődés Indexe a társadalmi jólétnek? Igazi alternatívát jelent-e a fejlődés hagyományos mérőszámával, az egy főre jutó bruttó nemzeti termékkel szemben? A szerző két szempont mérlegelése alapján igyekszik válaszolni ezekre a kérdésekre. Egyrészt gondosan szemügyre veszi azt az elméleti háttérrel, azokat a — részint kimondott, részint hallgatólagos — feltevéseket, amelyek az index számításának módja mögött meghúzódnak, másrészt pedig megvizsgálja, mennyiben nyújt ez a mutató valóban új ismeretet, többletinformációt a GNP-hez képest.

Az Emberi Fejlődés Indexének egyik fő vonása, hogy az egyes országokat a minimumtól maximumig terjedő sáv mentén rendezi sorba. Ez egyszersmind egyik fő problémája is, ugyanis ezáltal az országok helyzete nem független a szélső értékek kiválasztásától. Ha például a születéskor várható élettartam esetében 78 helyett 73 évet tekintenénk a legmagasabb szintnek, akkor 22 ország az alacsonyan fejlett kategóriából átkerülne a közepesen fejlettbe, 10 másik állam pedig a közepesen fejlettből átkerülne a fejlettbe. Ez a példa is mutatja, mennyire függ az országok viszonylagos helyzete a szélső értékek megválasztásától; éppen ezért mindenképpen tanácsos volna nem csupán egyetlen, hanem több különböző minimális és maximális szint mellett kiszámítani az egyes országok indexét.

Az index másik súlyos fogyatéka, hogy a fejlett ipari országok esetében már szinte semmilyen további előrehaladást nem feltételez a társadalmi jólét növekedése terén. Ezek az államok mind a születéskor várható élettartam, mind az írni-olvasni tudók népességbeli aránya, mind pedig a GDP tekintetében igen közel vannak az értéktartomány felső végpontjához: indexeik 0,96 és 1,00 között változnak. Ez azt jelenti, hogy az Emberi Fejlődés Indexe gyakorlatilag

csak a fejlődő országok esetében képes a jólét növekedésének mérésére, jóllehet az ipari társadalmakban is nyilvánvalóan van még lehetőség további fejlődésre. Ez a probléma orvosolható lenne az index kiszámításához használt változók körének módosítása révén: az iskolázottság szintjét például célszerű volna az írni-olvasni tudók aránya helyett az elvégzett iskolai osztályok számával vagy a beiratkozott tanulók adott korosztálybeli arányával jellemezni.

További gyengéje az Emberi Fejlődés Indexének, hogy egyforma súlyt ad a társadalmi jólét három különböző vetületének: az egészségi állapotnak, az iskolázottságnak és a gazdasági viszonyoknak. Márpedig e három összetevő közül nyilvánvalóan a legutolsó a meghatározó: a megfelelő anyagi színvonal, az elégséges jövedelem nélkülözhetetlen mind az egészségügyi, mind pedig az iskolai szolgáltatások igénybevételéhez, mintegy az egészség és a műveltség „megvásárlásához”. Indokolt volna tehát az anyagi színvonal mutatóját a másik kettőnél nagyobb súllyal figyelembe venni az index kiszámításakor.

Mindezek a problémák alapvetően megkérdőjelezzik az Emberi Fejlődés Indexének elméleti háttérét. De vajon jutunk-e egyáltalán valamilyen többletinformációhoz ennek az új mutatónak a használata révén; olyan ismerethez, amit a hagyományos GNP nem képes nyújtani? Első pillantásra úgy tűnik, igen: ha ugyanis az egyes országokat sorba rendezzük külön az Emberi Fejlődés Indexe és külön az egy főre jutó bruttó nemzeti termék alapján, a kétféle sorrend szerint a különbségek meglehetősen nagyok. Kivált a sorrend alsó végén, vagyis az alacsonyan fejlett országok esetében szembeszökő a különbség: itt a GNP értéke lényegesen lassabban emelkedik, mint az új index.

A társadalmi és a gazdasági fejlődésnek ez az eltérő üteme azonban — bár kétségkívül hasznos információ — egyáltalán nem újdonság. A szakemberek körében már régóta ismert, hogy a harmadik világ országaiban a nemzeti jövedelem bővülése elmarad az írni-olvasni tudás terjedésétől és a születéskor várható élettartam növekedésétől.

Még kevésbé tűnik forradalmian újnak az ENSZ által kidolgozott index, ha azt nem a GNP-vel, hanem annak logaritmusával hasonlítjuk össze. A logaritmikus transzformáció ez esetben távolról sem önkényes, ellenkezőleg: azt a jól ismert tényt fejezi ki, hogy ugyanannak a jövedelememelkedésnek annál kisebb az értéke, minél magasabb anyagi színvonalon következik be. Vagyis a társadalmi jólét vagy az emberi boldogság nem lineáris függvénye a gazdasági fejlettségnek. Svájc nemzeti jövedelme például 1987-ben mintegy 165-szöröse volt Etiópiáé-

nak, mégsem volna helyes ezt úgy értelmezni, hogy a svájciak 165-ször boldogabbak az etiópiaiaknál. Nos, ha a GNP helyett annak logaritmusát alkalmazzuk, a kétféle módon megállapított különbségek alig térnek el egymástól. Természetesen van néhány kivétel; ezek az országok azonban hagyományosan „kilógnak a sorból”, s a szakemberek általában eleve külön kezelik őket. Így például az olajexportőr államok többségében kiugróan magas a nemzeti jövedelem, ezért ezek az országok a GNP (illetve annak logaritmus) alapján képzett rangsorban jóval előkelőbb helyen állnak, mint az ENSZ-index szerinti sorrendben. Fordított a helyzet a volt szocialista tábor tagjai esetében: itt a gazdasági fejlődés általában elmarad a társadalmitól (az írástudatlanság visszaszorulásától és a halandóság csökkenésétől), következésképpen az Emberi Fejlődés Indexe a GNP-nél kedvezőbb fényben tünteti fel ezeket az országokat.

Mindent egybevetve az Emberi Fejlődés Indexének kidolgozása meglehetősen szerény mértékű hozzájárulás a társadalmi jólét méréshez. Egyrészt az index olyan elméleti feltevéseken alapul, amelyek jelentős része megkérdőjelezhető, másrészt a hagyományosan alkalmazott GNP logaritmusához képest igen kevés új információt nyújt.

(Ism.: *Moksony Ferenc*)

NORRIS, D. A.—PATON, D. G.:

A KANADAI
ÁLTALÁNOS TÁRSADALMI VIZSGÁLAT

(Canada's General Social Survey: Five years of experience.)
— *Survey Methodology*. 1991. 2. sz. 227—240. p.

A kanadai Általános Társadalmi Vizsgálat (General Social Survey — GSS) évenkénti felvétel, melynek során a kanadai népesség társadalmi és demográfiai jellemzőiről gyűjtöttek adatokat. A cikk ezen átfogó felvételtől tájékoztat az első öt év adataira támaszkodva. Bemutatja a program célját, az alkalmazott módszert és a jövőbeni terveket.

Az Általános Társadalmi Vizsgálat egyik adatforrása az öt évenként lebonyolított népszámlálás, mely sok információt nyújt a népesség demográfiai, szociális és gazdasági körülményeiről. Ehhez társulnak még a különféle statisztikai programok, melyeknek legtöbbször közgazdasági adatforrásokra támaszkodnak, és egészségügyi, oktatási kulturális, igazságügyi, munkaügyi, foglalkoztatási, jövedelmi és demográfiai témákkal foglalkoznak.

Jóllehet, a háztartás-statisztikai felvételeknek hosszú időn keresztül fontos szerepük volt a társadalomstatisztikai programban, az egészségügy, az oktatás, az igazságügy

és a kultúra témái mégis kimaradtak a tradicionálisan munkaerőpiacra és jövedelemre összpontosító háztartás-statisztikai felvételek köréből. Ezt a hiányt pótlandó dolgozta ki a Kanadai Statisztikai Hivatal 1985-ben az Általános Társadalmi Vizsgálat programját.

Az adatgyűjtés típusának meghatározásakor — több tényező mérlegelése után — a GSS-programban a telefonos kikérdezést választották, mivel így elfogadható költségekkel viszonylag magas válaszadási arányt lehet elérni, és a minta kiválasztása is alkalmas a véletlenszerű minta megfelelő kialakítására. A 14 évesnél idősebb, Kanadában élő népesség köréből 10 000 fős nagyságú mintát állítottak elő.

A cikk elemzi a felvétel ciklusainak témáit: egészség, időfelhasználás, oktatás és munka, család és barátok.

Az egészségügyi ciklus magvát az egészségi állapot mérése jelentette, beleértve a rövid és a hosszú távú rokkantságot, a krónikus betegségek gyakoriságát (magas vérnyomás, cukorbetegség stb.), az egészségügyi szolgáltatások igénybevételét; de gyűjtöttek adatokat az életmódra vonatkozóan is (dohányzási, italozási és sportolási szokások).

A GSS-program második ciklusa az időfelhasználást vizsgálta. Ennek kapcsán az interjút megelőző nap 24 órájáról számoltatták be a válaszadókat. Így részletes kép alakult ki arról, hogyan oszlik meg a kanadaiak napi 24 órája fizetett munkára, háztartási munkára, egyéb nem fizetett munkára és szabadidős tevékenységre, valamint mindez hogyan változik az egyes népességcsoportok szerint.

Az 1986-os időfelhasználás-ciklus tartalmazott egy intergenerációs mobilitási modult is, mely a válaszadók és szüleik képzettségi és foglalkozási hierarchiáját hasonlította össze.

Jóllehet a havi munkaerő-felvételek és egyéb kapcsolódó munkaerő-felmérések széles skálán nyújtanak információkat, egyik sem tartalmaz adatokat a munka társadalmi aspektusára vagy a „dolgozóélet”, a „munkásélet” minőségére vonatkozóan. A GSS Oktatás és munka ciklusa, melyet 1989 elején indítottak el, részlegesen kitöltötte ezt az űrt. Ez a téma három blokkot foglalt magában: 1. minták és trendek a munkában és a képzésben; 2. új technológiák és emberi erőforrások; 3. munka a szolgáltató gazdaságban.

Ez a ciklus sok problémára vetett fényt. Rávilágított arra, hogy előre kell látni az oktatási intézmények jövőbeni igényeit, a megszerzett iskolai végzettség és a magasabb társadalmi-gazdasági státusz elérésére nyíló lehetőség közötti kapcsolatot stb. A felvétel folyamán gyűjtöttek bizonyos adatokat a foglalkozási és az iskolázottsági életpályáról,

nak, mégsem volna helyes ezt úgy értelmezni, hogy a svájciak 165-ször boldogabbak az etiópiaiaknál. Nos, ha a GNP helyett annak logaritmusát alkalmazzuk, a kétféle módon megállapított különbségek alig térnek el egymástól. Természetesen van néhány kivétel; ezek az országok azonban hagyományosan „kilógnak a sorból”, s a szakemberek általában eleve külön kezelik őket. Így például az olajexportőr államok többségében kiugróan magas a nemzeti jövedelem, ezért ezek az országok a GNP (illetve annak logaritmus) alapján képzett rangsorban jóval előkelőbb helyen állnak, mint az ENSZ-index szerinti sorrendben. Fordított a helyzet a volt szocialista tábor tagjai esetében: itt a gazdasági fejlődés általában elmarad a társadalmitól (az írástudatlanság visszaszorulásától és a halandóság csökkenésétől), következésképpen az Emberi Fejlődés Indexe a GNP-nél kedvezőbb fényben tünteti fel ezeket az országokat.

Mindent egybevetve az Emberi Fejlődés Indexének kidolgozása meglehetősen szerény mértékű hozzájárulás a társadalmi jólét méréshez. Egyrészt az index olyan elméleti feltevéseken alapul, amelyek jelentős része megkérdőjelezhető, másrészt a hagyományosan alkalmazott GNP logaritmusához képest igen kevés új információt nyújt.

(Ism.: *Moksony Ferenc*)

NORRIS, D. A.—PATON, D. G.:

A KANADAI
ÁLTALÁNOS TÁRSADALMI VIZSGÁLAT

(Canada's General Social Survey: Five years of experience.)
— *Survey Methodology*. 1991. 2. sz. 227—240. p.

A kanadai Általános Társadalmi Vizsgálat (General Social Survey — GSS) évenkénti felvétel, melynek során a kanadai népesség társadalmi és demográfiai jellemzőiről gyűjtöttek adatokat. A cikk ezen átfogó felvételről tájékoztat az első öt év adataira támaszkodva. Bemutatja a program célját, az alkalmazott módszert és a jövőbeni terveket.

Az Általános Társadalmi Vizsgálat egyik adatforrása az ötévenként lebonyolított népszámlálás, mely sok információt nyújt a népesség demográfiai, szociális és gazdasági körülményeiről. Ehhez társulnak még a különféle statisztikai programok, melyeknek legtöbbször közgazdasági adatforrásokra támaszkodnak, és egészségügyi, oktatási kulturális, igazságügyi, munkaügyi, foglalkoztatási, jövedelmi és demográfiai témákkal foglalkoznak.

Jóllehet, a háztartás-statisztikai felvételeknek hosszú időn keresztül fontos szerepük volt a társadalomstatisztikai programban, az egészségügy, az oktatás, az igazságügy

és a kultúra témái mégis kimaradtak a tradicionálisan munkaerőpiacra és jövedelemre összpontosító háztartás-statisztikai felvételek köréből. Ezt a hiányt pótlandó dolgozta ki a Kanadai Statisztikai Hivatal 1985-ben az Általános Társadalmi Vizsgálat programját.

Az adatgyűjtés típusának meghatározásakor — több tényező mérlegelése után — a GSS-programban a telefonos kikérdezést választották, mivel így elfogadható költségekkel viszonylag magas válaszadási arányt lehet elérni, és a minta kiválasztása is alkalmas a véletlenszerű minta megfelelő kialakítására. A 14 évesnél idősebb, Kanadában élő népesség köréből 10 000 fős nagyságú mintát állítottak elő.

A cikk elemzi a felvétel ciklusainak témáit: egészség, időfelhasználás, oktatás és munka, család és barátok.

Az egészségügyi ciklus magvát az egészségi állapot mérése jelentette, beleértve a rövid és a hosszú távú rokkantságot, a krónikus betegségek gyakoriságát (magas vérnyomás, cukorbetegség stb.), az egészségügyi szolgáltatások igénybevételét; de gyűjtöttek adatokat az életmódra vonatkozóan is (dohányzási, italozási és sportolási szokások).

A GSS-program második ciklusa az időfelhasználást vizsgálta. Ennek kapcsán az interjút megelőző nap 24 órájáról számoltatták be a válaszadókat. Így részletes kép alakult ki arról, hogyan oszlik meg a kanadaiak napi 24 órája fizetett munkára, háztartási munkára, egyéb nem fizetett munkára és szabadidős tevékenységre, valamint mindez hogyan változik az egyes népességcsoportok szerint.

Az 1986-os időfelhasználás-ciklus tartalmazott egy intergenerációs mobilitási modult is, mely a válaszadók és szüleik képzettségi és foglalkozási hierarchiáját hasonlította össze.

Jóllehet a havi munkaerő-felvételek és egyéb kapcsolódó munkaerő-felmérések széles skálán nyújtanak információkat, egyik sem tartalmaz adatokat a munka társadalmi aspektusára vagy a „dolgozóélet”, a „munkásélet” minőségére vonatkozóan. A GSS Oktatás és munka ciklusa, melyet 1989 elején indítottak el, részlegesen kitöltötte ezt az űrt. Ez a téma három blokkot foglalt magában: 1. minták és trendek a munkában és a képzésben; 2. új technológiák és emberi erőforrások; 3. munka a szolgáltató gazdaságban.

Ez a ciklus sok problémára vetett fényt. Rávilágított arra, hogy előre kell látni az oktatási intézmények jövőbeni igényeit, a megszerzett iskolai végzettség és a magasabb társadalmi-gazdasági státus elérésére nyíló lehetőség közötti kapcsolatot stb. A felvétel folyamán gyűjtöttek bizonyos adatokat a foglalkozási és az iskolázottsági életpályáról,

a szakmai gyakorlatról és a komputer-használatról is. Több kérdést tettek fel a nyugdíjazással való megelégedettségről, a tudományhoz való viszonyról stb.

Az ötödik, Család és barátok GSS-ciklust, 1990-ben hajtották végre. A népszámlálás és más háztartás-statisztikai felvételek családra vonatkozó adatokat szolgáltatnak, a megváltozott családi életformák azonban új típusú információk szükségét vetik fel. A jelenleg létező adatok egyik hiányossága az, hogy azok általában meglehetősen szűk családkonceptción alapulnak. Vagy a nukleáris családot, a szülő-gyermek kapcsolatot veszik figyelembe, vagy azokat tekintik, akik közös háztartásban élnek. Ez a felvétel a családot tágabb értelemben vizsgálja, így adatokat gyűjt a rokoni kapcsolatok természetéről és kiterjedéséről, valamint az informális segítségről, a családi és a baráti támogatásokról is.

Ezen vizsgálat másik nagy témája a házasság, a válás és az egyre terjedő élettársi kapcsolatok. Ma a kanadaiak nagy része élete folyamán egynél több kapcsolatban él. Ezeknek a változásoknak jelentős hatása van a családi életre és a gyermekekre. Ehhez kapcsolódó retrospektív adatokat gyűjtött 1984-ben a Családtörténet-felvétel, melyeket a GSS családi ciklusa bázisának tekintett, kiegészítve néhány specifikus témával, mint például az egyszülős családokra vagy az otthonról elköltöző fiatal felnőttekre vonatkozó adatokkal. A felvétel néhány kérdés erejéig foglalkozott még a családi munkamegosztás problémájával is.

A tanulmány végül beszámol a jövőbeni tervekről, melyeknek gerincét az ismertetett GSS-programok második felvételsorozata alkotja.

(Ism.: Kulcsár Rózsa)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

ANNALES

D'ÉCONOMIE ET DE STATISTIQUE

A FRANCIA STATISZTIKAI
ÉS GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 24. SZÁM

Bollerslev, T.—Chou, R. É.—Jayaraman, N.—Kroner, K. E.: ARCH modellezés a pénzügyben. Az elmélet áttekintése és empirikus bizonyíték.

Baccini, A.—Falgueroles, A.—Qannari, E. M.: A jövedelemeloszlás empirikus többváltozós elemzése.

Cadet, A.: Maximum likelihood tesztek egységeaitése a többváltozós normális függvényre.

Nijman, T. E.—Beetsma, R.: Empirikus tesztek egyszerű ármódelű határidős ügyletekre.

Langot, F.: A Solow-reziduális szektorális és országos torzításai.

Laskar, D.: Lehet-e az Európai Pénzügyi Unió kevésbé inflatörikus, mint a német márka zónája?

Gavrel, F.: Árfolyamrendszer és kormányzati fizetőképesség.

Stadler, M. I.—Castrillo, D. P.: Licencszerződések és aszimmetrikus információ.

Gregoir, S.—Salanié, B.: Spekuláció, ár és jólét.

International Statistical

Review

Revue Internationale de Statistique

A NEMZETKÖZI STATISZTIKAI INTÉZET
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI I. SZÁM

Morris H. Hansen (1910–1990).

Jørgensen, B.: Exponenciális szórásmodellek és kiterjesztések.

Hansen, K. M.—Tukey, J. W.: Egy klaszter algoritmus főrészenek összehangolása.

De Angelis, D.—Young, G. A.: A bootstrap kiigazítása.

Dagum, E. B.—Quenneville, B.—Sutradhar, B.: Kereskedelmi, többszörös regressziós modellek véletlen paraméterekkel.

Smith, J. Q.: Néhány Bayes-típusú előrejelzési modell jellemzőinek összehasonlítása.

Rao, J. N. K.—Nigam, A. K.: „Optimálisan” kontrollált mintavétel egységes megközelítése.

Osborne, M. R.: Fisher pontozási módszere.

JASA
Journal of the
American Statistical Association

AZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 417. SZÁM

Zellner, A.: Statisztika, tudomány és nyilvánosság.

Banfield, J. D.—Raftery, A. E.: Úszó jégtábla azonosítás szatellit felvételeknél, matematikai alaktan és alapgörbe-klaszterezés segítségével.

Hougaard, P.—Harvald, B.—Holm, N. V.: Élettartam-hasonlóság az 1881 és 1930 között született ikreknel.

Manski, C. F.—Sandefur, G. D.—McLanahan, S.—Powers, D.: A serdülőkori családstruktúra érettségire gyakorolt hatásának alternatív becslései.

Sobel, M. E.—Arminger, G.: Háztartási termékenység döntések modellezése: nemlineáris szimultán probit modellel.

Weiss, A. A.: A védősikak-használat hatása a fejsérülések súlyosságára motorkerékpáros baleseteknél.

Hendricks, W.—Koenker, R.: Hierarchikus szplajn modellek feltételes kvantilisekre.

Raz, J.—Turetsky, B.—Fein, G.: Az emberi agy elektrikus dipol paramétereinek frekvenciatartomány-becslése.

Soper, K. A.—Troilo, P.: Pontos tesztek in situ hibridizációs kísérletekre.

Babu, G. J.—Rao, C. R.—Rao, M. B.: Specifikus előfordulási veszélyeztetettségi arány nemparaméteres becslése a kockázat és a túlélés elemzésében.

a szakmai gyakorlatról és a komputer-használatról is. Több kérdést tettek fel a nyugdíjazással való megelégedettségről, a tudományhoz való viszonyról stb.

Az ötödik, Család és barátok GSS-ciklust, 1990-ben hajtották végre. A népszámlálás és más háztartás-statisztikai felvételek családra vonatkozó adatokat szolgáltatnak, a megváltozott családi életformák azonban új típusú információk szükségét vetik fel. A jelenleg létező adatok egyik hiányossága az, hogy azok általában meglehetősen szűk családkonceptción alapulnak. Vagy a nukleáris családot, a szülő-gyermek kapcsolatot veszik figyelembe, vagy azokat tekintik, akik közös háztartásban élnek. Ez a felvétel a családot tágabb értelemben vizsgálja, így adatokat gyűjt a rokoni kapcsolatok természetéről és kiterjedéséről, valamint az informális segítségről, a családi és a baráti támogatásokról is.

Ezen vizsgálat másik nagy témája a házasság, a válás és az egyre terjedő élettársi kapcsolatok. Ma a kanadaiak nagy része élete folyamán egynél több kapcsolatban él. Ezeknek a változásoknak jelentős hatása van a családi életre és a gyermekekre. Ehhez kapcsolódó retrospektív adatokat gyűjtött 1984-ben a Családtörténet-felvétel, melyeket a GSS családi ciklusa bázisának tekintett, kiegészítve néhány specifikus témával, mint például az egyszülős családokra vagy az otthonról elköltöző fiatal felnőttekre vonatkozó adatokkal. A felvétel néhány kérdés erejéig foglalkozott még a családi munkamegosztás problémájával is.

A tanulmány végül beszámol a jövőbeni tervekről, melyeknek gerincét az ismert GSS-programok második felvételsorozata alkotja.

(Ism.: Kulcsár Rózsa)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

ANNALES

D'ÉCONOMIE ET DE STATISTIQUE

A FRANCIA STATISZTIKAI
ÉS GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 24. SZÁM

Bollerslev, T.—Chou, R. É.—Jayaraman, N.—Kroner, K. E.: ARCH modellezés a pénzügyben. Az elmélet áttekintése és empirikus bizonyíték.

Baccini, A.—Falguerolles, A.—Qannari, E. M.: A jövedelemeloszlás empirikus többváltozós elemzése.

Cadet, A.: Maximum likelihood tesztek egységeaitése a többváltozós normális függvényre.

Nijman, T. E.—Beetsma, R.: Empirikus tesztek egyszerű ármódelű határidős ügyletekre.

Langot, F.: A Solow-reziduális szektorális és országos torzításai.

Laskar, D.: Lehet-e az Európai Pénzügyi Unió kevésbé inflatörikus, mint a német márka zónája?

Gavrel, F.: Árfolyamrendszer és kormányzati fizetőképesség.

Stadler, M. I.—Castrillo, D. P.: Licencszerződések és aszimmetrikus információ.

Gregoir, S.—Salanié, B.: Spekuláció, ár és jólét.

International Statistical

Review

Revue Internationale de Statistique

A NEMZETKÖZI STATISZTIKAI INTÉZET
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI I. SZÁM

Morris H. Hansen (1910–1990).

Jørgensen, B.: Exponenciális szórásmodellek és kiterjesztések.

Hansen, K. M.—Tukey, J. W.: Egy klaszter algoritmus főrészenek összehangolása.

De Angelis, D.—Young, G. A.: A bootstrap kiigazítása.

Dagum, E. B.—Quenneville, B.—Sutradhar, B.: Kereskedelmi, többszörös regressziós modellek véletlen paraméterekkel.

Smith, J. Q.: Néhány Bayes-típusú előrejelzési modell jellemzőinek összehasonlítása.

Rao, J. N. K.—Nigam, A. K.: „Optimálisan” kontrollált mintavétel egységes megközelítése.

Osborne, M. R.: Fisher pontozási módszere.

JASA
Journal of the
American Statistical Association

AZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 417. SZÁM

Zellner, A.: Statisztika, tudomány és nyilvánosság.

Banfield, J. D.—Raftery, A. E.: Úszó jégtábla azonosítás szatellit felvételeknél, matematikai alaktan és alapgörbe-klaszterezés segítségével.

Hougaard, P.—Harvald, B.—Holm, N. V.: Élettartam-hasonlóság az 1881 és 1930 között született ikreknel.

Manski, C. F.—Sandefur, G. D.—McLanahan, S.—Powers, D.: A serdülőkori családstruktúra érettségire gyakorolt hatásának alternatív becslései.

Sobel, M. E.—Arminger, G.: Háztartási termékenység döntések modellezése: nemlineáris szimultán probit modellel.

Weiss, A. A.: A védősikak-használat hatása a fejsérülések súlyosságára motorerékpáros baleseteknél.

Hendricks, W.—Koenker, R.: Hierarchikus szplajn modellek feltételes kvantilisekre.

Raz, J.—Turetsky, B.—Fein, G.: Az emberi agy elektrikus dipol paramétereinek frekvenciatartomány-becslése.

Soper, K. A.—Troilo, P.: Pontos tesztek in situ hibridizációs kísérletekre.

Babu, G. J.—Rao, C. R.—Rao, M. B.: Specifikus előfordulási veszélyeztetettségi arány nemparaméteres becslése a kockázat és a túlélés elemzésében.

Bickel, P.—Zhang, P.: Változó kiválasztása kategorikus segédváltozóval rendelkező nemparaméteres regresszióanalízis.
Efron, B.: Aszimmetrikus maximum likelihood becslésen alapuló Poisson-túlcsóródási becslések.

Sampson, P. D.—Guttorp, P.: Nemstacionárius térbeli kovariancia-struktúra nemparaméteres becslése.

Lesperance, M. L.—Kalbfleisch, J. D.: Algoritmus egy keverék eloszlás nemparaméteres legkisebb négyzetes hibájának kiszámításához.

Brown, B. M.—Hettmansperger, T. P.—Nyblon, J.—Oja, H.: Néhány kétváltozós eljelteszt és medián.

Lee, J. W.—DeMets, D. L.: Szekvenciális rangsortesztek ismételt mérésekkel klinikai kísérleteknél.

Ellis, S. P.—Morgenthaler, S.: Változások L_1 regresszióanalízis.
Haunsperger, D. B.: Paradoxon szótárak k mintákra vonatkozó statisztikai tesztekhez.

Silvapulle, M. J.: Egyoldalú hipotézisek robusztus Wald-típusú tesztjei lineáris modellben.

Dunnet, C. W.—Tamhane, A. C.: Gyorsított többszörös teszt.

Hasofer, A. M.—Wang, Z.: Egy teszt a vonzás extrém tartományi értékeire.

Fox, J.—Monette, G.: Általánosított kollinearitási diagnosztika.

Barrett, B. E.—Ling, R. F.: A változásmérések általános osztályai többváltozós regresszió esetén.

Mathew, T.—Sinha, B. K.: Pontos és optimális tesztek kiegyensúlyozatlan split-plot tervekhez, kevert és véletlen modelleknél.

Gumpertz, M. L.—Pantula, S. G.: Nemlineáris regresszió szóráskomponensekkel.

Chao, A.—Lee, S. M.: Az osztályok számának becslése a minta lefedése révén.

Härdle, W.—Hart, J.—Marron, J. S.—Tsybakov, A. B.: A sávzélesség kiválasztása átlagos származtató becsléshez.

Härdle, W.—Hall, P.—Marron, J. S.: Regressziós közel optimális kiigazító paraméterek.

Horowitz, J. L.—Neumann, G. R.: Arányos kockázati modell általánosított momentum-specifikációs tesztje.

Kimeldorf, G.—Sampson, A. R.—Whitaker, L. R.: Minimum és maximum pontozás kétmintás ordinális adatokra.

Statistische Nachrichten

AZ OSZTRÁK KÖZPONTI STATISZTIKAI
HIVATAL FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 3. SZÁM

Fuchs, I.: Ideiglenes teljes körű népszámlálási adatok a városi körzetekről, 1991.

Ladstätter, J.: Népszámlálás 1991.: Statisztika az adatok gyűjtéséről.

Wild, H. de.: Természetes népmozgalom az 1991. évben.
Pomezny, W.: Az elsajátított idegen nyelvek száma. Az 1990. márciusi mikrocenzus eredményei.

Woitek, H.: Fogyasztóiár-index 1992. januárban (bázisév: 1986). Fogyasztóiár-index 1991-ben (bázisév: 1986).

Bittermann, W.: A természeti tartalékok számításai. Növényzet — Ausztriai edényes növények.

Mahidi, M.: Ház- és lakásszámlálás 1991. Vorarlberg.

Haupt, L.: Általános állatösszeírás 1991. december 3-tól. Baromfi statisztika, 1991.

Kern, L.: Városi és községi közigazgatási területek energiafogyasztása 1990-ben.

Mazanek, R.: A kisipari statisztika 1989. évi statisztikai adatfelvétele.

Eichwalder, R.: Idegenforgalom 1991. decemberben. Idegenforgalom az 1991-es naptári évben. Az osztrákok utazási szokásai 1990-ben. Az 1990. decemberi mikrocenzus eredményei. (Válogatott jelentősebb eredmények. 5. rész.)

Zajic, H.: Polgári légi forgalom 1991. decemberben. Áruforgalom a Dunán 1990-ben.

Pinsolitsch, M.: Külkereskedelem 1990. decemberben és 1991-ben.

Stübler, W.: A szövetségi költségvetési deficit 1970-ben és 1980-tól 1990-ig.

1992. ÉVI 4. SZÁM

Friedl, H. P.: Rákbetegség statisztikája, 1990.

Hawlik, E.: Foglalkoztatás és munkanélküliség járások szerint, 1991.

Juch, J.—Haydn, R.: Személyekre vonatkozó statisztikák a társadalombiztosítástól, 1991.

Gerhold, S.: Anyagmérleg: nehézfémek.

Götl, F.: Mezőgazdasági és erdészeti üzemek száma 1990-ben. Tirol főbb adatai.

Rohrböck, G. J.: Bormérleg, 1990/91.

Meraner, A.: Szántóföldi növények betakarítása, 1991.

Neuhold, H.: Nagy- és kiskereskedelmi statisztika, 1991.

Velechovsky, G.: Magas- és mélyépítés, 1991.

Eichwalder, R.: Az osztrákok utazási szokásai, 1990.

Zajic, H.: Személyforgalom a tavakon és a Dunán, 1990.

Wirtschaft und Statistik

A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 3. SZÁM

Helmcke, C.—Knoche, P.: Mikroadatok „gyakorlati” névtelensége.

Essig, H.—Strohm, W.: Nemzeti számlák, 1991.

Pöschl, H.: Részfoglalkozásúak, 1990.

Angele, J.: Fizetésektelenségek, 1991.

Brugger, P.: Külkereskedelem származási és rendeltetési országok szerint, 1991.

Walter, J.: Külkereskedelem 1991. IV. negyedévében.

Minding, B. von.: Árak 1992 februárjában.

1992. ÉVI 4. SZÁM

Knockel, P.—Köhler, S.: Új keletű fejlemények a területi statisztikában.

Sommer, B.: Népeség alakulás 2030-ig.

Voit, H.: Háztartás- és családtípusok, 1972 és 1990.

Paul, A.: Musttermelés, 1991.

Bechtold, S.: Előregyártott betonelemekből épített lakóépületek.

JOURNAL OF THE

ROYAL STATISTICAL

SOCIETY

AZ ANGOL KIRÁLYI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA (A SZOROZAT)

1992. ÉVI 2. SZÁM

Smith, T. M. F.: A Központi Statisztikai Hivatal és az intézményi státus.

Neumann, P. M.: A képzést adó matematikai tanfolyamok jövője.

Wynn, H. P.: Statisztikai képzítő tanfolyamok.

Bhargava, A.: A rosszultápláltság és az egyedi eltérések szerepe indiai és fülöp-szigeteki adatok alapján.

Olaloye, A. O.: A tőkefelhasználás mérése a nigériai gazdasági ágazatokban.

Cohen, G.—Fraser, E. J. P.: A nők részvétele az angol és a skót egyetemi matematikai képzésben.

Walker, M. A.: Letartóztatási arány és etnikai kisebbségek: vizsgálat egy vidéki városban.

Johnson, P.—Webb, S.: A lakásépítés számbavétele a jövedelemstatisztikákban.

Cox, D. R.: A kauzalitás néhány statisztikai szempontja.